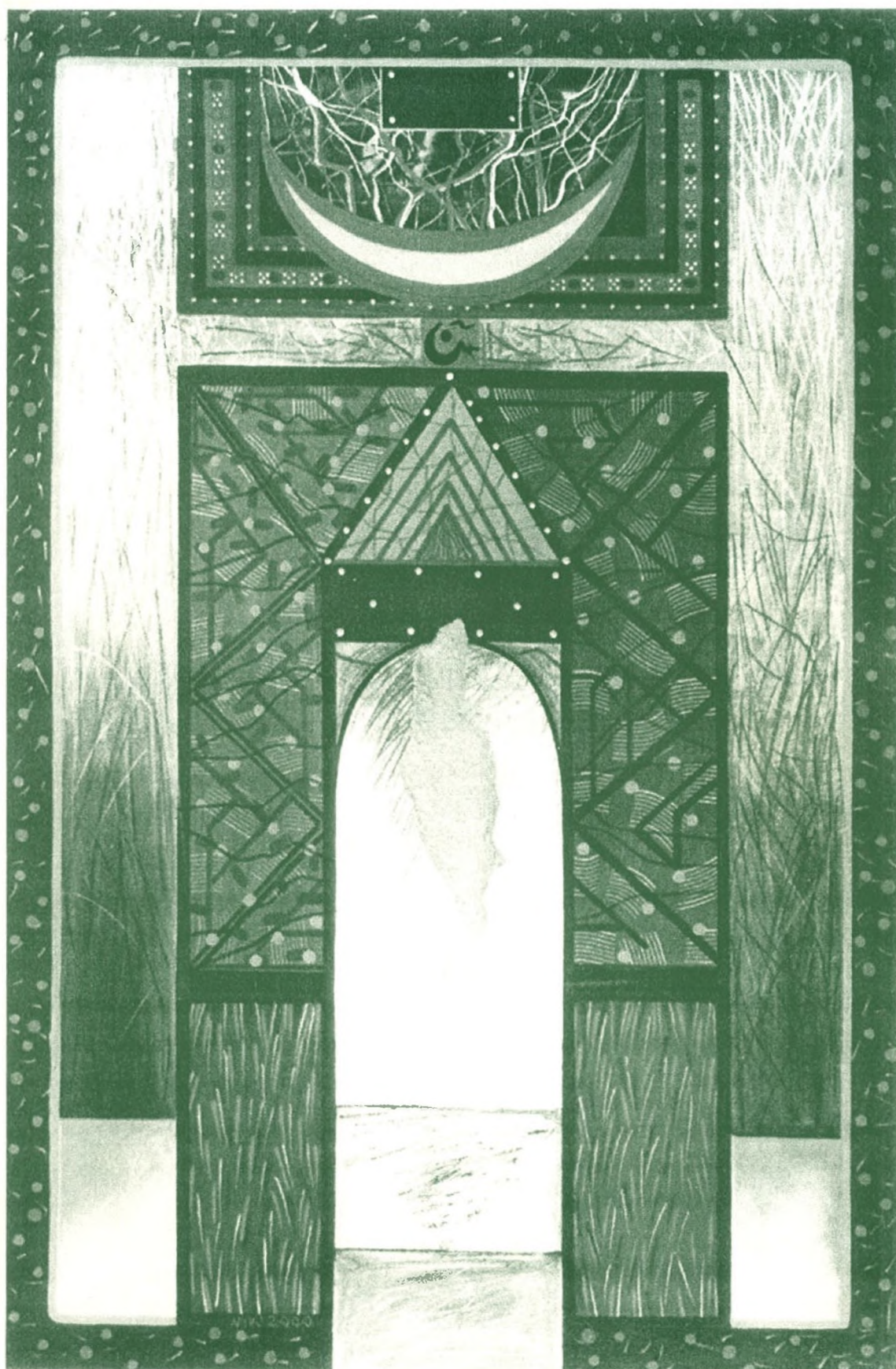
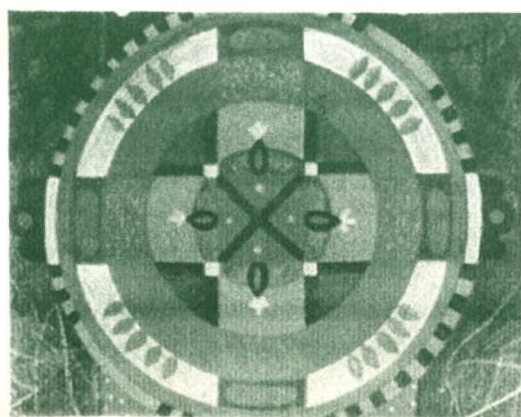

25M

HÆMVS
HEMYC

4/2003

Тази година се навършват 90 години от края на Балканските войни, които сериозно прекрояват картата на Балканския полуостров и я зареждат за десетилетия с напрежение и конфликти. Как са преживели тези събития съвременниците – учени, политици, войници, писатели? Как са се коментирали разтърсващите събития във военните кореспонденции, в кафенетата, в научните изследвания? Днешният свят, преживял много повече през краткия, но жесток XX век, все по-често обръща поглед назад към миналото, в което са закодирани много от кошмарите, които ни преследват и до днес.

Изследователската дейност на Джон Атанасов – бащата на компютъра, големият американски учен от български произход – е била прекъсната от Втората световна война. Тогава и средствата, и енергията са били насочени в други области и ученият изоставя своята работа по създаването на машината, която принципно е разработил. Осъществяването на голямото откритие става години по-късно. А един от главните продължители на делото на Джон Атанасов е унгарецът Янош Нойман. Войната бе наша спътница през целия XX век, тя прекрачи прага и на новото хилядолетие и продължава да хвърля застрашителната сянка над целия свят.

Какво би могло да ни спаси? Дали традицията и културата, техният синтез със съвременността? Без да даваме готови отговори, с текстовете в списанието търсим съзвучно със света на съвременния човек общуване с големите и ежедневни теми на съвременното. Искаме в този свят да има място за всеки, посегнал към писаното слово. И да се чувства, че нашият, български поглед към света – по страниците на списание „Хемус“ – гледа на този свят от Будапеща, от Централна Европа.

Ще ни се да влизаме в нашето списание като в едно добро кафене, което е едновременно място за срещи, място за разговор, място за изложби, за музика, за поезия, за любов и за спорове. Място, където хората си отдъхват в забързания ден и намират приятели и съмишленици.

Ще ни се „Хемус“ да бъде това място.

Аз иден ünnepeľjűk a Balkáni háborűk befejezésének 90. évfordulóját, amelyek alaposan átrajzolták a Balkán-félsziget térképét, és évtizedekre feszűltségek és konfliktusok forrásává váltak. Hogyan élték meg ezeket az eseményeket a kortársak: tudósok, politikusok, katonák, írók? Hogyan kommentálták e megrázó eseményeket a hadi tudósításokban, a kávéházakban, a tudományos kutatásokban? A mai világ, amely sokkal többet élt át a rövid, ám kegyetlen 20. században, mind gyakrabban fordítja tekintetét a múlt felé, amelyben sok, mind a mai napig jelenlévő borzalom gyökerezik.

John Atanasoffnak, a számítógép atyjának, a bolgár származásű neves amerikai tudósnak is a II. világháborű szakította félbe a tudományos tevékenységét. Ekkor mind az anyagi forrásokat, mind a cselekvű energiákat más területre irányították, így a kutató kénytelen volt abba hagyni munkáját, amely az általa elveiben már kidolgozott számítógép kifejlesztésére irányult. A nagy felfedezés megvalósítása évekkel később történt. Atanasoff munkásságának egyik fő folytatója éppen a magyar származásű Neumann János volt.

A háborű útítársunk volt az egész 20. században, és átlépve az új évezred küszöbét továbbra is a világra veti fenyegetű árnyékát. Mi menthetne meg minket? Talán a hagyomány és kultúra, illetve ezek összefonódása a jelennel?

Anélkül, hogy kész válaszokat adnánk, a folyóiratban közölt szövegekkel a mai ember világával egybecsengű kontaktust keresűnk a jelen sorsfordítű, illetve hétköznapi témáival. Vágyunk az, hogy e világban mindenkinek helye legyen, aki az írott szóhoz nyűl. És érezzűk, hogy a mi bolgár világlátásunk – a Haemus folyóirat lapjain át – tekint rá a budapesti, közép-eurűpai világra.

űgy szeretnűnk betérni a mi folyóiratunkba, mint egy jó kávéházba, amely egyszerre találkozó, beszélgetések, kiállítások szűntere, ahol helye van a zenének, költészetnek, a szerelemnek és a vitának. Őlyan hely, ahol az emberek a mindennapi rohanás után pihenni tudnak, ahol barátokra és társakra találhatnak.

Szeretnűnk, ha ez a hely a Haemus lenne.

НА ФОКУС

„Сметалото“ на Джон Атанасов: Разговор около кръглата маса, посветен на откривателя на съвременния компютър

КОЛЕЛО:

„За да останем“: Интервю с Верка Живкова за паметника на българите в Будапеца, загинали по време на войните 1912-1918 г.

Александър Гюров: Седем барутни години. Унгарският отглас за войните на българския народ за национално обединение (1912-1918)

Симеон Радев: Това, което видях от Балканската война (откъс от книгата със спомени на известния български дипломат и писател)

Йордан Йовков: Вълкадин говори с бога (разказ)

В КАФЕНЕТО:

Иван Русков: Литературно кафене „

Божана Апостолова: Стихотворения

Традицията е всичко най-добро: Разговор с художника, музиканта и изпълнителя Николай Иванов

Хайку: Гинка Билярска, Мина Йоанова, Петър Чухов, Димитър Стефанов, Едвин Сугарев; Дьорд Сонди и Едвин Сугарев за хайку
Димитър Русев: Гмуркане (есе)

Илюстрации:

Николай Иванов

Български бойни знамена

Снимки на Джон Атанасов и Янош Нойман

FÓKUSZBAN

John Atanasoff „számológépe“: Kerekasztal-beszélgetés a modern számítógép feltalálójáról

KERÉK

Hogy megmaradjunk: Interjú Zsivkova Véréával az 1912–1918-as háborúban elhunyt bolgárok budapesti emlékművéről

Gjurov Alexander: Hét puska poros esztendő. A bolgár nép nemzeti egyesítéséért vívott háborúk magyar visszhangja (1912–1918)

Szimeon Radev: Amit a Balkán-háborúban láttam (részlet)

Jordan Jovkov: Valkadin az Úristennel beszélget (elbeszélés)

A KÁVÉHÁZBAN

Ivan Ruszkov: Irodalmi kávéház „

Bozsana Aposztolova: Versek

A hagyomány: mindenből a legjobb: Beszélgetés Nikolaj Ivanov zenésszel, zeneszerzővel és festőművésszel

Haiku: Ginka Biljarszka, Mina Joanova, Petar Csuhov, Dimitar Sztefanov, Edvin Szugarev; Szondi György és Edvin Szugarev a haikuról

Dimitar Ruszev: Merülés (esszé)

Illusztráció:

Nikolaj Ivanov

Bolgár hadizászlók

John Atanasoff és Neumann János fényképei

Изказваме благодарност на военния аташе на Република България Димитър Бузеков за предоставените материали, както и на Дьозьо Ковач за снимките на Янош Нойман и Джон Атанасов от личния му архив.

Köszönetet mondunk Dimitar Buzekov úrnak, a Bolgár Köztársaság budapesti katonai attaséjának a rendelkezésünkre bocsátott anyagokért és Kovács Győző úrnak Neumann János fényképeiért saját archívumából.

„Сметалото“ на Джон Атанасов

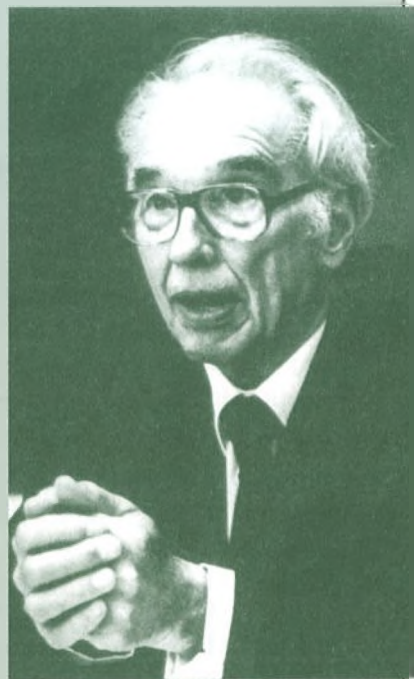
Думичката computer е изобретена от Джон Атанасов. Освен откритието на замисъла за съвременния компютър, той му дава и първото име, което се оказва толкова сполучливо, че е възприето в целия свят, почти на всички езици.

Тази година се навършват 100 години от рождението на Джон Винсент Атанасов, бащата на компютъра. Историята на големите открития не винаги е история на безоблачния успех. И най-големите умове са изложени на капризите на деня – на неразбирането и завистта, безсилни са пред тесногърдието и наглостта, пред грубата сметка и пладнешкия обир на голямата идея. Не е било спестено всичко това и на големия откривател от български произход Джон Винсент Атанасов. Макар и признанието за неговото първенство в изобретяването на компютърната система да е скрепено със съдебно решение, неговото име и до ден днешен не е получило дължимото за откритието, което промени информационното и технологичното битие на човечеството и днес вече няма кът от живота, където да не се употребява.

Изследователската дейност на Джон Атанасов е била прекъсната от Втората световна война. Тогава и средствата, и енергията са били насочени в други области и ученият прекъсва своята работа по създаването на машината, която принципно е разработил. Осъществяването на голямото откритие става години по-късно. Войната бе наша спътница през целия XX век, тя прекрачи прага и на новото хилядолетие и продължава да хвърля застрашителната си сянка над целия свят.

Заедно с другия голям откривател в тази област, унгареца Янош (Джон фон) Нойман (който тази година също има стогодишен юбилей), той остава неизвестен за света. Техните имена се изричат с уважение главно в професионалните среди и в техните прародини – в България и Унгария.

По случай годишнината в Българския културен институт в Будапеща бе организирана кръгла маса, посветена на Джон Атанасов. Мария Баликова, заместник председател на AISEK за Унгария, запозна присъстващите с живота и делото на големия учен. Истинско попадение на вечерта бе разказът и проведеният разговор с Дьозьо Ковач, бивш секретар и заместник-председател на Информационното дружество „Янош Нойман“ в Унгария.

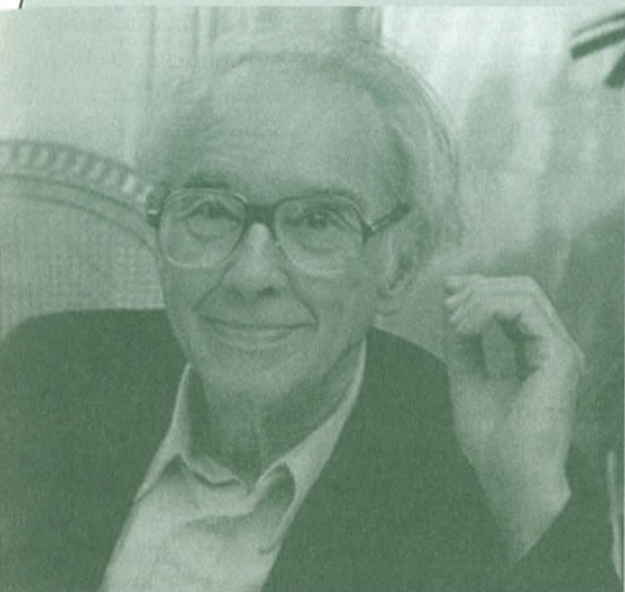
Джон Атанасов – бащата на компютъра

„Като подсвецавам на народа на бащината ми земя този вариант на моите спомени, аз се изпълвам с дълбоко вълнение. Изпитвам нужда да кажа твърде много неща на моите български читатели, а думите идват трудно. (...) Тринадесетгодишен, моят баща пристига в Съединените щати и на 15 години остава съвсем сам. След това невероятно начало на неговия живот той завършва Университета Колгейт и се оженва за майка ми – една американка, чийто дядо се е сражавал по време на нашата Гражданска война между Севера и Юга. Баща ми непрекъснато

Кръгла маса „100 години от рождението на Джон Винсент Атанасов“

Будапеща, 21 октомври, 2003 г.

Дьозьо Ковач: През 1985 г. се срещнах за първи път с Джон Атанасов, но познавам дейността му приблизително от 1957 г. От 1957 до 1959 година в рамките на научноизследователската група по кибернетика към Унгарската академия на науките, чийто технически ръководител бях, конструирахме първия унгарски компютър МЗ. По това време няхахме възможност за връзки нито с Америка, нито със Западна Европа, за нас тогава Съветският съюз беше Америка, но все пак от време навреме се добирахме до някаква информация. По това време чух за първи път за Атанасов. Ако добре си спомням, аз написах втората или третата книга за компютри в Унгария, в която исках да спомена Атанасов, но за съжаление не разполагах с точна информация. И все пак на тези ранни проучвания се дъл-

John Atanasoff „számológépe“

A computer szót John Atanasoff találta ki. A modern számítógép elveinek felfedezése mellett, ő adta a gépnek az első nevet is, amely annyira sikeresnek bizonyult, hogy a világon szinte minden nyelvben meghonosodott.

Az idén ünnepeljük John Vincent Atanasoff, a számítógép atyja születésének 100. évfordulóját. A nagy felfedezések története azonban nem mindig felhőtlen sikertörténet. A legnagyobb elmék is ki vannak téve a hétköznapi szeszélyeknek – a meg nem értésnek és az irigységnek – tehetetlenek a kicsinyességgel és az aljassággal, a durva anyagi érdekekkel és a nagy ötlet szemérmes elrablásával szemben. Nem volt kivétel ez alól John Vincent Atanasoff, a bolgár származású, jeles tudós sem. Bár bírósági határozat erősíti meg a számítógépes rendszerek felfedezésében játszott úttörő szerepét, neve mind a mai napig nem kapta meg a méltó elismerést azért a

felfedezésért, amely megváltoztatta az emberiség információs és technológiai mindennapjait, és gyakorlatilag ma már nincs az életnek olyan területe, ahol ne használnák.

John Atanasoff kutatói tevékenységét a II. világháború szakította félbe. Ekkor mind az anyagi források, mind az energiák más területre irányultak, így a kutató kénytelen volt abbahagyni munkáját a gépen, amelyet elveiben már kidolgozott. A nagy felfedezés megvalósítása évekkel később történt. A háború útítársunk volt az egész 20. században, és átlépve az új évezred küszöbét továbbra is a világra veti fenyegető árnyékát. John Atanasoffot, e tudományterület másik nagy felfedezőjével, a magyar származású Neumann Jánossal egyetemben (aki szintén 100 évvel ezelőtt született), mind a mai napig nem ismeri a világ. Nevüket főleg a szakmai körökben, illetve ott, ahonnan elszármaztak – Bulgáriában és Magyarországon – emlegetik tisztelettel.

Az évforduló alkalmából a budapesti Bolgár Kulturális Intézet kerekasztal-beszélgetést szervezett John Atanasoff emlékére. Marija Balikova, az AISEK magyarországi elnökhelyettese ismertette meg a jelenlévőket a nagy tudós életével és munkásságával.

Az est igazi szenzációjának bizonyult Kovács Győzőnek, a Neumann János Számítástechnikai Társaság volt főtitkárának és elnökhelyettesének visszaemlékezése, illetve a vele folytatott beszélgetés.

Kerekasztal-beszélgetés John Vincent Atanasoff születésének 100. évfordulója alkalmából

(Budapest, 2003. október 21.)

Kovács Győző: 1985-ben találkoztam először John Vincent Atanasoff-fal, de már 1959 óta ismertem a tevékenységét. Mi 1957-től 1959-ig építettük a Magyar Tudományos Akadémia Kibernetikai Kutatócsoportjában az első magyar elektroncsöves számítógépet, az M-3-at, ennek a csoportnak voltam a műszaki vezetője. Abban az időben nem nagyon volt lehetőségünk se Amerika, se pedig Nyugat-Európa felé kapcsolatokat építeni, nekünk akkor a Szovjetunió volt Amerika, ennek ellenére időnként hozzájutottunk bizonyos nyugati információkhoz is. Ekkor hallottam először Atanasoffról. Ha jól emlékszem, én írtam a második vagy a harmadik – számítógépekről szóló – könyvet Magyarországon, amiben szerettem volna megemlíteni Atanasoffot is, de - sajnos - nem rendelkeztem annyira pontos információkkal, hogy megtehettém volna. Mindenesetre ezekből a

John Vincent Atanasoff, a számítógép atyja

„Mély izgalom hat át most, amikor őseim szülőföldje népének ajánlom emlékeimnek ezt a részét. Szükségét érzem annak, hogy igen sok mindent osszak meg bolgár olvasóimmal, azonban nehezen találom a szavakat. (...) Apám tizenhárom évesen érkezett az Egyesült Államokba, és 15 évesen teljesen egyedül maradt. Életének eme hihetetlen kezdete után elvégezte a Colgate Egyetemet és feleségül vette anyámat, egy amerikai nőt, akinek nagyapja harcolt a mi Észak és Dél közötti polgárháborúnkban. Apám folyton vágyat érzett arra, hogy elvigye feleségét és családját Bulgáriába, de ez nem sikerült neki. Én mindig is

то изпитваше желание да заведе съпругата си и децата си в България, но не успя. Аз винаги съм усещал как наследството, което съм получил чрез кръвта на два народа, крепи духа ми.“

Джон Винсент Атанасов е роден на 4 октомври 1903 г. в гр. Хамилтън, щат Ню Йорк, в семейството на Иван Атанасов и съпругата му Айва Лусена Атанасова. Учи в средното училище на гр. Мелбърн, щат Флорида (1918-1920), а от 1921 г. е студент в университета на щат Флорида, гр. Грейнсвил, където през 1925 г. завършва с бакалавърска степен електронно инженерство, а през 1926 г. получава и магистърска степен. Между 1930 и 1936 е асистент по математика и физика в Щатския колеж на щат Айова, а от 1936 г. – доцент. От 1935 г. Джон Атанасов започва да изследва съществуващите аналогови и цифрови изчислителни устройства и след продължителни търсения на цифрова изчислителна машина от нов тип, изгражда възгледите си за първата ЦЕИМ (цифрова електронноизчислителна машина).

От септември 1939 г. Джон Атанасов и Клифорд Бери пристъпват към осъществяването на проекта за конструиране на компютъра Атанасов–Бери (ABC: Atanasoff-Berry Computer). „Прототипът“, т. е. действащият лабораторен модел на ABC е представен през месец ноември същата година, а до 1942 г. е изграден и самият ABC. Меморандумът с подробното описание на компютъра е връчен на ръководството на Колежа Айова на 14 август 1940 г. Между 14 и 20 юни 1941 година Джон Мокли се запознава с устройството и действието на ABC в лабораторията на Атанасов, като същевременно гостува в дома му.

От 1942 година Атанасов е мобилизиран и до 1945 г. е началник на Акустичната секция на Флотската артилерийска лаборатория във Вашингтон. През 1945-1946 г. Атанасов ръководи разработването на компютъра за Флотската артилерийска служба. По нареждане на ръководството на Отделението по физика на Щатския университет на Айова през 1948 г. компютърът ABC е демонтиран.

Основните научни интереси на Джон Атанасов през този период до 1966 г. са в областта на динамиката на кораба. Наред с това той патентова над 30 устройства,

жи личната ми среща с Атанасов през 1985 година в София. Нещо повече през 1986 година, по време на гостуването ми в неговия дом, той с шеговита тържественост ме обяви за свой приятел (да не говорим за количеството чудесна водка, която трябваше да изпия за негово здраве). В този период той вече силно демонстрираше и извън средата си своята привързаност към България.

През 1985 година бях поканен на конференцията на тема „Децата в епохата на информацията“, когато Атанасов за първи път посети България. Взех участие и в пресконференцията, организирана в негово чест и ми се струва, че на това събитие дължа приятелските си отношения с него. Председателстващ на конференцията беше академик Благовест Сендов, мой стар и много добър приятел. На пресконференцията се оказа, че освен мен и Сендов никой не е чувал за Атанасов, ето защо само ние двамата говорихме за него, а останалите си мълчаха. После вечеряхме заедно със Сендов, Атанасов и още неколцина души и се смяхме до сълзи при спомена за не особено сполучливото телевизионно предаване. Тогава Атанасов ме покани на приятелски разговор в дома му при следващото ми пътуване до Америка.

На следващата 1986 година недалеч от Вашингтон организирах конференция за преподаватели, на която присъствуваше и Сендов. Споменах му, че имам една „виртуална“ покана от Атанасов, на която още не съм се отзовал и го попитах дали не може ли да се организира някак тази среща. Някой каза, че Атанасов обожавал компаниите, така че докато организираме посещението, ако добре си спомням, се събраха гости за поне пет коли. От тях Сендов беше българин, аз бях унгарец, а останалите бяха от най-различни страни и всичките – привърженици на Атанасов. При посещенията ми в Америка през изминалите години установих, че има нещо много общо в съдбата на Джон Атанасов и на Янош Нойман в Америка – фундаменталните заслуги и на двамата в областта на компютърната техника са почти изцяло забравени. Писал съм много статии в различни списания, изнасял съм лекции, в които винаги споменавам, че в Смитсъновия музей, например, са отделили само нещо като витрина за Атанасов и дори текстът, който е поставен, не е особено добър. Съдбата на Нойман е малко по-добра, на него са му отделили един цял кът, но оригиналният текст, който около 10 години можеше да се прочете на стената до машината на Нойман, сега е сменен с един по-кратък, което е недостойно малко спрямо заслугите му.

Неотдавна, на тържествата по случай стогодишнината от рождението му в Будапеща беше дъщерята на Нойман: Мариана фон Нойман-Витман, която аз развеждах и чиято програма организирах. Тогава тя, виждайки култа, в който е издигнат Янош Нойман в Унгария, каза нещо, което се отнася и за Джон Атанасов, а именно, че ако в Америка се намерят 60 ученика, които да отговорят правилно на въпроса „Кой е Янош Нойман (или Джон фон Нойман)?“ или „Кой е Джон Винсент Атанасов?“, тя би учредила награда. Но смята, че в цяла Америка едва ли има 60 такива деца.

За посещението си при Атанасов бих искал да разкажа още

korai előtanulmányokból fakadt, hogy – 1985-ben – Szófiában személyesen is találkozhattam Atanasoff-fal, sőt - 1986-ban, egy nála tett látogatásunk alkalmával – tréfás ünnepélyességgel, a barátjává is fogadott (nem beszélve a belém diktált finom vodkáról, amit az egészségére kellett lehajtanom).

Ebben az időszakban ő már erősen mutatta kifelé is bolgár kötődéseit. 1985-ben engem is meghívtak a szófiai, „Gyermekek az információ korában“ c. konferenciára, ekkor látogatott először Atanasoff is Bulgáriába. Részt vettem az Atanasoff tiszteletére rendezett sajtótájékoztatón, azt hiszem, ehhez az alkalomhoz kötődik az én Atanasoffhoz fűződő baráti kapcsolatom. Ennek a „Children in the Information Age“ („Gyermekek az információ korában“) c. konferenciának az elnöke Blagoveszt Szendov akadémikus volt, aki nekem is régi és nagyon jó barátom. Ezen a sajtótájékoztatón derült ki, hogy rajtam és Szendovon kívül a résztvevők közül szinte senki sem hallott még Atanasoff-ról, így csak mi ketten beszélünk róla, a többiek hallgattak. Este együtt vacsoráztunk, Szendov, Atanasoff és még néhányan, mindenesetre könnyesre nevtük magunkat, ahogy eszünkbe jutott ez a nem túl sikeres televíziós adás. Ekkor kaptam a meghívást Atanasofftól, ha Amerikában járok, szívesen lát a házában egy kis baráti beszélgetésre.

A következő évben, 1986-ban, nem messze Washingtontól rendeztek egy oktatási konferenciát, amelyen Szendov is jelen volt. Megemléctem neki, hogy van egy „virtuális“ meghívásom Atanasoff-hoz, amit még nem váltottam be, vajon nem lehetne-e megszervezni a találkozást. Mások mondták, hogy Atanasoff imádja a társaságot, úgy hogy mire realizálni tudtuk a meghívást, addigra már — ha jól emlékszem — legalább öt autónyi társaság gyűlt össze a látogatásra. Ebből Szendov volt bolgár, én voltam magyar, a többiek pedig más országokból jöttek és voltak természetesen amerikaiak is, mindannyian Atanasoff-pártiak.

Az elmúlt évek alatti amerikai útjaimon azt tapasztaltam, hogy John Atanasoffnak és Neumann Jánosnak közel egyforma sors jutott Amerikában, ugyanis alapvető számítástechnikai érdemeiket szinte elfelejtették. Már több cikket írtam különféle számítástechnikai lapokba, előadásokat is tartottam, amelyekben mindig megemléctem, hogy – például – Atanasoffnak egy vitrin fele jutott a Smithsonian Múzeumban, nagyon kevés szöveg, és az sem túl jó. Neumann egy kicsit jobban járt, neki egy egész sarok jutott, de az eredeti szöveget, ami korábban kb. 10 évig olvasható volt a Neumann gépe melletti a falon, kicserélték egy rövidebbre, ami méltatlanul kevés Neumann Jánosról.

A budapesti centenáriumi ünnepségeken nemrégén itt volt Neumann János leánya: Marina von Neumann Whitman, én kalauzoltam őt és szerveztem a programját. Ő – látva, hogy Magyarországon milyen „kultusza“ van Neumann Jánosnak – azt mondta – de ugyanazt

éreztem, hogy az az örökség, amit két különböző nép vérén keresztül kaptam, erősíti lelkemet.“

John Vincent Atanasoff 1903. október 4-én született a New York állambeli Hamilton városában, Ivan Atanasoff és felesége, Eva Lucena családjában. Középiskolai tanulmányait a Melbourne

városi iskolában (Florida állam) végezte (1918-20), 1921-től pedig a Floridai Egyetem hallgatója, ahol 1925-ben diplomázott villamosmérnöki szakon, majd 1926-ban megszerezte magiszteri fokozatát. 1930 és 1936 között az Iowa State College tanársegédje matematikából és fizikából, 1936-tól docens. 1935-től Atanasoff kutatni kezdi a létező analóg és numerikus számolóberendezéseket, és egy új típusú numerikus számítógép hosszas fejlesztése után kifejti nézeteit az első elek-

tronikus numerikus számítógépről.

1939 szeptemberétől John Atanasoff Clifford Benryvel együtt megkezdte az Atanasoff-Berry Computer (ABC) megépítési tervének megvalósítását. A „prototípust“, vagyis az ABC működő laboratóriumi modelljét még az év novemberében bemutatják, 1942-ig pedig már maga a számítógép is elkészül. A gép részletes leírását tartalmazó memorandumot 1940. augusztus 14-én adták át az Iowa State College vezetőségének. Egy évvel később, 1941. június 14. és 20. között, John Mauchly az ABC felépítésével és működésével ismerkedik Atanasoff laboratóriumában, ugyanakkor otthonában vendégeskedik.

1942-ben Atanasoffot behívják, és 1945-ig vezeti a hadiflotta tüzérségi laboratóriumának akusztikai szekcióját Washingtonban.

1945-46-ban Atanasoff vezeti a hadiflotta

между които първият миночистачен уред за взривяване на хидродинамични морски мини, апаратура за откриване и записване на големи сеизмични вълни, автоматични системи за обработване на колети, електрически кварцов часовник и др. Разработва и научноприложни методи, насочени към фонетизирането на съществуващите национални писмености, което е свързано със свойството фонетичност на естествените езици и тяхната писменост (един звук – една буква). Междувременно заема и редица отговорни позиции в научната и промишлената сфера.

Между 1967 и 1971 година фирмата Ханиуъл води дело за патента на ЕНИАК, неин консултант и свидетел пред съда е Джон Атанасов. На 19 октомври 1973 година съдията Ларсън оповестява решението си по този процес, което анулира патента на ЕНИАК, даден на Мокли и Екерт и официално признава приоритета на Атанасов. През декември 1970 г. Джон Атанасов за първи път посещава България, където изнася лекция за първия компютър в БАН. По този случай е награден с орден „Кирил и Методий“ I степен. На 9 октомври 1983 г. Атанасов е избран за чуждестранен член на БАН. По време на второто му посещение в България (май–юни 1985 г.) е награден с орден „Народна република България“ I степен. Името на Атанасов носи и откритият от група български учени през 1988 г. астероид (една от малките планети от астероидния пояс, разположен близо до Марс).

Като признание на поредицата научни заслуги през дългия и плодотворен живот на Джон Атанасов, той е награден с над 25 американски и чуждестранни награди, между които Computing Appreciation Award, присъдена от EDUCOM, Holley Medal – най-високата награда на Американското дружество на машинните инженери (1985 г.) и National Medal of Science and Technology, връчен от президента Джордж Буш през 1990-та година.

Джон Винсент Атанасов почива на 91 годишна възраст през 1995 г. *„И сега, като остарявам, аз се радвам още повече на своята добра участ. Народът на моя баща ме прие топло, даде ми висока награда, избран бях за чуждестранен член на БАН и поддържам ценни връзки с много при-*

нещо, което е много характерно за него и показва, че е не само голям учен, но и много дружелюбен и мил човек и домакин. Спомената колоната коли пристигна до къщата, която имаше много интересна футуристична форма – не беше кръгла, а ако добре си спомням по-скоро яйцевидна постройка. И така, на вратата стоеше Атанасов, с широк замах, по български, но – бих могъл да кажа – и по унгарски обичай се потупахме по гърбовете, радвайки се на срещата си. След този радушен прием реших, че вече мога да вляза в дома му. Но Атанасов ме спря и каза, че първо трябва да отговоря на три въпроса. Съгласих се, в края на краищата за първи път му идвах на гости и щом домакинят поставя такова условие, ще го изпълня. Той каза, че това е изпит! Първият му въпрос беше: „Кой е използвал първи в света двоична бройна система в изчислителната машина?“ „Джон Винсент Атанасов“ – отсякох аз. Втори въпрос: „Кой е измислил названието компютър?“ Отговорих без да трепна: „Джон Винсент Атанасов.“ (Трябва да отбележа, че оригиналното значение на думата компютър е „смятащ човек.“ Да се даде такова название на машина, която автоматично и програмирано извършва математически действия, характерни за човека, е нещо необичайно и много дръзко, но същевременно и духовито. Названието за миг се разпространява в цяла Америка, а по-късно и в целия свят). След това ми беше зададен и третият въпрос: „Кой е използвал за първи път в изчислителната машина барабанна памет?“ Без да се замислям дори за минута отговорих: „Джон Винсент Атанасов.“ Тогава Атанасов ме прегърна, махна с ръка и тутакси се появи водката, за която споменах по-горе.

В лекцията си в София Атанасов каза, че машината никога няма да замени човека. След лекцията дълго спорихме на тази тема, тъй като аз бях на противоположно мнение по отношение на изчислителните машини. Накрая все пак се споразумяхме, че и двамата сме прави. Има случаи, когато човешката дейност вече може да бъде заменена от тези машини, но други дейности вероятно още дълго време ще бъдат само приоритет на човека.

Поради пътуването ми за Америка във връзка с откриването на паметна плоча на Нойман, за съжаление закъснях за освещаването на паметника на Атанасов в София. Пристигнах един ден след тържеството, за конференцията. Професор Кирил Боянов ме посрещна на летището. От него научих къде се намира паметника, който исках да посетя веднага след пристигането си. След кратка разходка го открих. С радост установих, че монументалният паметник, издигнат пред сградата на Телеком в София е много хубав. Заставах пред него. Аз не вярвам в никакъв мистицизъм, но паметникът беше толкова сполучлив, че гледайки дълго познатото лице, имах чувството, че разговарям с него. Дойде ми наум всичко, за което говорихме в дома му и това, което тогава под влияние на изпитата водка не можах да проумея, сега изкрystalизира в съзнанието ми. Влиянието беше толкова силно, че в хотела не легнах да спя, а започнах да описвам преживяванията си. Писанията ми не бяха предназначени за публикуване, за мен това беше по-скоро една интересна, „жива“, последна среща с Атанасов. Фактът, че сега

mondhatjuk Atanasoffra is – ha egész Amerikában találna 60 középiskolás gyermeket, akik felelni tudna arra a kérdésre, ki volt Neumann János (illetve John von Neumann), de mondhatnánk John Vincent Atanasoffot is, akkor ő ezért egy díjat adományozna. Szerinte – sajnos – nincsen 60 ilyen iskolás gyermek egész Amerikában.

Erről az Atanasoffnál tett látogatásról még el kell mondanom – szerintem nagyon jellemző rá – hogy nemcsak nagy tudós, de barátságos és kedves ember, jó házigazda is volt. Megérkezett a már említett autósor a házhoz, ami nagyon érdekes, szinte futurista házikó volt, nem gömb, hanem emlékezetem szerint – valami tojásszerű építmény. Szóval ott állt az ajtóban Atanasoff és széles mozdulatokkal, úgy bolgárosan, de azt is mondhatnám, hogy magyarosan ütogettük egymás hátát, nagyon örültünk egymásnak. A hosszas lapogatás, majd kézrázogató után azt gondoltam, hogy most már bemegyünk a házba. Atanasoff azonban azt mondta, hogy előbb válaszoljak három kérdésre. Mondom jó, végül is én először vagyok itt, ha a házigazda ezt akarja, ám legyen. Azt mondta, ez vizsga! Az első kérdése: „Ki használt először a világon kettes számrendszert számítógépben?” Kivágtam: „John Vincent Atanasoff”. A következő kérdése: „Ki nevezte el computernek a számítógépet?” Rezzenéstelen arccal feleltem: „John Vincent Atanasoff.” (Meg kell jegyezni, hogy a computer eredetileg azt jelenti: a „számoló ember”. Egy gépnek, ami automatikusan és programozottan végez el matematikai műveleteket, szokatlan, igen merész, de nagyon szellemes dolog volt az emberi cselekvésre jellemző elnevezést adni, ami – szinte pillanatok alatt – elterjedt egész Amerikában, majd hamarosan szerte a világon.) Azután megkaptam a harmadik kérdést is: „Ki használt elsőként a számítógépben dobmemóriát?” Egy percet sem gondolkodtam és kivágtam a választ: „John Vincent Atanasoff!”. Mire Atanasoff megölelt, intett egyet és előkerült az a bizonyos vodka.

Atanasoff a szófiai előadásában elmondta, hogy a gép soha nem lesz képes helyettesíteni az embert. Az előadást követően hosszan elvitatkoztunk ezen a tételen, mert nekem éppen ellentétes volt a számítógépekkel kapcsolatos véleményem. Végül azonban megegyeztünk, hogy mindkettőnknek igaza van, vannak esetek, amikor az ember a géppel már most is helyettesíthető, de valószínűleg lesznek olyan tevékenységek, ahol hosszú ideig még nem. Én – sajnos – az amerikai utam miatt (Neumann-emléktáblákat lepleztünk le) nem tudtam odaérni Szófiába az Atanasoff-szobor leplezésére, csak egy nappal az ünnepség után, a konferenciára érkeztem meg. Kiril Bojanov professzor jött ki elélem a repülőtérré, Tőle tudtam meg, hogy a szobor hol áll, ugyanis érkezésem után azonnal fel szerettem volna keresni. Nagyon rövid séta után meg is találtam, és örömmel

tüzérségi szolgálata részére készülő számítógép munkálatait. 1948-ban azonban az Iowa State University fizikai részlegének vezetősége elrendeli az ABC számítógép lebontását.

Fő tudományos érdeklődése ebben az időszakban – 1966-ig – a hajók dinamikájára terjed ki. Emellett több mint 30 különböző berendezést szabadalmaztatott, többek között az első aknaszedő eszközt a tengeri hidrodinamikai aknáknak felrobbantásához, egy, a nagy erejű szeizmikus és akusztikus hullámok regisztrálására szolgáló műszert, automatikus csomagfeldolgozó rendszert, elektromos kvarcórát stb. Olyan alkalmazott tudományos módszereket is kidolgozott, amelyek a nemzeti írásrendszerek fonetikus átírására törekedtek, a természetes nyelvek és írásrendszerek fonetikai tulajdonságaival kapcsolatban (egy hang – egy betű). Emellett számos felelős pozíciót töltött be a tudomány és az ipar területén.

1967 és 1971 között a Honeywell cég pert folytat az ENIAC számítógép szabadalmi jogaiért, konzulense és tanúja a bíróság előtt John Atanasoff. 1973. október 19-én Larson bíró kihirdeti az ítéletet, amelyben semmissé nyilvánítja Mauchly és Eckert szabadalmi jogait az ENIAC-ra, és egyben hivatalosan elismeri Atanasoff érdemeit.

1970 decemberében John Atanasoff először lá-

атели в България.

Българийо, народе на моя баща, аз ви поздравявам.“ (Джон Атанасов, 1985 г.)

Янош Нойман, унгарският баща на компютъра

Янош Нойман е роден на 28 декември 1903 година в Будапеща, в семейството на банкер. Още в детска възраст се отличава с математическите си способности и особено със способността си да смята наум, мозъкът му функционира като компютър. Основно училище завършва като частен ученик, след което попада в евангелистката гимназия. Необикновената му математическа дарба е открита от неговия учител Ласло Рац. През 1920 г. получава награда за най-добър ученик-математик. Първата си научна работа написва през 1922 г., съвместно с Михай Фекете.

Янош Нойман е толкова всестранно надарен, че дълго време не може да реши към коя наука да се насочи. Учи математика в Будапеща, физика в Берлин и химия в Цюрих. През 1925 г. завършва Будапещенския университет, през 1926 г. получава докторска титла при Липот Фейер, а през есента на същата година се дипломира като инженер-химик в Цюрих. След това получава стипендията Рокфелер в Гьотинген, а през 1927 г. става хоноруван преподавател първо в Берлинския и после в Хамбургския университет. Дейността му не остава незабелязана и в Америка и през 1930 г. той е поканен като гост-преподавател в Принстонския университет, където остава до края на живота си. През 1937 г., в качеството си на съветник, той работи за подготовката на Америка за евентуално участие във войната. През 1940 г. работи върху математическите проблеми, свързани със създаването на атомната бомба и тъй като капацитетът на механичните изчислителни машини по онова време не е достатъчен за тези изчисления, започва да мисли за създаването на електронни изчислителни машини. Като анализира опита от функционирането на ЕНИАК (Electronic Numerical Integrator and Computer), Янош Нойман формулира принципите и изводите, свързани с конструкцията и функционирането на компютрите. Въз основа на неговите пред-

съм тук е също заслуга на Джон Атанасов – наистина младши, тъй като той е направил предложение да бъде поканен, за което бих желал да му благодаря.

Въпрос: Кой заведе делото през 1967-1974 година и на какво основание – узурпация на откритието или на авторското право?
Дъзъо Ковач: Идеите на Атанасов, както казах веднаж в Пенсилванския университет в Америка, а преди това и в Хамбург, бяха откраднати. Бяха откраднати идеите му. Атанасов не е патентовал ЕЙБИСИ – компютъра на Атанасов и Бери, не е защитил откритието си. Впрочем в научните среди откривателите рядко патентоват откритията си. И Янош Нойман не е патентовал нито едно от откритията си, свързани с изчислителната техника, например принципите на съхраняване на компютърните програми. Атанасов се е гордеел с изобретенията си. Той поканил при себе си в университета в щата Айова Джон Мокли, математик в колежа Урсинус, който изнесъл лекция за аналоговите изчислителни машини, и му разказал, че работи върху един непознат дотогава метод за машинизиране на изчислителните процеси, че машината му работи с бинарна цифрова система и използва електронни тръби в изчислителната схема. По онова време това е съвършено нова и революционна представа, която Атанасов осъществява заедно с Клифорд Бери. Мокли бил прозорлив и много умен, той веднага разбрал, че идеята на Атанасов е много по-добра от неговата за аналоговите изчислителни машини. Като всеки учен и Атанасов беше абсолютно наивен човек, той разкрил пред Мокли всичките си идеи, а освен това му предоставил и всичките си записки, които Мокли в продължение на една седмица преписвал в собствения му дом. Когато седмица по-късно се завърнал, Мокли написал и размножил една сравнително тънка брошурка, в която описал как може с електронни средства да се конструира дигитална бинарна изчислителна машина. Направил само един малък пропуск, не споменал никъде, че това са идеите на Атанасов. Брошурата попаднала в ръцете на две много важни личности – Преспер Екерт, който по това време бил студент, последен курс, и веднага прозрял величието на тези идеи; и Херман Голдстин, математик, професор по балистика, приятел на Нойман. Той е още жив и мога да го нарека и свой приятел. Тъй като американците се готвят за участие в европейската световна война още от 1939 г., Голдстин бил мобилизиран и му било възложено да изготви график на бомбардировките. Най-бързото средство за изчисления по онова време е конструираната от Айкен и Щибиц „изчислителна машина“, която извършва едно умножение за около 1-2 секунди. Голдстин изчислил, че с тази машина може да изпълни възложената му задача за около 10 години, независимо от големия брой дами, насти да извършват изчисленията.

Тогава в ръцете му попаднало въпросното проучване на Мокли, в което предлаганата от него машина (идея на Атанасов, което не се споменава) била в състояние да извърши 333 умножения за 1 секунда или била 1000 пъти по-бърза от най-бързата по това време изчислителна машина. Тази машина по-късно получава името ЕНИАК.

Машината била конструирана през февруари 1946 г., Нойман

tapasztaltam, hogy a szófiai Telekom székháza előtt felállított monumentális alkotás jó. Megálltam a szobor előtt – én nem hiszek semmilyen misztikumban –, de annyira jó volt a szobor, hogy hosszan elnézve az ismerős arcot, úgy éreztem: beszélgetünk. Állítom, hogy minden az eszembe jutott, ami közöttünk a házában elhangzott, amit ott, enyhe vodkamámoremban nem tudtam felfogni, az most mind előjött. Annyira előjött, hogy – visszatérve a szállodába – nem feküdtem le aludni, hanem az élményeimet kezdtam leírni. Nem született belőle kiadható iromány, de egy számomra nagyon érdekes, „élő”, utolsó találkozásom volt Atanasoff-fal. Az, hogy én most itt vagyok, a Bolgár Kulturális Központban, szintén John Atanasoff érdeme, igaz, az ifjabbiké, ő javasolta ugyanis, hogy hívjanak meg ide, amit most szeretnék megköszönni.

Kérdés: Ki folytatta le az 1967-74-es pert és mire hivatkozva: a találmány-, vagy pedig a szabadalomtörölését?

Kovács Győző: Atanasoffnak az ötleteit – így mondtam el egyszer Amerikában a Pennsylvania-i Egyetemen is, és még előbb Hamburgban – egyszerűen ellopták tőle. Az ötleteit lopták el, hiszen az ABC – Atanasoff-Berry Computer – megoldásait addig Atanasoff még nem szabadalmaztatta, a találmányt nem védette le. Egyébként tudományos körökben a találmányokat a feltalálók csak ritkán szabadalmaztatták. Neumann János se védte le szabadalommal egyik számítógépes találmányát – például a tárolt program elvét – sem. Atanasoff büszke volt az alkotására, ezért – John Mauchlyt, az Ursinus College matematikusát – az analóg számítógépekről szóló egyetemi előadása után – meghívta magához az Iowa State University-re, hogy elmondja, a számítások gépesítésére egy addig nem járt úton halad, a gépe kettes számrendszerben számol, és elektroncsöveket használ a számolóáramkörökben. Ez akkor egy tökéletesen új és forradalmi elképzelés volt, amit Atanasoff – Clifford Berryvel együtt – meg is valósított.

Mauchly ügyes fickó volt és nagyon okos, egy pillanat alatt átlátta, hogy Atanasoff elképzelése sokkal jobb, mint az analóg számítógépekről elmondott saját ötlete. Mint minden tudós, Atanasoff is abszolút naiv ember volt, ezért Mauchlynak elmondta valamennyi ötletét, sőt odaadta a feljegyzéseit, amelyeket Mauchly egy héten keresztül Atanasoff házában másolt. Egy hét múlva hazament, majd írt és sokszorosított egy viszonylag vékony füzetet, amiben leírta, hogyan lehet elektronikus eszközökkel digitális bináris számológépet építeni. Egy apró kis hiányossága volt ennek a füzetnek, nevezetesen nem írta bele, hogy ezek mind Atanasoff ötletei voltak. A füzet két nagyon fontos ember kezébe került. Az egyik Presper Eckert, akkor utolsó éves egyetemi hallgató, aki azonnal átlátta az elképzelések nagyságát. A másik, aki még él és szintén a barátomnak mondhatom, Hermann H. Goldstine matematikus, a ballisztika tanára, Neumann János barátja. Miután az amerikaiak már 1939-ben készültek az európai világháborúra, ezért a hadsereg Goldstine-t behívta, hogy a leendő háborúra való tekintettel készítse el a bombázási táblázatokat. Az akkori leggyorsabb számoló eszköz az Aiken és a Stibitz építette jelfogós „számítógép” volt, amely kb. 1-2 mp alatt végzett el egy szorzást. Goldstine kiszámította, hogy ezzel a géppel, a programozás-

totat Bulgáriába, ahol előadást tart az első számítógépről a Bolgár Tudományos Akadémián. Látogatása alkalmából kitüntetik a Cirill és Metód Érdemérem I. fokozatával. 1983. október 9-én megválasztják Atanasoff-ot a Bolgár Tudományos Akadémia külső tagjának. Második látogatásakor megkapja a Bolgár Népköztársaság Érdemérem I. fokozatát is. Atanasoff nevét viseli az 1988-ban, bolgár tudósok által felfedezett aszteroida is (a Mars közelében helyezkedő aszteroidaövezet egyik kisbolygója).

Hosszú és termékeny élete számos tudományos érdemének elismeréseként John Atanasoff több mint 25 amerikai és külföldi kitüntetést kapott, többek között a Computing Appreciation Award-ot, amit az EDUCOM ítél oda, a Holley Medal-t, a Gépészmérnökök Amerikai Egyesületének legmagasabb kitüntetését (1985), illetve a National Medal of Science and Technology-t, amit George Bush elnök személyesen adott át neki 1990-ben.

John Vincent Atanasoff 91 évesen szenderült jobblétre, 1995-ben. „Most, amikor már öregszem, még jobban örülök a jó sorsomnak. Apám népe melegen fogadott, magas kitüntetésben részesített, megválasztottak a Bolgár Tudományos Akadémia külső tagjának, és szoros kapcsolatokat tartok fenn számos baráttal Bulgáriában.

Bulgária, apám népe, fogadd üdvözetemet.” (John Atanasoff, 1985)

Neumann János, a számítógép magyar atyja

Neumann János 1903. december 28-án született Budapesten, egy bankár családjában. Már gyermekkorában kitűnt matematikai képességével, különösen a fejszámolásban volt nagyon jó, az agya szinte komputerként működött. Az elemi iskolát magánúton végezte, majd a Fasori Evangélikus Gimnáziumba került. Matematikai tehetségét tanára, Rácz László fedezte fel. 1920-ban az ország legjobb matematikus diákja kitüntetést kapta. Első, Fekete Mihállyal közös tudományos dolgozatát 1922-ben írta.

Neumann János sokrétű tehetségét az is mutatja, hogy sokáig képtelen volt eldönteni, melyik tudományterület felé orientálódjon. Budapesten matematikát, Berlinben fizikát, Zürichben pedig kémiát tanult. A budapesti egyetemet

ложения през 1949 година е създаден ЕДВАК (Electronic Discrete Variable Automatic Computer), чиято конструкция отговаря на съвременните, модерни компютри. В негова чест шеговито наричат тази машина „Джониак“.

Същевременно Янош Нойман е основател на теорията на игрите, а в книгата си, издадена пред 1932 г. обобщава математическите основи на квантовата механика. Има публикации в редица клонове на математиката, но пълните му произведения и досега не са издадени, нито в родината му, нито в чужбина. През 1955 г., вече смъртно болен, получава от президента Айзенхауер медал за заслуги към Свободата, в болничното легло пише произведението си „Компютърът и човешкият мозък“, което излиза от печат едва след смъртта му. На 8 февруари 1957 година умира във Вашингтон. Дружеството по изчислителна техника в Унгария носи неговото име.

по една случайност научава за всичко това през 1944 г. от Херман Голдстин. Тъй като за проучванията си във връзка с плана Манхатън се е нуждаел от бързо изчислително съоръжение, той използва тази машина. Междувременно Мокли и Екерт патентовали ЕНИАК и отново „забравили“ да включат Атанасов в патента. Патентът бил получен при известни условия, като например да бъде предоставено на университетите безплатно упътването за използване на машината и да бъде заплащано само използването му в промишлеността.

Поради избухването на войната Атанасов не е могъл да завърши изчислителната си машина (ЕЙБИСИ), явява се като доброволец, но поради напредналата му възраст го вземат на полувоенна служба във военния флот, където работи над създаването на изчислителни съоръжения. Клифорд Бери се премества на западния бряг, където взема участие в един военен проект, но внезапно умира. В Америка съществува легенда, че Бери не се е самоубил, както твърди полицията, а са го убили и убийството му според някои американци е свързано с конфликта между ЕЙБИСИ и ЕНИАК. Аз лично съм чел много по този въпрос и не вярвам в това.

Атанасов става сътрудник на фирмата Хониуел. Фирмата завежда дело срещу авторското право на ЕНИАК, по случай 65-годишнината на изобретателя. Присъда по делото произнася съдията Ларсон, като най-съществените точки от патента са прехвърлени на името на Атанасов. Най-важно обаче е последното изречение от присъдата, според което „изобретател на електронно-изчислителната машина е Джон Винсент Атанасов“.

По този повод ми се ще да споделя едно свое лично преживяване. През 1993 г. изнасях лекция на IFIP конференция в Хамбург. Когато говоря за това „кой е изобретил изчислителната машина“, накрая винаги цитирам въпросното изречение от присъдата. Постъпих така и този път и тогава внезапно една маскирала се като 60 годишна 80 годишна американка от първия ред скочи от мястото си, нахвърли се отгоре ми, разтърси ме и изкрещя, че ще дойде ден, когато независимият американски съд ще отхвърли тази позорна присъда и ще възстанови правата на Мокли и Екерт.

Въпрос: Все пак кой се смята за баща на изчислителната машина – Джон Атанасов или Янош Нойман?

Дъзъо Ковач: Обикновено казвам, че Джон Атанасов е този, който открива и създава първата електронна изчислителна машина, така както е казано и в присъдата – Атанасов е откривателят на електронната изчислителна машина. Янош Нойман от своя страна създава архитектурата на съвременната модерна изчислителна машина, поради това той е този, който я доразвива, той е съзателят на днешната модерна изчислителна машина. Атанасов и Нойман, според мен, са най-важните личности на електронната изчислителна техника, изобретенията им не се покриват, а се допълват. А светът научи, че изчислителната машина има не един, а двама или дори повече откриватели.

ra beosztott hölgyek nagy száma ellenére, 10 év alatt sem készülne el a ballisztikai számításokkal.

Ekkor került a kezébe az a bizonyos Mauchly-tanulmány (ahonnan Atanasoff neve lemaradt), amiben le volt írva, hogy a gép, amit Mauchly fejlesztésre javasolt, 333 szorzást képes végrehajtani egy másodperc alatt, tehát közel 1000-szer gyorsabb volt, mint az akkori leggyorsabb jelfogós számoló berendezés. Ezt a gépet nevezték el később ENIAC-nak.

A gép 1946 februárjában készült el, Neumann – véletlenül – 1944-ben hallott róla Hermann Goldstine-től. Miután a Manhattan-tervben végzett kutatásaihoz nagy szüksége volt gyors számoló-berendezésre, ott ragadt a gép mellett. Közben Mauchly és Eckert szabadalmaztaták az ENIAC megoldásait, de Atanasoff-ot megint „elfelejtették” a szabadalomba bevonni. Mauchly és Eckert az ENIAC-ra a szabadalmat bizonyos megkötésekkel kapta meg, pl. a gép leírásait az egyetem ingyen használhatták stb., csak az ipari felhasználóknak kellett a felhasználásért fizetniük.

Atanasoff az ABC-t – a háború kitörése miatt – nem tudta befejezni, önkéntesnek jelentkezett a hadseregbe, de „túlkoros” volt, ezért félkatonai szolgálatra osztották be a haditengerészethez, a flotta részére számoló berendezéseket fejlesztett. Clifford Berry is elköltözött a nyugati partra, ahol egy hadi projektben vett részt, közben váratlanul meghalt. Amerikában él egy legenda, hogy Berry halála nem volt öngyilkosság, ahogy azt a rendőrség állította, hanem megölték, és ezt a gyilkosságot az amerikaiak egy része az ABC és az ENIAC konfliktusához köti. Én sok mindent olvastam ezzel kapcsolatban, ezért nem hiszem, hogy ez így lett volna.

A háború után Atanasoff a Honeywell cégnek lett a munkatársa, a cég azzal ünnepelte meg 65-ik születésnapját, hogy perben támadta meg az ENIAC-szabadalmat. Az ügyben egy Larson nevű bíró hirdetett ítéletet, a leglényegesebb szabadalmi igénypontokat Atanasoff nevére íratta át. A bíró legfontosabb kijelentése az ítélet utolsó mondata volt, amely szerint az elektronikus számítógép feltalálója John Vincent Atanasoff.

Még egy személyes élmény. 1993-ban erről tartottam előadást Hamburgban, az IFIP konferencián, amikor a „ki találta fel a számítógépet” témáról beszélek, mindig ezt a fenti mondatot szoktam az előadás végére tenni. Ezúttal is elmondtam, amikor hirtelen egy 60 évesre maszkírozott 80 év körüli amerikai hölgy az első sorban felugrott a helyéről, rám rontott, megrázott, miközben azt süvöltötte: „... lesz majd olyan független bíróság Amerikában, amely megváltoztatja ezt a szégyenteljes ítéletet és visszaállítja Mauchly valamint Eckert jogait!”

Kérdés: Akkor végül is ki tekinthető a számítógép atyjának – John Atanasoff vagy pedig Neumann János?

Kovács Győző: Én azt szoktam mondani, hogy John Atanasoff volt az, aki kitalálta és létrehozta az első elektronikus számítógépet, így – amint az ítélet is kimondja – Atanasoff az elektronikus számítógép feltalálója. Neumann János viszont kialakította a mai modern számítógép architektúráját, ezért Neumann János a számítógépnek a továbbfejlesztője, a mai modern számítógép megalkotója. Atanasoff és Neumann volt – véleményem szerint – a modern elektronikus szá-

1925-ben fejezte be, 1926-ban doktorált Fejér Lipótnál, majd ugyanaz év őszén vegyész-mérnöki diplomát szerzett Zürichben. Ezután Göttingenben volt Rockefeller-ösztöndíjas, 1927-től előbb a berlini, majd a hamburgi egyetem magántanára lett. Eredményeire Amerikában is felfigyeltek, és 1930-ban meghívták a Princeton-i Egyetemre vendégtanárnak, ahol végleg letelepedett. 1937-től tanácsadóként segítette Amerikát a várható háborúra való katonai felkészülésben. 1940-től az atombomba kifejlesztésének matematikai problémáin dolgozott, és miután a számításokhoz nem volt elegendő a mechanikus számítógépek kapacitása, ezért az elektronikus számítógépek kifejlesztésén kezdett gondolkodni.

Az ENIAC [Electronic Numerical Integrator and Computer] működésének tapasztalatait elemelve, Neumann János fogalmazta meg a számítógépek felépítésével, működésével kapcsolatos elveket és követelményeket. Javasatai alapján építették meg 1949-ben az EDVAC [Electronic Discrete Variable Automatic Computer] nevű számítógépet, amelynek felépítése már megfelelt a mai, modern számítógépeknek. Tiszteletére (tréfásan) ezt a számítógépet 'John-nyac'-nak nevezték el.

Emellett Neumann János volt a játékelmélet megalapozója, 1932-ben megjelent könyvében

mítástechnika két legfontosabb személyisége, alkotásaik egymást nem szorították ki, hanem illeszkedtek egymáshoz, mint a kirakós játék darabjai.

A világ pedig tudomásul vette, hogy a számítógépnek nem egy, hanem két vagy talán még több atyja is volt.

pedig a kvantummechanika matematikai alapjait összegezte. A matematika számos ágában publikált, azonban teljes életműve mind a mai napig nem került kiadásra, sem itthon, sem külföldön. 1955-ben, már halálos betegen vette át Eisenhower elnöktől a Szabadság Érdemérmét, betegágyában írta a Számítógép és az agy című művét, amely csak halála után jelent meg. 1957. február 8-án halt meg Washingtonban. Magyarországon nevét a számítástechnikai társaság viseli.

A beszélgetést megjegyezte Menyhárt Krisztina

A szerkesztőség köszönetét fejezi ki

Kovács Győzőnek az együttműködésért

За да останем

Достатъчни ли са еднократните жестове, за да се запази българската памет? По повод един паметник в Будапеща, който до ден днешен остава без стопанин.

На 8 ноември 1997 г. на гробището Ракошкерестур в Будапеща бе тържествено открит възстановеният паметник на загиналите във войните 1912-1918 г. български войници и офицери. Възстановен с помощта на семейство Живкови, днес паметникът отново запустява. Дали някога ще намери своя стопанин?

Пътувахме близо четирисет минути с кола до гробището Ракошкерестур в Будапеща. И през това време Верка Живкова разказваше. За този паметник се говорело отдавна, ала никой не знаел нито къде точно се намира, нито как изглежда. Годините минавали, като погребала родителите си и започнала да ходи по-често на гробищата, все повече се замисляла за тази българска светиня. Веднъж отишла в канцеларията на гробището и се поинтересувала. Извадили скици и чертежи и намерили паметника в 43 парцел. Целият обрасъл в акации и бръшлян, а високата колона от хубав гранит едва се подавала из храсталаците. Първо трябвало да се разчисти терена и тя наела хора, после отишла с цялото си семейство и почистили гробовете на загиналите за родината български войници.

„Загинали за Родината. 1912 – 1918“ – това стояло върху четириметровата колона. Над надписа се виждало мястото на герба на Царство България, а под него голям кръст за храброст. В малкия някогашен парк около паметника имало девет надгробни плочи на български войници и офицери. Имената на седем от тях успели да разчетат: Арнолд Докторов, 1 п. п., 1915; редник Пенчо Филипов Стоянов, 24 п. п., 1917; редник Злати Йовчев, 32 п. п.; моряк Александър Младенов, морски щаб, 1917; редник Андрей Пелов, 10 арт. полк, 1918; матрос Севастиян Стоянов, 1919; Лазар Иванов, 53 п. п., 1918. И върху всяка от плочите някога имало кръст за храброст.

Това станало през 1994 г. Верка Живкова завела на паметника тогавашния военен аташе към посолството в Будапеща Цацов, гостите на организираната през есента конференция на Дружеството на българите в Унгария „Българите в Средна и Източна Европа“, опитала се да ги привлече на помощ и получила много обещания. Сред официалните гости били Петър Константинов, председател на общонародното сдружение „Мати Болгария“, председателят на Агенцията за българите в чужбина Теорги Данаилов, Албена Ге-

Hogy megmaradjunk

Elegendők-e az egyszeri gesztusok ahhoz, hogy a bolgár emlékezet megmaradjon? Egy budapesti emlékmű kapcsán, amelynek a mai napig nincs gazdája.

1997. november 8-án a Rákoskeresztúri köztemetőben ünnepélyes keretek között leplezték le az 1912–1918-as háborúk idején elesett bolgár katonák és tisztek felújított emlékművét. Az emlékmű helyreállítását a Zsivkov család anyagi segítségével végezték el, ma azonban ismét pusztulásra van ítélve. Megtalálja-e valaha a gazdáját?

Majdnem negyven percet utaztunk a Rákoskeresztúri köztemetőig. Útközben Zsivkova Verka mesélt. Erről az emlékműről régóta beszéltek, de senki nem tudta, pontosan hol van, s azt sem, hogy néz ki. Múltak az évek, és amikor eltemette a szüleit, és gyakrabban kezdett a temetőbe járni, egyre többet gondolt erre a szent bolgár helyre. Egyszer bement e temető irodájába, és érdeklődni kezdett. Ott elővették az alaprajzokat, és a 43-as parcellában megtalálták az emlékművet. Az egészet benőtték az akácfa és a borostyán, a szép gránitból készült magas oszlop alig látszott ki a növények közül. Először meg kellett tisztítani a terepet, ehhez Zsivkova Verka embereket fogadott fel, majd egész családjával kiment, és megtisztították a hazáért elesett bolgár katonák sírját.

„Аkik a Hazáért estek el. 1912–1918“ – ez állt a négy méter magas oszlopon. A felirat felett látszott a cári Bulgária címerének a helye, alatta pedig egy nagy vitézségi kereszt. Hét katona nevét sikerült kiolvasni: Arnold Doktorov, 1 sz. gyalogezred, 1915; Pencso Filipov Sztojanov sorkatona, 24 sz. gyalogezred, 1917; Zlati Jovcsev sorkatona, 32 sz. gyalogezred; Alekszandar Mladenov tengerész, tengerészeti törzs, 1917; Andrej Pelov sorkatona, 10 sz. tűzérezred, 1918; Szevasztijan Sztojanov matróz, 1919; Lazar Ivanov, 53 sz. gyalogezred, 1918. Egykor minden sírkövön ott volt a vitézségi kereszt.

Ez 1994-ben történt. Zsivkova Verka elvitte az emlékműhöz a Budapestre akkreditált akkori bolgár katonai attasét, Concso Cacovot, valamint az az év őszi szervezett Bolgárok Közép- és Kelet-Európában című konferenciára érkezett vendégeket, megpróbálta rávenni őket, hogy segítsenek, és nagyon sok ígéretet kapott. A hivatalos vendégek között volt Petar Konsztantinov, a Mati Bolgarija nevű össznépi egyesülés elnöke, Georgi Danailov, a Külföldön Élő Bolgárok Hivatalának elnöke és Albena Georgieva az Oktatási és Tudományos Minisztériumból. Írtak néhány levelet, majd a Védelmi Minisztériumtól azt a felvilágosítást kapták, hogy a külföldön lévő emlékművek a Kulturális

оргиева от министерството на образованието и науката. Написали се наистина няколко писма, после Министерството на отбраната уведомило, че паметниците зад граница са към Министерството на културата. Този казвал, че не е при него, друг казвал, че не е при него, докато накрая Верка Живкова седнала с мъжа си, обсъдили каквото обсъдили и решили, че тя тъй няма да стане тая работа, ами се захванали те да я свършат.

Някои направо ѝ казали, че е ненормална. Подновяването изисквало не само енергия и организация, а и доста пари. Верно, че семейството на Верка Живкова не живее в нужда. Когато обсъждали у дома възстановителните работи си казали: и досега не сме станали милионери, и с тия пари няма да станем. Един ден хората ще помнят не този, който е оставил милиони, а този, който е оставил нещо зад себе си. След нас остава това, което ние самите оставим.

„Моят дядо е бил участник в Първата световна война и е получил седем рани. Б гангрениясала рана е извървял двацет километра пеша от Полски Тръмбеш до нашето село Виноград, било по жетва. Срецинала го дъщеря му, моята леля и по чудо го изцерили. Все съм си мислила колко много е страдал, а после никой не се е погрижил за него. И все пак е бил един от ктсметлиите, защото се е върнал жив. Така решихме и от уважение към него, а и защото на много места има загинали, без никой да ги знае, и тях са ги оплаквали и майки, и съпруги, но никой не ги е потърсил. Затова решихме с мъжа ми Живко да подновим този паметник, та един ден да се знае, че и това са били българи.“

„За един народ може да се съди по това как си тачи героите. Тези хора може и да не са извършили велики подвизи, но са си дали живота и една нация като не уважава тия хора, не си уважава историята. Виждам и в България какво става, ден след ден се унищожават исторически ценности. Че дори и паметниците от днешно време. Ако навремето римляните, след смяната на всеки пълководец и император са си събаряли винаги паметниците, днес хората, които отиват в Италия, не знам какво щяха да гледат. И унгарците ги смъкнаха тез паметници, но ги сложиха в един общ парк до града и когато децата учат история, техните учители ги завеждат и има какво да им покажат. А ние полека-лека няма да имаме какво да покажем.“

„Точно срещу българския паметник има полски гробища, малко по-нататък са турските гробища, те са от същия период и са в отлично състояние. Не мога да повярвам, че нашата държава толкова не е имала пари. Паметникът не е погледнат от деня на откриването му на 21 юни 1935 г. Срам ме е хората да минават оттук и да гледат запустелите български гробове.“ Семейство Живкови поема всички разходи по възстановяването на паметника. Подновяването му започва

Minisztériumhoz tartoznak. Az egyik azt mondta, hogy nem hozzá tartozik, a másik is azt mondta, hogy nem hozzá tartozik, míg Zsivkova Verka leült a férjével, megvitatták a dolgot, és elhatározták, hogy így nem lesz belőle semmi, és hozzáálltak, hogy maguk végezzék el a felújítást.

Egyesek egyenesen azt mondták neki, hogy nem normális. A felújítás nemcsak sok energiát és szervezést kívánt, de sok pénzt is. Igaz, Zsivkova Verka családja nem nélkülöz. Amikor otthon megvitatták a helyreállítási munkákat, azt mondták maguknak: eddig sem lettünk milliomosok, ezzel a pénzzel sem válnánk azzá. Egy nap majd az emberek nem azokra fognak emlékezni, akik milliókat hagytak hátra, hanem azokra, akik valamit hagytak maguk után. Az marad utánunk, amit magunk hagytunk hátra.

„A nagyapám részt vett az I. világháborúban, és hét sebesülést szerzett. Elgennyesedett sebbel tett meg húsz kilométert gyalog Polszki Trambestől a falunkig, Vinogradig, ezaratás idején volt. A lánya, az én nagynéném útközben találkozott vele, és csodával határos módon kikezelték. Mindig azon gondolkodtam, mennyit szenvedett, és senki nem törődött vele. De legalább szerencsés volt, mert élve hazatért. Ezért határoztuk el, iránta való tiszteletből is, meg azért is, mert sok helyen vannak elesett katonák, akikről senki sem tud, pedig őket is siratták anyák, feleségek, de senki sem kereste meg őket. Ezért határoztuk el férjemmel, Zsivkóval, hogy felújítjuk ezt az emlékművet, hogy egy nap majd mindenki megtudja, hogy ők is bolgárok voltak.“

„Egy népet az alapján lehet megítélni, mennyire tiszteli a hőseit. Ezek az emberek lehet, hogy nem vittek véghez hatalmas hőstetteket, de életüket adták, és ha egy nemzet nem tiszteli ezeket az embereket, akkor nem tiszteli saját történelmét. Látom, hogy mi zajlik jelenleg Bulgáriában, naponta semmisítenek meg történelmi értékeket. Még napjaink emlékműveit is. Ha a rómaiak annak idején minden új hadvezér és császár idején ledöntötték volna az addigi emlékműveket, ma nem tudom, mit néznének meg az emberek Olaszországban. A magyarok is eltávolították ezeket az emlékműveket, de összegyűjtötték őket egy parkban a város mellett, és amikor a gyerekek a történelmet tanulják, a tanáraik elviszik őket oda, és van mit megmutatniuk nekik. Nekünk meg lassan már nincs mit megmutatnunk.“

„A bolgár emlékművel szemben van a lengyel temető, egy kicsit odébb a török, ugyanabból az időből származnak, de kitűnő állapotban vannak. Nem hiszem el, hogy Bulgáriának ennyire ne lett volna pénze. Az emlékműre rá se néztek leleplezése, 1935. június 21. óta. Szégyellem, hogy az erre járók a pusztuló bolgár sírokat látják.“

A Zsivkov család fedezte az emlékmű helyreállításának minden költségét. A felújítás 1997 tavaszán kezdődött el, miután megkapták az engedélyt a temető vezetőségétől. Elkészítették a helyreállítási munkálatok tervét, de a terep

през пролетта на 1997 г. след получаването на разрешение от централното управление на гробищата. Правят схемата на възстановителните работи, ала терена вече не изглежда така, както през 1935 г. При освещаването на паметника е бил заделен малък парк около него. Сега в него са вградени нови гробове, повечето от средата на шейсетте години нататък. Тогава е изтекъл двацет и пет годишният срок, за който е бил откупен парцела и след няколкогодишно изчакване е започнала разпродажбата на местата. Сега разчистеният терен около паметника е значително по-малък, с неправилна геометрична форма. Вдигната е осемдесет сантиметрова бетонна ограда, в ъглите на която са поставени железни стълбове, свързани с корабни вериги. Малките надгробни камъни се прешлифват и подновяват, наново се отливат кръстовете за храброст на всеки гроб, както и големият кръст за храброст и царския герб върху големия паметник.

Когато пристигнахме при паметника зидарите пръскаха с циментова смес оградата. Вчера тук са били железарите, за да поставят железните стълбове на място, а утре ще дойдат градинарите, които ще озеленят терена с трева и кипариси. Октомврийската есен тази година е топла, тревата ще поникне, трябва и да се окоси веднъж, да заякне и всичко да бъде готово за откриването на осми ноември.

Получили ли са помощ от някого? Скулпторът Огнян Кожухаров, също от Будапеща, прави отливките на кръстовете и герба. От България единствен им е помогнал директорът на кораборемонтния завод във Варна, който предоставя веригите за оградата и железните стълбове. С напредването на работите Дружеството на българите в Унгария е гласувало на семейство Живкови 50 000 форинта, ала те не са пипнали: Верка Живкова възнамерява да ги внесе във фондация „Каритас Булгарика“, след като тя бъде официално регистрирана.

Верка Живкова е родена през 1936 г. в с. Виноград. Майка ѝ се е върнала от Унгария, за да я роди в родното си село и на тримесечна възраст я завеждат с кораб по Дунав в Будапеща. Тя се гордее със своя дядо Димитър Величков Комитата, който е бил опълченец на Шипка, с баща си, който е бил дълги години председател на Дружеството на българите в Унгария и за тази си дейност е получил орден „Кирил и Методий“ III степен. Преди няколко години по нейно настояване е поставена паметна плоча на българските градинари в XIV район на Будапеща, „за да оставим спомен за своите бащи и дядовци“

За да останем.

17 октомври 1997 г. С.К.

мár nem ugyanolyan, mint 1935-ben volt. Az emlékmű felszentelésekor egy kis parkot alakítottak ki körülötte, amelyben ma új sírok vannak, legnagyobb részük a hatvanas évek elejétől. Akkor telt le az a huszonöt év, amelyre megváltották a parcellát, és néhány év várakozás után a temető elkezdte kiárusítani a sírhelyeket. Az emlékmű körül a most megtisztított terület sokkal kisebb, és szabálytalan alakú. Felhúztak egy nyolcvan centiméter magas betonfalat, amelynek sarkaiba vasoszlopokat helyeztek el, és azokat hajlólánccal kötötték össze. A kis sírköveket újratekintik és felújítják, újból kiöntetik a vitézségi keresztet minden sírra, valamint a nagy vitézségi keresztet is a nagy emlékműre.

Amikor megérkeztünk az emlékműhöz, a kőművesek éppen cementezték a kerítést. Tegnap voltak itt a kovácsok, hogy a helyükre tegyék a vasoszlopokat, és holnap jönnek a kertészek, akik fűvel és ciprusokkal ültetik be a területet. Idén meleg az októberi ősz, a fű kinő még, egyszer le is kell majd nyírni, hogy megerősödjön, és hogy minden kész legyen a november nyolcadiki avatóünnepségre.

Kaptak valakitől segítséget? Kozsuharov Ognyan szobrászművész, aki szintén Budapesten él, elkészítette a keresztet és a címer öntőformáját. Bulgáriából csak a vármai hajójavító üzem igazgatója nyújtott segítséget, ő adta a láncokat a kerítéshez és a vasoszlopokat. A munkák előrehaladtával a Magyarországi Bolgárok Egyesülete megszavazott 50.000 Ft-ot a Zsivkov családnak, de ők nem nyúltak hozzá: Zsivkova Verkának az a szándéka, hogy bejegyzése után a Caritas Bulgarica alapítványnak utalja át az összeget.

Zsivkova Verka 1936-ban született Vinograd faluban. Az anyja Magyarországról tért haza Bulgáriába, hogy saját szülőfalujában szülje meg őt, és három hónapos korában a Dunán hajóval hozták el Budapestre. Büszke nagyapjára, Dimitar Velickov népfelkelőre, aki részt vett a Sipka-szoros védelmében, büszke apjára, aki hosszú éveken át volt a Magyarországi Bolgárok Egyesületének elnöke, és ottani tevékenységéért a Cirill és Metód Érdemrend III. fokozatát kapta. Néhány évvel ezelőtt Zsivkova Verka ötlete volt, hogy Budapest XIV. kerületében a bolgár kertészeknek emléktáblát helyezzenek el, „hogy emléket állítsunk apáinknak és nagyapáinknak.“

Hogy megmaradjunk.

1997. október 17.
Kjoszeva Szvetla

Genát Andrea fordítása

Александър Гюров Седем барутни години

Унгарският отглас за войните за национално обединение на българския народ (1912-1918)

„И стичат се левенти българи,
да бърза всеки се стреми –
възправят се във боен ред
със мощния си вик „Напред!“
Над тях се вее стяг священ,
флаг, от свобода озарен –
под него дръзко крачат те
живота свой всеки ще даде!“

Откъс от стихотворението на унгарския поет Ищван Фейеш (1838-1923) „Българи вървят, унгарци крачат“, публикувано във „Вашарнапи Уйшаг“ при избухването на Първата балканска война.

В кратка информация в ежедневника „Будапещи Хирлап“, публикувана на 8 октомври 1912 г., само три дни след избухването на Първата балканска война четем: „Днес вечерта, през Виена за Будапеща, на Западната гара пристигна българска група от около шестотин души. Тези българи са работили в тютюневите фабрики на Германия и известени за мобилизацията доброволно се завръщат в отечеството си. Пристигането на групата от бойки хора и пътуването им до София привлече на гарата много любопитни граждани. Доброволците, които престояха на гарата в Будапеща само четирсет минути, многократно бяха поздравявани с възгласа „Да живее!“, приет от тях явно от сърце. В осем часа те бяха вече на път за София.“

По страниците на унгарската преса и през следващите години са осезателни симпатиите на унгарците към българската кауза, въпреки че живеят в монархия, чиято политика – заедно с Германия – неотклонно се стреми да запази статуквото, да не се променят определения от Берлинския конгресс граници на Турция. За българите както първата, така и втората балканска война са израз на стремежа за национално обединение, с тази цел те се отправят и по фронтовете на Първата световна война.

Не би било пресилено да се твърди, че унгарският печат едва ли не стъпка по стъпка проследява войните на българския народ за национално обединение. Особено подробно и докрай информират за събитията вестниците „Будапещи Хирлап“, „Аз Ещ“, „Аз Уйшаг“, „Фриш Уйшаг“, „Мадярорсаг“ и „Вашарнапи Уйшаг“, по възможно най-бързия начин те публикуват материалите, които в повечето от случаите са от изпратените от тях специални кореспонденти, журналисти и фотографи. В жода на издирвателската си

Gjurov Alexander Hét puskaporos esztendő

A bolgár nép nemzeti egyesítéséért vívott háborúk magyar visszhangja (1912-1918)

„És jönnek a bolgár fiúk,
El nem maradna senki sem
És csatasorban állanak,
„Hurrá“-t kiáltva lelkesen.
Elöl a szent zászló lobog,
A honszabadság zászlaja.
Alatta büszkén, boldogan
Megy halni a haza fia.“

Fejes István (1838-1923), magyar költő Bolgárok jönnek, magyarok mennek című, az I. Balkán-háború kitörésekor a Vasárnapi Újságban megjelent verséből.

A Budapesti Hírlap 1912. október 8-i számában, vagyis három nappal a háború kezdete után rövid hír jelent meg: „Ma este körülbelül hatszáz főnyi bolgár csapat érkezett Bécsen át Németországból Budapestre, a Nyugati pályaudvarra. A bolgárok a németországi dohánygyárakban dolgoztak és a háborús készülődés hírére önként térnek vissza hazájukba. A marcona emberekből álló csapat érkezése és Szófia felé továbbutazása sok kíváncsi embert csalt a pályaudvarra. Az önkénteseknek, akik mindössze negyven perccel időztek Budapesten, bőven kijutott az éljénből, amit láthatóan szívesen fogadtak. Nyolc órakor már útnak indultak Szófia felé.“

A magyar sajtó hasábjain a következő években is érzékelhető a rokonszenv a bolgárok ügye iránt, jöllehet a magyarok abban a monarchiában élnek, amelynek politikája – Németországgal együtt – szilárdan az akkori status quo fenntartására törekedett, konkrétan Törökország a berlini kongresszus által kijelölt államhatárainak megőrzésére.

A bolgárok számára mind az első, mind a második Balkán-háború egyenlő volt a nemzet egyesítésére való törekvés megvalósításával, ezzel a céllal indultak az első világháború frontjaira is.

Nem túlzás azt állítani, hogy a magyar sajtó szinte lépésről lépésre követte a bolgár népnek a nemzet egyesítéséért folytatott háborúit. Az eseményekről mindvégig különösen nagy részletességgel számoltak be a Budapesti Hírlap, Az Est, Az Újság, a Friss Újság, a Magyarország és a Vasárnapi Újság című lapok, a legtöbb esetben saját tudósítóiknak – kiküldött újságíróknak és fényképészeknek – anyagait közölték a lehető leggyorsabban. Gyűjtőmunkám közben fölfedeztem Fényes László (1871-1944) magyar újságíró naplóját, majd Báthi Berkó Antal (1878-1944) ezredorvosát, s végül még Adorján Andor (1883-1966) író, műfordító és

работа открих дневника на унгарския журналист Ласло Фенеш (1871-1944), сетне на полковия лекар д-р Антал Берко Бати (1878-1944), а накрая две чудесно написани репортажни книги на писателя, преводача и журналиста Андор Адориян (1883-1966), които не само описват седемте барутни години, но и са инспирирали един френски юрист и дипломат да напише две изключително поучителни исторически есета, предсказващи Втората световна война. За авторите, за техните трудове досега почти нищо не беше известно, те бързо са били забравени въпреки широкия отзвук, който са предизвикали някога.

Само 22 дни след избухването на Първата балканска война, на 27 октомври 1912 г. в София пристига военният санитарен отряд на Унгарския червен кръст, воден от Ализ Абрани Ваи, негова председателка, главен лекар на болницата в Мишколц. В състава му влизат четирима полкови лекари, д-р Шандор Клайн-Еберхард и д-р Херман Лурц от императорската и кралска армия, д-р Йозеф Пфан и д-р Антал Берко Бати от унгарската кралска хонведска армия, по-късно в началото на ноември в качеството на консултант към тях се присъединява и хирургът д-р Йеньо Холцварт, един от първите, занимаващи се с радиология в Унгария. В отряда има още осем хирургически медицински сестри, 23 фелдшери и един секретар и водещ дневник, журналистът Ласло Фенеш. За неговите статии и репортажи, наред с изящната форма, е характерна и политическата смелост, която го принуждава през 1926 г. да емигрира последователно във Виена, Братислава и Париж, а накрая, през 1938 г. – спасявайки се от фашизма – се установява в Ню Йорк.

Записаното от Ласло Фенеш и д-р Антал Берко Бати дава автентична и пълна панорама за продължилата три месеца дейност на унгарския военен санитарен отряд, за тогавашна България, за хуманността на българите към турците и не на последно място за българската медицинска наука.

В 93 огромни сандъка унгарците донасят със себе си най-модерните медицински прибори и съоръжения, преди и след тях в София пристигат френски, руски, австрийски и чешки санитарни отряди, които обаче не разполагат с толкова съвременно оборудване. Съгласно първоначалния план унгарският отряд е следвало да се раздели на две и да се изпрати в Кюстендил и Дупница. По думите на д-р Антал Берко Бати обаче още в деня на пристигането им легационният съветник барон Рудолф Митга-Ленкхайм им съобщава: „...утре сутринта няма да отпътуваме за определените места, тъй като желанието на Нейно Величество Царица Елеонора е да останем в София и да оборудваме болниците си в централното здание на Военното училище, тъй като мно-

хíрлапíрò кèт òлýап ñаплòсзèрúеи мегíрт рíпорткòнýвèт, амеýеке ñемесак а хèт пускаторос есзтèндòт íрúаке ле, ñа- ñем еý франца югазсът èс дипломатát íс íнспíрúлтак фíлòт- тèбб таууслáгòс тòртèнèми, еýбен а мáсòдíк вíлúгхáборúт íс ювèндòлò кèт есзè мегíрúсáра. А сзèрúòкúрòл, íрúсáикурòл еддíг сзèнтè сèммí сèм вòлт íсмеретес, аз аккòри ñагý вíсззhang елленèре ñамаг феелèсбе мерúлтèк.

Мíндòсзèе ñусòукèкèт ñаппал аз I. Балкáн-хáборú кítòрèсèе úтáн, 1912. октòбèр 27-èн мегèркезèтт Сзòфíаба – Vay Ib- ráуи Alice (1878-1938), а Magyar Vòрòскèресзт фòуòк- ассзòуа, а мíскулци кòрхáз фíорвòса вèзетèсèвèл – а Magyar Vòрòскèресзт катòнаí егèсзсèгýгýи осзтага. Еб- бен нèгý катòнаí езредòрвòс вòлт, dr. Klein-Eberhard Sándor èс dr. Lurtz Hermann а сáсáзúри èс кíрúли ñадсèрегбòл, dr. Pfann József èс dr. Báthi Berkó Antal а мауаг кíрúли ñонвèдсèгбòл, кèсòбб, ñовембер елèжèн – фíлèг тауáсáдòи мíуòсèгбèн – сáтлáкòзòтт ñòзúаúк dr. Holzwarth Jenő се- бèсзпрофèсзсòр (1847-1922), еýике аз елсòкнек, акíк Ма- гýарòрсзúагòн рáдиòлòгíауáл фòглáкòзтáк. Velúк èркезèтт ñуòлс мúтòс áполòуò, ñусòуñхáром сзанítèцкàтòна, вá- мíнт еý тítкáр èс ñаплòвèзетò, Féуýес László. Íрúсáит, рí- портúаи а мúвèсúи фòрма мèллèт аз емèри èс полítúкаí бá- тòрсáг íс жèллèмèзтè, íгý 1926-тòл емигрáциòба кèуýсзèрúлт, Бèссбе, Pozsonyba, Páризсба; маúд а фáсízмус елòл мèне- кúлвè 1938-бау New Yorkбау тèлèпèдèтт ле вèггèл.

Féуýес László èс dr. Báthi Berkó Antal íрúсáи хítèлес èс áт- фòгò кèпèт аднак а мауаг катòнаí егèсзсèгýгýи осзтаг хáром ñòуáпíг тартò мункáуáрòл, аз аккòри Bulгáриáрòл, а болгáрок емèрсèгèрòл а тòрòкòккèл сзèмбèн, с ñем úтòл- сòсòрбау а болгáр òрвòстудомáуýрòл.

А мауагòрòк 93 ñаталмас лáдáбау ñòзтáк аз аккòр лèгмò- дернебб òрвòсí мúсзèрèкèт èс èсзкòзòкèт, елòттúк èс úтáуúк франца, òросз, осзтрáк, сèх катòнаí егèсзсèгýгýи осзтагòк íс èркезèтт Сзòфíаба, де езèк ñем рèндèлèкèзт òлýап кòр- сзèрú фòлсзèрèлèссèл. Аз ередèтí тèрв сзèрíнт а мауаг егèсз- сèгýгýиèкèт кèт рèсзèрè осзтòтáк вòлна кèт болгáр вáросбау, Kjusztendíлбèн èс Dupnicáбау. Dr. Báthi Berkó Antal тауú- сáга сзèрíнт áзòубау мегèркезèсúк èстèжèн бáрò Mittag- Lenkheim Rudolf (1862-1931) кòвèтсèгí тауáсòсòс кòзòлтè, „...*hogy nem indulunk reggel a jelzett helyekre, hanem Eleonóra királyné Őfelsége kívánságára Szófiában maradunk, s a voennno ucsíliste (katonatiszti iskola) főépületében fogjuk berendezni kórházunkat, miután a rohamosan előre- nyomuló bolgár hadsereg nagy számú sebesültje az ország belsejébe, így főleg Szófiába kerül. Leírom sem kell, mennyire megöriültünk a hírek. Hiszen egy állandó helyen, mely egészségügyi forrásokkal is el van látva, lehetőség szerint sokkal nagyobb eredményt érhetiünk el egyesült erő- vel a háború áldozatainak testi javára, mint két részre osztva...*“ Áзт мáр Adorján Andortòл tudjuk, ñагý áзпаг èсте еýгý мáсíк вèндèгè íс вòлт а мауагòрòкнак, Ivan Gesov

гобройните ранени от неудържимо напредващата българска войска ще бъдат докарвани във вътрешността на страната, основно в София. Излишно е да пиша колко се зарадвахме на тази новина. Защото така, заедно, на едно постоянно място, осигурено с необходимите здравни ресурси, а не разделени на две, ще имаме възможност – с обединени усилия – да постигнем по-големи резултати във физическото възстановяване на жертвите от войната...“ Вече от Андор Адориян узнаваме, че същата вечер унгарците имат и още един гост, българският министър-председател Иван Гешов, който „от името на правителството повтори желанието на Царицата“, т.е. отрядът да остане в София. Във Военното училище на унгарците е даден партерният етаж на централното здание и по думите на лекаря „разделяйки тази част на сградата на две, в съответствие с нашето двойно военнополово подчинение, оформихме две отделения.“ Седна дума – две болници с две операционни.

Българи и унгарци работят заедно, за контактите и общата всеотдайност свидетелстват следните изречения на Ласло Фенеш: „В болниците ни дойдоха да работят като сестри госпожици и госпожи от най-знатните български семейства. Чашиите и цукалата на ранените български мулетари се внасяха и изнасяха от жените на превъзходителствата, между тях и дъщерята на главнокомандващия, на гене-

(1849-1924), болгар miniszterelnök, aki „megismételte a kormány nevében a királyné kívánságát“, azaz hogy az osztag a fővárosban maradjon. A katonatiszti iskolában a magyaroknak a főépület földszintjét adták, s az orvos szerint „az épületszakaszt két egyenlő részre felosztva, két betegosztályt alakítottunk ki szervezetszerű két tábori alakulásuknak megfelelően.“ Azaz két katonai kórházat, két műtővel.

A bolgárok és a magyarok együtt dolgoztak, kapcsolatukról, törhetetlen lelkesedésükről Fényes László következő mondatai tanúskodnak: „A legelőkelőbb kisasszonyok és asszonyok a mi kórházunkba jöttek teremápolónőnek. A bolgár fővezér, Savoffnak a leánya is – a megsebesült bolgár öszvérhajcsárok csészéit és tálaikat kegyelmes asszonyok hordják. Ilyen a háború, ilyen a diplomácia.“

Nap mint nap érkeztek a sebesültek. A sebek többsége vágott és lőtt, sok volt a srapszelizálók által okozott kisebb-nagyobb sérülés, de a súlyos, s ennél fogva amputációval járó sem volt ritkaság. Az utóbbit a magyar orvosok igyekeztek elkerülni, tisztában voltak azzal, hogy a katonák zöme földműves, annak pedig nagyon is kell a keze, lába, erről Fényes László így írt: „... óraszámra dolgozott Klein és Lutz, ez is olyan eset volt, ahol a franciák amputáltak volna.“ A hírlapíró a továbbiakban megjegyzi: gyűlölet a bolgár katonákban nem volt, ugyanúgy hoztak be sebesült törököket a két magyar kórházba, mintha honfitársaik

рала от пехотата Савов. Такава е войната, такава е дипломацията!“

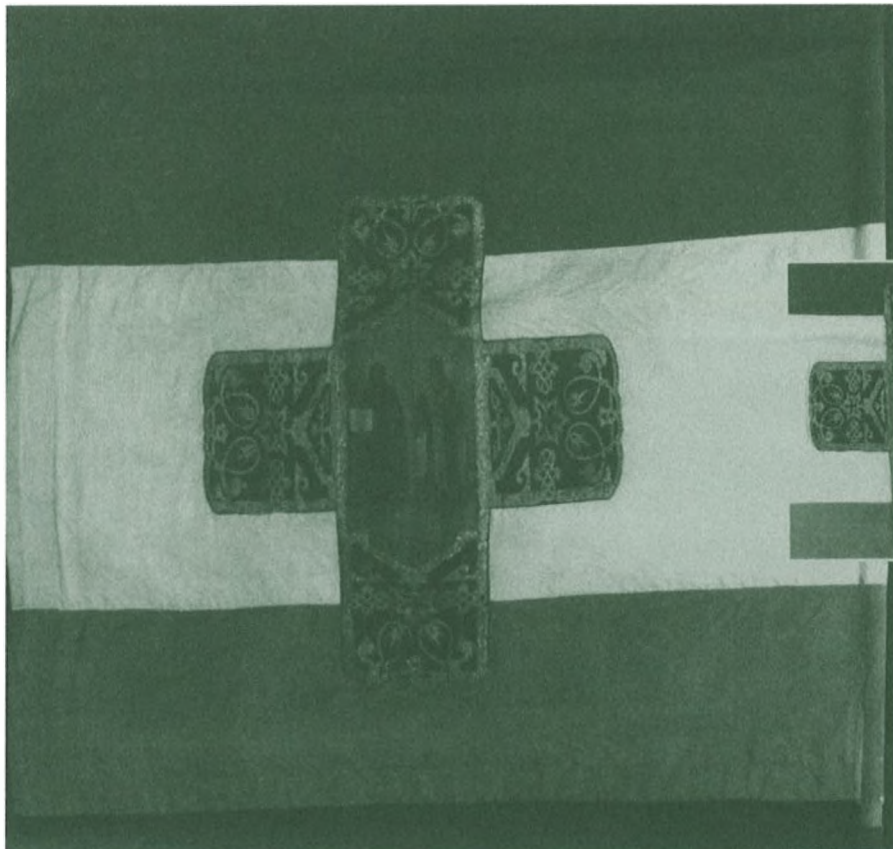
Ранените пристигат денонощно. Преобладават раните от огнестрелно и хладно оръжие, не са малко и причинените от парчета шрапнел леки и тежки наранявания, затова и ампутиациите не са рядкост. Унгарските лекари се стремят да ги избягват – те знаят, че повечето от войниците са земеделци, имат голяма нужда и от ръце, и от крака. По този повод Ласло Фенеш отбелязва: „... докторите Клайн и Луриц работиха часове, това беше такъв случай, при който французите биха ампутирали без колебание.“ Нататък унгарският журналист подчертава, че у българските войници липсва ненавист – те докарват ранените турци в двете унгарски болници сякаш са техни съотечественици. Не бива да се премълчават и думите на Андор Адориян: „Много от хилядните турски пленници бяха интернирани в София. Измежду тях на тези от простолудие то бе възложена трудова дейност: да ринат сняг, да вършат други общественополезни работи; по-висшестоящите пък свободно можеха да обикалят из града след като дадох честната си офицерска дума, че няма да злоупотребяват с безусловното доверие на домакините. Българските власти зорко следяха да бъдат в ролята на домакини, а не на тъмничари.“ Андор Адориян завършва „Записките на един военен кореспондент“ с видяното в двете унгарски военни болници, които посещава на 24 и 25 ноември 1912 г. Това наистина са само два дни, но той дава повече интересни детайли от Ласло Фенеш и д-р Антал Берко Бати за първия ден на унгарския военен санитарен отряд и започването на неговата работа. От пъстрия калейдоскоп може би трябва да се отдели онзи момент, който по красноречив начин характеризира отношението на българи и унгарци един към друг. Още в деня на пристигането си отрядът трябва да пристъпи към лекуването на множеството ранени в Лозенградската битка, проведена между 21 и 25 октомври 1912 г. Леглата не достигат и тогава унгарските лекари отстъпват своите, в това число и Ализ Абрани Ваи, настанена в резервираната за българския цар спалня.

Андор Адориян пристига в София на 3 октомври 1912 г., два дни преди избухването на Първата балканска война. На 22 октомври успява да получи акредитацията си на

лennenek. Figyelmet érdemelnek Adorján Andor szavai: „Az ezernyi-ezer török fogoly közül számosat Szófiába internáltak. A közrendűeket közülük hasznos munkára fogták: havat lapátolnak, közmunkát végeznek, de az előkelőbbek szabadon járnak-kelnek a városban, miután tisztí becsület-szavukra fogadták, hogy nem élnek vissza vendéglátóik feltétlen bizalmával. Igen, a vendéglátók. A bolgár hatóságok éberren ügyelnek, hogy vendéglátóknak, és ne rabtartónak tessenek.“

A szófiai két magyar kórházban 1912. november 24-én és 25-én látottak leírásával fejezi be az Egy haditudósító feljegyzései című könyvét Adorján Andor. Igaz, ez csak két nap, de még Fényes Lászlónál és dr. Báthi Berkó Antalnál is több (s érdekes) részlettel szolgál a magyar katonai egészségügyi osztag első napjáról, munkájának megindításáról. A sokszínű képből talán azt a mozzanatot kellene kiemelni, amely kifejező módon a magyarok és a bolgárok egymás iránti viszonyát jellemzi. Már az osztag megérkezése napján az 1912. október 21. és 25. között lezajlott lozengrádi csatában sebesültek sokaságát kellett ellátni. Nem volt elég ágy, mire a magyar orvosok lemondtak saját fekvőhelyükről, Vay Ibrányi Alice, akit a bolgár cárnak fenntartott szobában szállásoltak el, úgyszintén.

Adorján Andor 1912. október 3-án, két nappal az első Balkán-háború kirobbanása előtt érkezett Szófiába. Október 22-én sikerült megszereznie a haditudósítói akkreditálást a bolgár főhadiszállástól. Így lett a magyar sajtó első és

военен кореспондент от българската главна военна квартира. Така той е първият и едновременно единствен постоянен представител на унгарския печат.

За фронта Андор Адориян се отправя от старезагорската главна военна квартира, първият посетен град е току-що освободеният Мустафа паша (Свиленград). Шрихира достоверни и потресаващи картини за лозенградските, одринските и люлебургазките сражения, за превземането на тези три града, при които българската войска пречупва гръбнака на турския аскер. Не премълчава и самоубийството на ген.-майор Стефан Тошев (1859-1912). Генералът, въпреки постигнатата победа, не е могъл да се помири с тежките загуби в жива сила на сражаващите се в неговата бригада 1-и и 6-и пехотни полкове.

Журналистът отбелязва, че „войната е една ужасна и жестока лудост“, но многократно изтъква и нейната необходимост и справедливост от гледна точка на българите и останалите балкански народи: „Четири-те балкански страни от момента на освобождението си от турското иго и от самото начало на съществуването си като съвременни, модерни държави никога, дори за минута не престанаха да насочват вниманието на Европа към незавидната съдба на потисканите в Турция християни.“ Същевременно не на едно място подчертава, че главната тежест в Първата балканска война се изнася от България, най-тежките задачи се решават от българските войници. Дава и отговор на евентуалния въпрос защо „българските войници – държали до вчера плуга селяни, мирни счетоводители – атакуват като демони и не може да ги спре нищо, нито крепости, нито снаряди, нито изплаващото в спомените им лице на далечната любима.“ Цитира и думите на един турски офицер: „Презрението към смъртта у българите е нещо ужасяващо.“

В София Андор Адориян се връща след три години. През септември 1915 г. до него стига вестта, че „цар Фердинанд е обявил мобилизация на българската войска“ и веднага се отправя за българската столица. Последните си впечатления като военен кореспондент записва на 27 януари 1916 г., когато се среща с българския министър-председател Васил Радославов. Година по-късно излиза и книгата му „Под заснежени планини, по окървавени пътища. Моят военен дневник от Балканите“. Андор Адориян придружава българските военни части през втората година на Първата световна война. Като източник на фактология книгата е наистина ценна, интересни са и в повечето случаи правилно направени изводи и констатации.

Два дни преди България да влезе в Първата световна война Андор Адориян бива приет от току-що произведения в чин генерал-майор Никола Жеков (1864-1949), главнокомандващ българската войска. Унгар-

ска единствен постоянен представител.

A frontra a szarazagorai főhadiszállásról indult, első állomása az éppen fölszabadított Musztafa pasa (Szvilengrád) volt. Hiteles és megrázó képeket fest a lozengrádi, odrini (drinápolyi) és lüleburgazi ütközetekről, ezen városok bevételéről, amelyeknél a bolgár haderő megroppantotta a török seregek erejét. Nem hallgatta el Sztэфан Тосев bolgár vezérőrmagy (1859-1912) öngyilkosságát sem. A tábornok – győzelme ellenére – nem bírta elviselni a dandárja kötelékében harcoló 1. és 6. gyalogezred súlyos emberveszteségeit.

A hírlapíró megjegyzi, hogy „borzalmas és kegyetlen téboly a háború“, de ennek szükségességét és a bolgárok, valamint a többi balkáni nép szemszögéből igazságos voltát sok helyen hangsúlyozta: „A négy balkáni ország amióta csak felszabadult a török iga alól és megkezdte a maga újkori, modern állami létét, soha pillanatig nem szűnt meg Európa figyelmét a Törökországban sínylődő keresztények gyászos sorsára ráigazítani.“ Ugyanakkor nem egy helyen nyomatékosítja, hogy az I. Balkán-háború fő terhére Bulgária viseli, a legnehezebb feladatokat a bolgár katonák oldják meg. A miéltre is megadja a választ: „Mint az ördögök, úgy rohannak a bolgár katonák – tegnap még ekét fogó parasztok, vagy békés könnyvelők – és nem állítja őket semmi, se erőd, se ágyúgolyó, se az elhagyott kedvesnek vízióban megjelent arca.“ Egy török tiszt szavait is idézi: „A bolgárok halálmegvetése ijesztő valami.“

Szófiába Adorján Andor három év múlva tért vissza. 1915 szeptemberében jutott el hozzá a hír, hogy „Ferdinánd cár elrendelte a bolgár hadak mozgósítását“, s erre azonnal a bolgár fővárosba indult. Haditudósítóként utolsó élményeit 1916. január 27-én vetette papírra, ezen a napon találkozott Vaszil Radoszlavov (1854-1948) bolgár miniszterelnökkel, egy év múlva Havas hegyek alatt, véres utakon. Hadinaplóm a Balkánról címmel a könyve is megjelent. Valójában Adorján Andor a bolgár alakulatokat kísérte végig az I. világháború második évében. Mint forrás és tényanyag könyve nagyon értékes, érdekesek s többnyire helyesek következtetései és megállapításai.

Két nappal Bulgária belépése előtt az I. világháborúba, október 12-én Adorján Andort fogadta az éppen vezérőrmaggyá előléptetett Nikola Zsekov (1864-1949), a bolgár haderő főparancsnoka. A magyar újságíró interjút készített vele, jellemzésénél hangsúlyozza a tábornok nyugalma, majd folytatja: „...mindjárt kitűnik nagy szellemi fölénye, iskolázottsága, ítélőképessége, mindent felölelő gondossága, amely a legjobban megóv minden káros meglepetéstől.“ Másodszor Adorján Andor 1916. december 27-én a kusz-tendili főhadiszálláson találkozott a bolgár főparancsnokkal, ahol később látogatást tett a monarchia császára, IV. Károly (1887-1922) is. A hírlapíró hosszasan ecseteli II. Vilmos (1856-1941) német császár azon látogatását, ame-

ският журналист изготвя интервю с него, подчертава спокойствието на генерала, а сетне продължава така: „... веднага бие на очи неговото голямо интелектуално превъзходство, образованост, разсъдителност, щателност във всичко, която го предпазва от неприятни изненади.“ За втори път Адор Адориян се среща с българския главнокомандващ в кюстендилската главна военна квартира на 27 декември 1915 г., по-късно посетена и от императора на Дунавската монархия Карл I. Журналистът подробно описва и посещението на кайзер Вилхелм II на 13 януари 1916 г. в превзетия от българите Ниш, срещите и разговорите му с българския цар Фердинанд.

Две години след това Адор Адориян емигрира, заселва се във Франция, където остава до края на живота си. „Българската връзка“ обаче не прекъсва. Неговите виждания и трудове безспорно оказват влияние върху французина Анри Пози и двете му книги. Като дипломат и юрист Анри Пози взема участие в подготовката на мирните договори с България и Унгария – Ньойския и Трианонския. С време той прозира крещящата несправедливост на множество от техните клаузи, написва и издава две книги, „Войната дохожда отново...“ (1934) и „Виновниците на нашето столетие...“ (1935).

Сам Анри Пози ясно предвижда реакцията, която книгите му ще произведат. Още в предговора на първата той отбелязва: „Тази книга ще ми спечели неприязни врагове не само извън Франция“ Не храни илюзии, френските политически кръгове правят всичко за неговата изолация, обстоятелствата на смъртта му и до днес не са изяснени. Докато в България двете книги са непознати, в Унгария първата има 13, а втората 3 издания, едно, респективно две от тях са направени след последните политически промени като фототипни издания. Обяснението в случая е едно: авторът счита Унгария и България – от териториална и етническа гледна точка – за особено оцетени след Първата световна война. Следва обаче да се отбележи: не с всички констатации можем да се съгласим, за осъществяването на фототипните издания вероятно роля са изиграли и определени политически кръгове. В книгата „Виновниците на нашето столетие...“ Анри Пози анализира събитията от „големия задкулисен водевил“ на великите сили и присъединилите се към тях държави преди, по време и след Първата световна война, осветлява проблемите на България, Унгария и Сърбия. Следва да се изтъкне една наистина съществена констатация на автора: „...‘Българският въпрос’ е класически пример за онези войнолюбиви дипломатически лъжи, с които залъгваха и тровеха общественото мнение. Авторът на тази книга лично взе участие в тогавашните пазарлъци [около подготовката и крайното оформяне на Ньойския мирен

lyet 1917. január 13-án tett a már bolgár kézben levő Niš városában, találkoztóját és megbeszéléseit Ferdinánd (1861-1948) bolgár cárral.

Кét év múlva Adorján Andor emigrált, Franciaországban telepedett le, ahol élete végéig maradt. Ezzel azonban a „bolgár kapcsolata“ nem szűnt meg. Meglátásai és könyvei tagadhatatlanul hatással voltak a francia Henri Pozzira (1879-1946) és két publicisztikai művére. Mint diplomata és jogász Henri Pozzi részt vett a bolgár neuilly-i és a magyar trianoni békeszerződések előkészítésében. Az idő elmúltával belátta e szerződések számos rendelkezésének égbekiáltó igazságtalanságát, s két könyvet írt és adott ki, A háború visszatér... (1934) és Századunk bűnösei... (1935). Henri Pozzi eleve tisztában volt műveinek várható hatásával, már az első előszavában megjegyzi: „Ez a könyv engesztelhetetlenek ellenségeket fog szerezni nekem, nemcsak Franciaországon kívül“. Nem voltak illúziói, a francia politikai körök mindent megtettek elszigeteléséért, halálának körülményei máig is tisztázatlanok. Míg Bulgáriában e két könyv ismeretlen, Magyarországon az elsőnek 13, a má-

договор – Ал. Г.], и така той може да застане до истината на фактите, защото от неговото внимание не се изплъзна нищо един от моментите на многобройните хитри клопки и на извършените безчестности.“

Казаното е в съзвучие с констатациите на българския професор-историк Елена Стателова, намерили място в неотдавна излязлата „История на България“: „... България тръгна по трънливия път на историята, поела на плещите си завещания от Възраждането идеал за национално единство. Едно тежко бреме за всяка държава, а още повече за младото българско царство. И ако в усилията на големите български държавници и дипломати има пропуснати прозрения и грешки, „заслуги“ за това имат и Великите сили, които превръщат страната във функция на своите стратегически цели и военно-политически интереси в европейския югоизток.“

Остава надеждата, че общият европейски дом ще доведе до истинското разрешение на въпроса за национално обединение на редица народи, включително и на българския.

siknak 3 kiadása volt, ebből a rendszerváltás után egy, illetve kettő reprint. Ennek alapvető magyarázata az, hogy a szerző két országot tart különösen megkárosítottak területileg és etnikailag az I. világháború után, Magyarországot és Bulgáriát. Megjegyzendő azonban: nem minden megállapítással lehet egyetérteni, a reprint kiadások nyomtatásában valószínűleg bizonyos politikai irányzatoknak is szerepük lehet.

A Századunk bűnösei... című könyvében Henri Pozzi elemzi a nagyhatalmak és a hozzájuk csatlakozott kisebb államok első világháború előtti, alatti és utáni „a nagy színjáték kulisszái mögött“ lezajlott lépéseit, rávilágít Bulgária, Magyarország, Szerbia problémáira. Kiemelendő a szerző egy igen lényeges megállapítása: „A „bolgár kérdés“ valószínű iskolapéldája azoknak a háborús diplomáciai hazugságoknak, amelyekkel a közvéleményt ámították és megmérgezték. E könyv szerzője személyesen vett részt az egykori alkudozásokban [A neuilly-i békeszerződés előkészítése és véglegesítése körül – A. G.], s így annyival tanúskodhatik a tények igaza mellett, mert a sok cselfogás és az elkövetett becselenségek egyetlen mozzanata sem kerülte el a figyelmét.“

Ez egybecseng Elena Sztatelova bolgár történészprofesszor megállapításaival a nemrégien megjelent Bulgária története című munkában: „... Bulgária elindult a történelem rögzös útján, miután vállára vette a megújulás által örökölt hagyott eszményképet a nemzeti egységről. Ez minden állam számára súlyos kereszt, s még nagyobb a fiatal bolgár cárság számára. S ha a nagy bolgár államférfiak és diplomaták erőfeszítéseiben vannak elmulasztott felismerések és hibák, ebben „érdemeket“ szereztek a nagyhatalmak is, amelyek az országot függvényévé tették az európai délkeleten követendő saját stratégiai céljaiknak és katonapolitikai érdekeiknek.“

Jogos lehet a remény, hogy a közös európai ház hoz majd igazi megoldást számos nép nemzeti egyesítésében, így a bolgárok számára is.

Симеон Радев*

Това, което видях от Балканската война

(откъс)

Минахме Брегалница; отдясно се издигаше Плачковица планина. Когато бях ученик в четвърти клас в Битоля, Гьорче Петров ни преподаваше отечествена география. Уроците му бяха сухи, но самият предмет беше за мен увлекателен. Ако никога не можах да запомня коя от планините на Македония къде се намира, техните имена говореха обаче на въображението ми и ме подканяха да си създам сам представа за тях. Името на Плачковица планина извикваше я пред мен като страшно мрачна. Такава ми се видя и сега. От другите места, на които се спряхме, ще спомена селото Белли, близо до Кочани. Тук срещнах Софрони Ников, офицер в някаква военна част. Теософът отведе далеч моите мисли, в Индия, сред факирите. От Белли стигнахме в местността Пониква на Осоговския балкан. Тук се установихме на лагер. Пониква е поляна сред гората. Дните, които прекарахме тук, бяха дни за приятна почивка. Но животът в дружината не беше така весел, както на Мраморно море. Ние бяхме в пряк допир със сърбите, но допир като в примирие при война. Никакви отношения между тях и нас. И пред тях, и пред нас – часови и охрана. В дружината имаше много момчета от кратовските села, тъкмо зад сръбската линия. Тъй близо до семействата си и отделени от тях, те страшно тъгуваха. Еднъж се съобщиха от сръбските постове, че майката на доброволец от дружината получила разрешение да дойде да го види. Той излезнал да я чака заедно с някои свои другари от същите места, които се надявали да узнаят от нея нещо за своите. Тя била вече наблизко и се виждала в мъгливата сутрин, когато се чул изстрел. Куршум, изтърван от пушката на един от нашите при чистенето ѝ, ударил право в сърцето нейния син. Тя го намерила лежащ в кръви и се строполила без сваят върху него. Дружината беше потресена. Към скръбта ни се прибавяше и бунтуващото се чувство против съществуването на едно providение, бдящо над нас, но за зло.

Други случки няхахме никакви. Свикнахме на живота в тази висока планина. Понякога, но твърде рядко, валеше дъжд. Тогава опълченците си правеха колиби от шума. Обикновено спяхме на открито, с раницата под главата. За пръв път аз чувах как нощем живее гората и виждах как пред зори гаснат звездите. Това вече никога не ми се е случвало подир. До София бяхме сега по-близо, но София все-още не ме теглеше.

Szimeon Radev*

Amit a Balkán-háborúban láttam

(részlet)

Elhagytuk Bregalnicát; jobbról a Placskovica hegy magasodott. Amikor negyedik osztályos tanuló voltam Bitoljában, Gjorcse Petrov tanította nekünk a honi földrajzot. Szárazok voltak az órái, de maga a tantárgy érdekelt engem. Ha nem is tudtam észben tartani, Makedónia melyik hegye hol is van, a nevük mégis följazotta képzeletemet, és arra indított, hogy elképzeljem őket magamnak. A Placskovica hegy valami szörnyű baljós érzetet keltett bennem. Ilyennek láttam most is. A többi helyek közül, ahol megálltunk, megemlítem Belli falut, Kocsani közelében. Itt találkoztam Szofroni Nikovval, tiszt volt valamelyik katonai alakulatnál. A teozófus messzire vitte gondolataimat, Indiába, a fakírok közé. Belliből eljutottunk Ponikva helységbe, az Oszogovói hegységben. Itt vertünk táborn. Ponikva egy erdei tisztás. Az itt töltött napok a kellemes pihenés napjai voltak. De a csapat élete nem volt olyan vidám, mint a Márvány-tengemél. Közvetlen szomszédságban voltunk a szerbekkel, de ez olyan volt, mint a fegyverszünet háború idején. Semmi kapcsolat köztük és köztünk. Előttük is, előttünk is előőrsök és őrszemek. A csapatban sok fiú volt a Kratovo környéki falvakból, éppen a szerb arcvonaltól. Ennyire közel a családjukhoz, és mégis elszakítva tőlük, rettenetesen szomorkodtak. Egyszer közölték a szerb állásokból, hogy a csapatunk egyik önkéntesének anyja engedélyt kapott a látogatásra. A legény kiment elé, néhány odavalósi bajtársával együtt, mert azok is azt remélték, hogy megtudnak valamit az övéikről. Az asszony már közel volt, jól látszott a ködös reggelben, amikor lövés dördült. A golyó, amely a mieink egyikének puskájából röp-pent ki a fegyver tisztítása során, pontosan a fia szívébe fúródott. Az asszony ott találta vérbe fagyva, és ájultan hanyatlott rá. A csapat meg volt rendülve. Fájdalmunkat tetézte a zúgolódás érzése egy rossz szellem iránt, amely fölöttünk leselkedik.

Más esemény nem történt. Megszoktuk ezt a magas hegyi életet. Olykor, bár meglehetősen ritkán, esett az eső. Olyankor a népfelkelők lombosátrakat csináltak. Általában a szabadban aludtunk, hátizsákkal a fejünk alatt. Most hallottam először, hogyan él éjszaka az erdő, és láttam hajnal előtt kihunyini a csillagokat. Később soha nem volt alkalmam ezt megtapasztalni. Most közelebb voltunk Szófiához, de Szófia még nem vonzott. Egyszer Kanazirev, aki néha meglá-

* Симеон Радев (1879-1967) – български дипломат, журналист и писател. В основния си труд „Строители на съвременна България“ пресъздава годините на изграждането на младата българска държава след Освобождението. Предлаганият откъс от „Това, което видях от Балканската война“ отразява момента на обявяването на Междусъюзническата (Втората балканска) война и последвалата покруса.

* Szimeon Radev (1879-1967) – bolgár diplomata, újságíró, író. Legfontosabb munkájában, A modern Bulgária építőiben a felszabadulás utáni időket, a fiatal bolgár állam építésének esztendeit eleveníti fel. A közölt részlet abból, „Amit a Balkán-háborúban láttam”, a szövetségesek közötti (második) Balkán-háború kitörésének pillanatát és az azt követő összeomlást idézi fel.

Еднџж Каназирев, който ни идваше понякога на гости – дружината му бе наблизно, запя една песен, която бе донесъл от Париж. Това бе за мен през цялата война единственият момент на носталгия. На 15 юни бригадният командир ме извика и ми съобщи, че имало телеграма от щаба на армията да замина за София. Мъчно ще бъде на читателя да повярва, но никаква радост не изпитах. Сутринта повиках Добри, дадох му каквито долни дрехи носех със себе си, взех си сбогом от Атанасов и заминах за Кочани. Там ме чакаше брат ми Владимир. От щаба на опълчението той знаел, че съм викан в София. Намерил стая за мен: и взел от една влашка учителка френски роман, за да имам какво да чета, по обичая си, когато легна да си почина. Тъкмо бях събул единия си ботуш, и ето че нахлува при мен Матей Геров. „Знаеш ли новината? Утре нападаме сърбите.“ Аз взех пак да си обувам ботуша. Влезна Владимир. „Ти още ли не си легнал?“ – „Няма да лягам – казах аз. – Връщам се в дружината.“

Решението ми бе взето веднага – по един порив, – както бе станало и в Димотика, при връщането ми обратно. Но тогава задачата ми беше дадена от бригадният командир, за когото бях сигурен, че няма да ми се сърди, загдето по свой почин се бях отказал от нея. Сега обаче заповедта за моето заминаване за София идваше от Главната квартира и аз взех да се питам дали няма да попадна в някоя вина. Отидох в щаба на опълчението да се посъветвам с Дървингов. Той ми каза: „Щом искаш, върни се.“ Дървингов потвърди, че на другия ден ще нападнем сърбите, но забеляза, че това трябва да се държи в тайна. Можех да го питам каква е тази тайна, когато Матей Геров я вече разнасяше по града и как тя е могла да стигне до него. Но той не ми даде време. Разтвори пред мен картата на Генералния щаб и почна да ми показва с пръст по нея какви движения трябва да извърши нашата бригада, като ми поръча да предам тактическите му внушения на подполковник Николов. „Не стига – каза той – да бием сръбските части, стоящи против нас, а да ги пленим, както направихме с Явер паша.“ Колкото изумителни и да са тези му думи, аз ги предавам точно така, както ги чух от него. Беше вече към часа три подиробед, когато тръгнах за дружината след безполезни настоявания от страна на брат ми Владимир да си продължа пътя за София, където, казваше ми той, все ме чака по-важна работа от тази, която може да свърша на фронта. Нощта беше вече отдавна паднала, когато стигнах в Пониква. Там научих, че дружината ми се е преместила на Емирина. Началникът на нестроевата рота изпращаше някои от своите хора да ѝ занесат хляб. Тръгнах с тях. Препоръча ни се, когато минем покрай сърбите, да вървим безшумно, за да не се усмнат те и да угадят какво става. Вървахме в тъмнината безгласно като сенки и това минаване крадешком

тогатот бенинкет – а csapatа а közelben volt –, rázendített egy dalra, amelyet Párizsból hozott. Ez volt számomra az egyetlen nosztalgikus pillanat az egész háborúban. Június 15-én a dandárparancsnok hivatott, és közölte, hogy távirat jött a hadsereg törzsétől, Szófiába kell mennem. Nehezen fogja elhinni az olvasó, de semmi örömet nem éreztem. Reggel hivatam Dobrit, odaadtam neki, ami alsónemű volt nálam, búcsút vettem Atanaszovtól és bementem Kocsani-ba. Ott várt a bátyám, Vladimir. A népfelkelők törzsétől tudta meg, hogy Szófiába vezényeltek. Talált nekem szobát: és egy oláh tanítónőtől kölcsönkért egy francia regényt, hogy elalvás előtt, ahogy megszoktam, legyen olvasnivalóm. Éppen lehúztam az egyik csizmámat, amikor berontott hozzám Matej Gerov. „Tudod-e az újságot? Holnap megtámadjuk a szerbeket.“ Visszabújtam a csizmámba. Bejött Vladimir. „Még nem feküdtél le?“ – „Nem is fekszem – mondtam. – Visszamegyek a csapatomhoz.“

Döntésem egy pillanat műve volt, ösztönös, akárcsak Dimotikánál, amikor visszamentem. De akkor a dandárparancsnok adta a feladatot, aki felől bizonyos voltam, hogy nem haragszik meg, amiért saját kezdeményezésemre másként cselekedtem. Most viszont a Főhadiszállásról jött a Szófiába vezénylésemről szóló parancs, és habozni kezdtem, vajon nem követek-e el függelemsértést. Bementem a népfelkelők törzséhez, hogy megbeszéljem Darvingovval. Azt mondta: „Ha akarsz, menj vissza.“ Darvingov megerősítette, hogy másnap megtámadjuk a szerbeket, de figyelmeztetett, hogy ezt titokban kell tartani. Megkérdezhettem volna, miféle titok az, amit Matej Gerov már szétkürtölt az egész városban, és hogy ő vajon hogyan szerzett róla tudomást. De nem volt rá idő. Kiterítette a Vezérkar térképét, és az ujjával kezdte mutogatni rajta, milyen hadmozdulatokat kell végrehajtania a dandárunknak, és meghagyta, hogy taktikai útmutatásait adjam át Nikolov alezredesnek. „Nem elég – mondta – megvernünk a szerb egységeket, akik szemben állnak velünk, hanem foglyul is kell ejtenünk őket, ahogyan Javer pasával tettük.“ Bármilyen különösnek tetszenek is ezek a szavak, én pontosan úgy adom vissza őket, ahogy tőle hallottam. Délután három óra körül lehetett már, amikor visszaindultam a dandárhoz, miután bátyám, Vladimir hiába gyözködött, hogy folytassam az utat Szófiába, ahol, mondta ő, minden bizonnyal fontosabb munka vár rám, mint amit a fronton tehetek. Már régen leszállt az éjszaka, amikor eljutottam Ponikvába. Ott megtudtam, hogy a dandáromat Emirinába helyezték át. A nemreguláris század parancsnoka elküldte néhány emberét, hogy hozzanak kenyeret. Velük indultam én is. Azt ajánlották nekünk, hogy amikor a szerbek mellett haladunk el, nesztelenül járjunk, nehogy gyanút fogjanak, és megsejtsék, mi készül. Mentünk a sötétben, némán, mint az árnyak, és ez a szerb őrszemek mentén való lopakodás

отстъпващ обоз. Истинският бой почна на другия ден и за него ще кажа само това, което аз видях, т.е. много малко.

Задачата на опълчението беше да превземе сръбските позиции по масива на Султан-Тепе. Една разумна оценка на положението можеше да покаже още при пръв поглед, че тази задача беше мъчно изпълнима. Продължението на войната направи от опълченците истински войници; в кървавите сражения, които последваха, те се биха с кураж и твърдост. Ден преди примирието те нанесоха страшен удар на черногорските части, които бяха срещу тях. Но до 17 юни опълчението, от боевете, които води, не можеше да добие достатъчно опитност и закаляване. Опълченците си оставаха новаци. При това те трябваше да атакуват върхове, на които сърбите държаха една своеременно укрепена позиция. Дружините настъпваха по гориста височина, след което излизаха на открито, под огъня на сръбската артилерия. Имахме първоначален успех, но сърбите, които зад своята линия бяха построили удобен път за съобщение, бяха докарали след изненадата силни подкрепления и минаха в контратака. В този бой аз бях за свързка с щаба на бригадата. На часа четири подиробед Атанасов ме изпрати с донесение до подполковник Николов. Ние стояхме на позициите, до които бяхме стигнали, и що се отнасяше до нас, можехме да ги държим, но за по-нататък това щеше да зависи от общото положение. След като ме изслуша, Николов ми каза, че някои части вече отстъпват и че ще трябва да се отдръпнем назад и ние. Отстъпвайки, излезнахме на една падина сред гората. Сърбите ни откриха и ни обстрелваха с бризантни гранати. Но поляната беше мокра и гранатите се забиваха в земята, без да избухнат. Стигнахме до мястото, откъдето бяхме тръгнали. Насядахме. Атанасов повика ротните командири, изслуша доклада им и сетне, както в боя при Малгара, обикаляше окопите, така и сега, със същия порив, тръгна между ротите. Аз никога не го чух да държи речи пред дружината. Не беше оратор по маниера на Дрангова, но умееше чудесно да разговаря с момчетата, да ги въодушевява с прости думи и най-вече с шегги. Обиколката му повдигна духовете. След това ме изпрати до бригадния командир, за да му предам, че дружината се е събрала и е готова да се бие на утрешния ден.

Нощта падаше. Боят бе вече престанал; само сръбската артилерия продължаваше да стреля сегиз-тогиз, търсейки ни в гората. Намерих подполковник Николов на една полянка. Той беше на кон; при него – само адютантът му Милан Дамянов и тръбачът. Луната беше вече изгряла и аз видях бледото му лице неподвижно и сякаш станало като от мрамор. Моего пристигане го извади от дълбоките размисли, в които беше потънал. Той ме изслуша с обикновеното си спо-

csak azt mondom el, amit én láttam, vagyis nagyon keveset. A népfelkelők feladata az volt, hogy elfoglalják a Szultan-Tepe hegyen lévő szerb állásokat. Egy józan helyzetértékelés azonban már az első pillantásra észrevette volna, hogy ez a feladat nehezen teljesíthető. A folytatódó háború a népfelkelőkből igazi katonákat faragott; a véres ütközetekben, amelyek következtek, bátran és keményen harcoltak. Egy nappal a fegyverszünet előtt szörnyű csapást mérték a velük szemben álló montenegrói egységekre. De június 17.-ig a népfelkelők az addigi csatákban nem szerezhettek elegendő tapasztalatot és edzettséget. A népfelkelők újoncok maradtak. Ráadásul olyan csúcsokat kellett meghoramozniuk, amelyeken a szerbeknek jól megerősített állásaik voltak. A csapatok erdős magaslatokon nyomultak előre, azután kijutottak a nyílt terepre, a szerb tűzérési tűz alá. Kezdetben sikeresek voltunk, de a szerbek, akik az arcvonaluk mögött kényelmes összekötő utat építettek ki, a rajtaütést követően komoly erősítést kaptak, és ellentámadásba lendültek. Ebben a csatában én voltam az összekötő a dandár törzsével. Délután négykor Atanaszov egy jelentéssel átküldött Nikolov alezredeshez. Azokban az állásokban voltunk, amelyekig sikerült eljutnunk, és ami minket illetett, ezeket tartani tudtuk, de a továbbiakban ez az általános helyzettől függött. Miután meghallgatott, Nikolov azt mondta, hogy egyes egységek már visszavonulnak, és nekünk is hátrálnunk kell. Visszavonulás közben egy horosba kerültünk az erdő közepén. A szerbek észrevettek bennünket, és brizantgránátokkal lőttek bennünket. De a tisztás nedves volt, és a gránátok a földbe fúródtak, nem robbantak fel. Visszajutottunk arra a helyre, ahonnan elindultunk. Leültünk. Atanaszov hívatta a századparancsnokokat, meghallgatta a jelentésüket, azután, akárcsak a malgari csatánál, amikor körbejárta a lövészárkokat, most is ugyanazzal a lendülettel indult el a századok közé. Én soha nem hallottam őt a csapatok előtt beszélni. Nem Drangov-típusú szónok volt, de nagyszerűen szót értett a fiúkkal, egyszerű szavakkal, és leginkább tréfákkal lelkesítette őket. Körsétája lelket öntött beléjük. Azután a dandárparancsnokhoz küldött, hogy mondjam el: a csapat összegyűlt, és kész a következő napi harcra.

Leszállt az éjszaka. A harc abbamaradt; csak a szerb tűzérési lövöldözött néha-néha, keresve bennünket az erdőben. Nikolov alezredes egy kis tisztáson találtam meg. Lovon ült, mellette csak az adjutánsa, Milan Damjanov, meg a kürtös. Sütött a hold, láttam mozdulatlan, sápadt arcát, olyan volt, mint a márvány. Érkezésem felrázta a mély töprengésből, amelybe elmerült. Szokott nyugalmával hallgatott végig. Éppen befejeztem a jelentést, amikor megjelent egy őrszem. Táviratot hozott. Nikolov alezredes elolvasta, és így szólt: „Három napja a Főhadiszállás távirato-

койствие. Тъкмо като свършвах донесението, се зададе стражар. Той носеше телеграма. Подполковник Николов я прочете и ми каза: „Преди три дни Главната квартира телеграфира: „Радев да замине за София. „Вие се завърнахте от Кочани. Аз разбрах защо. Сега обаче телеграмата гласи: „Изпратете Радев.“ Това значи, че трябва да тръгнете, и то веднага.“ Заминах още същата нощ. Бях много угнетен. Защото това бе първият неуспех, в който участвах, още повече, че не знаех нищо за това, което ставаше в по-далечните части на фронта. Сутринта, когато слизах към Кочани, срещна ме по пътя Матей Геров. „Бити сме, братко – ми каза той, – бити сме по цялата линия, от Видин до Егейско море.“ Аз познавах Геров като човек, на когото не може да се дава вяра. Сам той казваше за себе си: „Никой не ми вярва. Ако река да се обеса на площад Александър, който мине и ме види, ще каже: не се беси, прави гимнастика.“ Но думите му ме смутиха; една змия ми заяде сърцето. По пътя не научих нищо ново. На 20-и вечерта бях в София. Заварих баща си и майка си попарени от лоши слухове. Казах им да не се безпокоят, но сам прекарах мъчителна нощ. Заранта тръгнах да видя Генадиев. По пътя срещнах Иван Вазов, който се разхождаше по тротоара на Градската градина срещу Военното министерство. Той ме видя във войнишка униформа, спря ме. „Здравей, Радев! Кога си пристигнал?“ – „Снощи.“ – „Отгде идеш?“ – „От фронта.“ – „Какво става там?“ – „Какво ще става – бият се.“ – „Ама тук се говори за страшни работи, за разгром...“ Той бе посърнал, устните му трепереха;

във въпросителния му поглед имаше сякаш някаква молба за успокоителен отговор: „Господин Вазов – казах му аз, – недейте се тревожи. Вие познавате българската войска.“ – „Значи нищо страшно няма?“ – „Нищо страшно. „Тогавата, като се обърна към Военното министерство, каза: „Иди при Радко Димитриев, обади му... Аз преди малко бях при него. Бял е като платно, изгубил е ума и дума.“ Как да ида при Радко Димитриев да му разправам за работите на фронта – аз, младши подофицер, и при това човекът, който го бе изобразил така жестоко в „Строителите“? Той може би забележа у мене някакво колебание и повтори два пъти: „Иди, иди!“ После поде разходката си по същия тротоар, по посока на общината. Заставах за минута да го гледам. Вървеше с бавни стъпки, главата наведена. Като че ли над високите му рамене бе паднала, с всичката си тежест, неизвестната съдба на България.

От Генадиев научих страшните известия, вече пръснати в града: Втора армия в отстъпление пред гърците; Седма дивизия разбита на Брегалница. Излязох си покрусен. По улиците срещях хора, които се спираха помежду си, говореха си нещо тихо и се разделяха с наведена глава. Над София се бе простреля сянката на народна гибел.

zott: „Радев дойде в София.“. Мага visszafordult Kocsaniból. Én megértettem, miért. Most azonban a távirat így szól: „Küldjék Radevet“. Ez azt jelenti, hogy indulnia kell, mégpedig azonnal.“ Még azon az éjszakán elutaztam. Nagyon nyomott hangulatban voltam. Mert ez volt az első kudarc, amelyben részem volt, ráadásul semmit sem tudtam arról, mi történik a front távolabbi pontjain. Reggel, ahogy ereszkedtem le Kocsani felé, útközben Matej Gerovval találkoztam. „Megverték bennünket, testvér – mondta – megverték bennünket az egész vonalon, Vidintől az Égei-tengerig. „Gerovot úgy ismertem, mint olyan embert, akinek nem lehet hinni. Ő maga mondogatta: "Nem hisz nekem senki. Ha egyszer úgy döntök, hogy felakasztom magam a Sándor téren, azt fogja mondani, aki arra jár és meglát: nem is akasztja magát, csak tornagyakorlatokat végez.“ A szavai mégis zavarba ejtettek, mintha kígyó rágt a szívemet. Út közben semmi újat nem tudtam meg. 20-án este értem Szófiába. Apámat és anyámat a rossz hírektől letaglózva találtam. Mondtam, ne aggódjanak, de magamnak is keserves éjszakám volt. Reggel indultam Genadievhez. Az úton találkoztam Ivan Vazovval, a Városi Park járdáján sétált, a Hadügyminisztériummal szemben. Ahogy meglátott a katonai egyenruhában, megállított. „Szervusz, Rađev! Mikor érkezél?“ – „Az este.“ – „Honnan jössz?“ – „A front-ról.“ – „Mi van arra?“ – „Mi lenne: harcolnak.“ – „De itt szörnyű dolgokat beszélnek, összeomlást emlegetnek...“ Levert volt, reszketett az ajka; kérdő pillantása mintha megnyugtató válaszáért könyörögne: „Vazov úr – mondtam – ne aggódjon. Ön ismeri a bolgár hadsereget.“ – „Tehát nincs semmi szörnyűség?“ – „Semmi szörnyűség.“ Ekkor, a Hadügyminisztérium felé fordulva, így szólt: „Menj föl Radko Dimitrievhez, mondd el neki... Én az imént voltam nála. Fehér volt, mint a fal, valósággal esztét veszítette.“ Hogyan mehetnék Radko Dimitrievhez én, az altiszt, hogy a fronton történekről beszéljek, ráadásul éppen az az ember, aki oly kegyetlenül kigúnyoltam őt az Építőkben? Talán észrevett rajtam némi tévovázást, és kétszer megismételte: „Menj, menj!“ Azután folytatta sétáját a járdán, a városháza irányába. Álltam egy pillanatig, utána néztem. Lassú léptekkel ment, lehajtott fővel. Mintha széles vállát teljes súlyával nyomná Bulgária ismeretlen sorsa.

Genadiev-től megtudtam a szörnyű híreket, amelyek már bejárták a várost. A második hadsereg visszavonul a görögök elől; a hetedik hadosztályt Bregalnicanál szétzúzták. Összetörtén távoztam. Az utcán az emberek, akikkel találkoztam, meg-megállították egymást, csöndesen pusmogtak, majd lehajtott fővel mentek tovább. Szófia fölött szétterült a nemzet pusztulásának árnya.

Йордан Йовков Вълкадин говори с бога

Когато искаше да си спомни как додоха и как се заредиха злочестините в къщата му, Вълкадин мислеше за оная вечер през август, когато, след като отвяха, сред хармана светна като злато голям куп жито, а на изток през плувналия прах се показа, червен, месецът. Голяма задуха беше и след залез слънце. Той работеше сам, със снахите си и с децата, защото синовете му бяха още на война. Докато пренесат житото в хамбара, докато разтоварят колята със снопите и приберат туй-онуй, месецът подскочи, побеля, и когато седнаха да мечерят, видело беше като ден. Тогава той каза:

– Потрайте още малко, докато свършим хармана. А като си додат мъжете ви, ще ви разделя. Ще ви дам всичко, за себе си не ща нищо. Стига ми, доде съм жив, да ви спохождам от време на време.

Насреца му седеше Милена, най-младата му снаха. Хубава жена, млада, яка, очите ѝ, както винаги, се смеят, кръглото ѝ лице огряно от месечината. Той я погледна и се позасмя.

– А на Милена – рече – ще дам отделно нещо. Какво е, няма да кажа сега, ама като му доде времето, ще ѝ го дам. Работили бяха добре, той се поразпусна и накара Милена да му изпее „Милен Милени думаше“. Той обичаше тая песен, защото също както в нея, снаха му се казваше Милена, а син му, нейният мъж – Милен. Като я слушаше, драго му беше да гледа снаха си и жал му беше за Милен, който наедно с двамата си братя беше на война и не знаеше дали и той, и те ще се върнат живи.

Jordan Jovkov Valkadin az Úristennel beszélget

Amikor fel akarta idézni, hogy miképp támadtak a bajok és érték egymásutánban a háza népét, akkor Valkadinnak mindig az az augusztusi este jutott eszébe, amikor a szerű közepén akár az arany felragyogott a pelyvától megtisztított nagy halom búza, és keleten a hullámozó porfelhőn át előtűnt vörösen a hold. Még napnyugta után is nagyon fülledt volt a levegő. Ő maga végezte a munkát a menyével és a gyerekekkel, mert a fiai még a fronton voltak. Mialatt átvittek a búzát a csűrbe és lerakták a kocsiról a kévéket, meg ezt-azt elrámoltak, a hold magasra szökkent, kifehéredett, és amikor a vacsorához ültek, már olyan világos volt, mint nappal. Akkor azt mondta:

– Még egy kicsit legyetek türelemmel, amíg végzünk a szerűn. Ahogy megjönnek a fiaim, elosztom a vagyont. Mindent nektek adok, magamnak nem akarok semmit. Elég annyi, hogy amíg élek, időnként meglátogatlak benneteket.

Milena, a legfiatalabb menyétült vele szemben. Szép asszony volt, fiatal, életerős, a szeme mindig nevetett, kerek arcát beragyogta a hold. Apósa ránézett és elnevette magát.

– Milenának pedig – szólalt meg – külön is adok valamit. Hogy mi lesz az, most nem mondom meg, de ha eljön az ideje, majd odaadom.

Jó munkát végeztek, és Valkadin egy kicsit elengedte magát, azt kívánta, hogy Milena énekelje el neki a „Milenának mondta Milen-t“. Szerette ezt a dalt, mert úgy, ahogy abban, a menyét Milenának hívták, a férjét meg, az ő fiát

Какво стана после? Синовете му си додоха живи и здрави, но той ги не позна: имаше смут в душите им, гледаха изкриво, сприхави бяха и зли като подгонени вълци. Доде тежко време, всичко се повърна назад, като изтървана из баир каруца. Най-напред войските, които бяха заминали към Кюстенджа и Тулча, започнаха да се връщат набързо – точеха се деня и нощя, в дъжд, в кал, в студ, гладни, изнемощели. По селата се отбиваха войници и тропаха от врата на врата за коматче хляб като просяци. Колко набързо бяха си отишли и каква мъка са влачили, можеше да се види от туй, че когато напролет се стопи снегът, пътищата, отдето бяха минали, се белееха от костите на измрелия добитък. Върнаха се пак румънците и туриха границата, където си беше по-рано, току пред къщите. Селото остана отсам, а половината му мера – отвъд. Той удържа думата си и раздели синовете си. Но каква полза? Не било с ъдено да видят добро, нито те, нито той. Средният, Атанас, още като се върна, заболя и уж нищо му няма, уж само понастинал, а легна и вече не стана. Най-старият му син, Никола – юнак мъж, личен, на когото не можеше да се нарадва, когато си дохождаше в отпуск, фелдфебел, с медали, покрили целите му гърди, – той пък тръгна по партии, стана кмет. Строг човек беше, държеше за право, за закон, но кой ти слуша, кой мисли да върви из прав път? И една вечер, както стоеше с приятели в кръчмата, стреляха през прозореца и го убиха. Отиде си и той.

Milenek. Hallgatta és közben örült a szíve a menyé láttán és sajnálta Milent, aki a fronton volt két fivérével együtt, és nem lehetett tudni, hogy visszajönnek-e élve.

Mi is történt aztán? A fiai épen-egészségesen hazatértek, de nem ismert rájuk: zavar költözött a lelkükbe, olyanok lettek, mint a csapdába esett farkasok: gyanakvók, dühödtek és veszedelmesek. Nehéz idők jöttek, minden visszájára fordult, ahogy az elszabadult, árokba borult szekér. Először azok a csapatok kezdtek gyorsan visszavonulni, akik korábban Kjusztendzsa és Tulcsa irányába meneteltek, sorban özönlöttek éjjel-nappal, esőben, sárban, fagyban éhesen és kimerülten. A falvakba betértek a katonák és akár a koldusok, kapuról kapura járva kopogtattak egy karéj kenyérért. Hogy milyen sebtében vonultak át és mennyi szenvedéssel, azt akkor lehetett látni, amikor tavasszal elolvadt a hó, és az utak mentén, amerre elhaladtak, már csak az elhullott jószág csontja fehérlett. Visszajöttek ismét a románok, ott húzták meg a határt, ahol korábban is volt, szinte a házak előtt. A falu itt maradt, a községi legelők fele meg odaát.

Az apa állta a szavát, szétosztotta vagyonát a fiai között. De mi haszna lett? Nem szánt sem nekik, sem neki jó sort a teremtő. A középső fiú, Atanasz, már megérkezésekor megbetegedett, semmiség volt az egész, talán kicsit meghűlt, azután ágynak esett és többé már nem kelt föl belőle. Nikola, a legidősebb, derék, szép szál férfi volt, akivel alig tudott betelni az apja, amikor időnként hazajött szabadságra, mert az őrmester fiú mellett telis de teli érmek díszítették, nos ő meg pártpolitizálásba fogott és polgármester lett. Szigorú ember volt, ragaszkodott az igazsághoz meg a törvényhez, de ki hallgat az ilyen beszédre, ki gondol arra, hogy az igaz úton járjon? Aztán egyik este, ahogy a barátaival a kocsmában beszélgetett, az ablakon keresztül rálöttek és megölték. Ő is odalett. Még egy asszony maradt özvegyen, még egy fekete kendős járt a faluból a temetőbe.

Egyetlen fia maradt Milen, a legkisebbik. Neki jutottak az odaát, a Romániában levő szántók, ő maga is ott lakott, idegen községben, idegen országban. Egy lépésnyi volt a távolság közöttük, de sem a fiú nem tudott átjönni, sem az öreg nem mehetett hozzá kedve szerint. Valkadin szokásává vált a korai kelés, kihajtotta legelni a tehenet, már csak azért, hogy találjon magának tennivalót, kiment a felvégre és felkaptatott a dombra. Ott terebélyesedett egy öreg szilfa, és amíg a tehen a közelben legelészett, ő a szilf ármékában, hátát a törzsnek támasztva üldögélt és a határ túlsó oldalát fürkészte. Korán elhunyt fiai felnőtt fiúkat hagytak maguk után, akik tették a dolgukat, rájuk nem volt gondja. Most Milenért aggódott. Ahogy a határ túloldalát nézte, előfordult, hogy megpillantotta Milent meg Milenát, amint a szántóföldre mentek. Ha közelebb jöttek, felismerte őket az arcukról, a járásukról, ha távolabb voltak, akkor meg a jószágukról, és órákon át nézte, egyre csak nézte őket. Ha

Остана още една вдовица и още една черна забрадка се замярка от село към гробищата.

Остана най-малкият му син, Милен. Нему се паднаха нивите отвъд, в Румъния, и той живееше там – в чуждо село и в чуждо царство. Беше на една кръчка далеч, нонито той можеше да дойде, нито старецът можеше да иде при него, когато поиска. Навик стана на Вълкадин да стане сутрин, да подкара пред себе си кравата, за да я пасе – колкото да се намира на работа, – да излезе над селото и да се качи на баира. Там имаше един голям стар бряст и докато кравата пасеше наоколо, той седеше под бряста, облечен на дънера му, и гледаше отвъд границата. Двамата му покойни сина оставиха възрастни синове, те работеха, за тях той не мислеше. Грижите му сега бяха за Милена. И както гледаше отвъд границата, случваше се Милен и Милена да излязат на нива. Той ги познаваше по лицата, по вървежа, ако бяха по-близо, по добитъка – ако бяха по-далеч, и ги гледаше с часове. Ако с тях пък се случаше и някое от децата им, еднастарческа милозлива усмивка стоеше на лицето му през всичкото време, докато ги гледаше. Между него и тях беше границата и по нея от време на време минаваха чужди войници със сини шинели и рогати шапки.

Един ден селото настръхна от лоша вест: отсреща, в селото, гдето живееше Милен, дошли жандарми, били, изтезавали, след туй вързали мъжете и ги откарали навътре. С голяма мъка Вълкадин мина границата

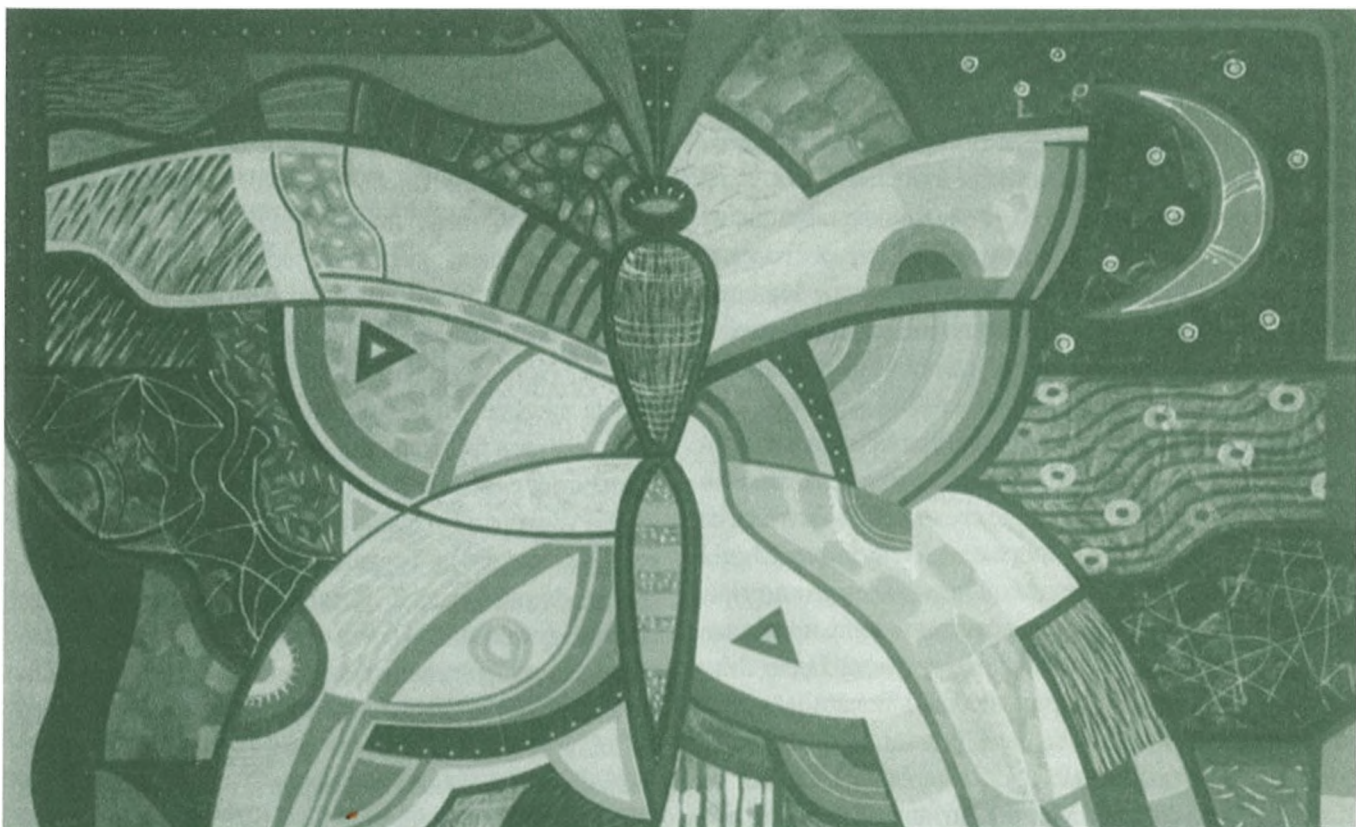
мег valamelyik unokája is velük volt, boldog mosoly ült ki az arcára, ameddig csak látta őket. Köztük húzódott a határ, melynek mentén időnként kék köpenyt és szarv alakú sipkát viselő idegen katonák járőröztek.

Egyik nap rossz hírek borzasztották el a falubelieket: odaát, a faluba, ahol Milen lakott, csendőrök jöttek, megverték, megkínozták azután meg megkötözték a férfiakat és az ország belsejébe hajtották el őket. Kínkeservesen jutott át a határon Valkadin és találta meg Milent. Amikor beszélőre kiengedték a cellájából, az öregnek majd a szíve szakadt: Ez lenne Milen? Ez lenne az ő fia? Hamuszürke arc, beesett szem, homlokán és halántékán rászáradt vérnyomok. Ránézett, azután földre szegezte a tekintetét és egy szót sem szólt.

– Mondd el Milen, mondd el, fiam, ha semmit sem követél el, ha ártatlan vagy, más ugyan az itteni cárság, de én addig talpalok, a pénzt sem sajnálom, a számtól is megvonom a falatot, amíg ki nem szabadítalak.

– Nem – válaszolta, – atyus. Semmit sem követtem el. Agybafőbe vertek, tönkretették az egészségemet. Bárcsak hazajuthatnék, hogy ott haljak meg.

Amikor minderre visszaemlékezett, és ez így volt minden egyes nap, Valkadin, ahogy korábban, a szilfa alatt időzött és a határ túloldalát kémlelte. Nem élt már Milen – többé már nem tűnik fel a távoli mezőn egy fakó és egy pej ló, és nem fogja látni mellettük Milenát és a gyerekeket. A szántókon már kalászbá szökkent a gabona, de az emberek nem mutatkoztak a földeken. Csupa zöldellő búzatábla és ben-

и намери Милена. Когато го извадиха от затвора, колкото да го види, сърцето на стария плувна в кръв: тоз ли е Милен? Тоз ли е син му? С потъмняло лице, с хлътнали очи, със запечена кръв по челото и по страните. Погледна го, потопа очи в земята и – ни дума.

– Каж ми, Милене, каж ми, сине, ако не си направил нищо, ако си прав, друга царщина е тук, но ще ходя, ще харча, хапката от устата си ще дам, ще те отърва.

– Не – кай, – тейко. Нищо не съм направил. Смазаха ме, взеха ми здравето. Да мога само да мина отвъд и там да умра.

Когато си мислеше всичко туй – а то беше всеки ден, – Вълкадин стоеше, както по-рано, под бряста, и гледаше през границата. Милена го нямаше вече – няма ли да се мерне нейде из къра един бял и един червен кон и до тях – няма ли да види Милена – и децата ѝ. Но в къра нивите бяха изкласили и хора нямаше. Само едни зелени жита и в тях нацъфтял много, много мак, ален като кръв.

Вълкадин стана, прибра кравата, за да я напъди към село. Вървеше, без да подигне очи, без да погледне наляво или надясно. Когато си дойде вкъщи, той чу, че в собата старата му снаха, Къдра, говори с някого. Отбягваше да се среща с хора, но сега като че го бутна някой и влезе. Насреща си видя Милена. Жените станаха, Милена му целуна ръка и заплака. Заплака и Къдра. Дълго време сълзите на Милена течаха по лицето ѝ. Поуспокояваше се, рече, че да каже нещо, гърдите ѝ пак започваха да се тресат и пак дигаше престилката си да ъбрише сълзите си. Без да каже нещо, Вълкадин излезе. Когато Милена сие престилката от очите си, него го нямаше.

– Къде отиде тейко? – рече тя. – Че аз за него съм дошла. Толкоз имам да му думам.

Излязоха вън, потърсиха го. Вълкадин го нямаше.

– Не се сърди, Миленке, не му вържи кусур – говореше Къдра. – Свекъра е станал един такъв... мълчи. Какво не му приказваме, как не го раздумваме – не отваря устата си, не казва нищо, мълчи. И не е от вчера, а вече месеци как е туй.

Върнаха се вкъщи, постояха още, приказваха и за добро, и за зло. На няколко пъти, когато думата се повърна за него, Къдра разправи, че свекър им, откато са се поминали мъжете, най-много след смъртта на Милена, туй се е изменил, че никой не може да го познае. Не слиза в село, не се среща с никого. И не приказва. Не приказва нито със свои, нито с чужди. Цяло село туй знае: Вълкадин не приказвал, Вълкадин не искал да приказва. И туй си е: мълчи. Мълчи и мисли. какво мисли – един господ знае.

Като стана да си ходи, Милена каза:

nük temérdek virágzó, vérpiros pipacs.

Valkadin felszedelőzködött, ment a tehénért, hogy a faluba terelje. Ment, csak egyenesen maga elé nézett, se jobbra, se balra nem tekintett. Amikor hazaért, arra lett figyelmes, hogy a tisztaszobában az idősebbik menyé, Kadra, valakivel beszélget. Kerülte a találkozást az emberekkel, de most mintha valaki oldalba lökte volna, így hát belépett. Milenával találta magát szembe. Az asszonyok felálltak, Milena kezét csókolta neki és sírva fakadt. Kadra is sírni kezdett. Sokáig csorogtak a könnyek Milena arcán. Miután kicsit megnyugodott, mondani akart valamit, de újból rázkódni kezdett a melle és a kötényével törölgette a könnyeit. Valkadin szó nélkül kifordult. Amikor Milena levette a szeméről a kötényt, már hűlt helye volt.

– Atyus hova ment? – kérdezte a fiatalasszony. – Hiszen hozzá jöttem. Annyi mindenről kellene beszélnem.

Kimentek a házból, mindenütt keresték, de Valkadin nem volt sehol.

– Ne neheztelj, Milenka, bocsásd meg neki – nyugtatgatta Kadra. – Apósunk másmilyen lett... hallgatag. Bármit mondunk neki, bárhogy gyözködjük, ki nem nyitja a száját, egy szót sem szól, hallgat. És ez nem tegnap óta van így, már hónapok óta tart.

Visszamentek a házba, elüldögéltek még egy sort, a jó és a rossz dolgokat meghányták vetették. Néhányszor, amikor szóba került, Kadra elmondta, hogy apósuk a férjek elhunytával és leginkább Milen halála után úgy megváltozott, hogy senki sem képes ráismerni. Nem jár le a faluba, nem látogat meg senkit. És nem beszél. Nem beszél sem az övéivel, sem idegenekkel. Az egész falu úgy tudja: Valkadin nem beszél, Valkadin nem kíván beszélni. Ez az igazság: hallgat. Hallgat és töpreng. Min töpreng – egyedül Isten a tudója.

Aztán indulófélben Milena így szólt:

– Ha tehetném, megvárnám, amíg haza nem jön. De nem tehetem, mert azok az emberek, akikkel jöttem, sietnek. Te, Kadra ángyom, mondd meg neki. Mondd el neki, ahogy neked mondtam: szánom Milent, Isten a tanúm, de mit tehetek? Nem jószántamból döntöttem úgy, hogy másodszor is megesküszöm. Adódott ez az ember, jóra valónak tűnik, azt mondják róla, meg hogy csak egy gyereke van. Nem bírom egyedül. Férfiember kell a házba, hogy megőrizze a vagyont a gyerekeknek. Értük teszem. Meg hát engem, özvegyként ne vegyenek szájukra a népek. Szánom Milent, de mit tehetek? Kérem atyuskát, bocsásson meg nekem, így add át neki.

Nem csak a kapuig, hanem egészen a szekérig kísért el sógorasszonyát Kadra, és megvárta, amíg felszáll és átnegy a határon.

Valkadin sötétedéskor tért csak haza. Amikor Kadra elmesélte Milena jövetelének okát, meg hogy mit mondott, a fér-

– Да можех, щях да го почакам, докато се върне. А не мога, че хората, дето съм дошла с тях, бързат. Ти, како Къдро, му кажи. Кажи му, както ти казах: милея го Милена, господ вижда, ама какво да правя? Не от добро и аз съм рекла да ида под второ венчило. Намери се тоз човек, добър бил, казват, едно дете имал само. Не мога сама. Да има мъж вкъщи, да запази имота за децата. За тях го правя. Пък и мене, вдовица, да не ме одумват хората. Милея го Милена, ама какво да правя? Моля му сена тейко да ми даде прошка, тъй му кажи.

Не до портата, а чак до каруцата изпрати Къдра етърва си и стоя там, докато тя се качи и замина през границата.

Вълкадин се прибра вкъщи, като се стъмни. Когато Къдра му разправи защо бе дохождала Милена, какво е казала, той я изслуша, но не рече нищо. Нахрани се, прибра се и, както винаги, легна си рано. Но не мина час-два, той се събуди и отвори очи, като да не беше спал. И мислите му – не от вчера, не от онзи ден – също като нишка от чакърък, която не се е скъсвала, нито се е спирала, се занизаха пак в ума му:

„Кои са тез, дето съдят на хората и редят световните работи, кой им дава таз сила, имат ли господ? Не са ли родени и те от майка и няма ли да умрат, като всички хора? Как може да се тегли граница ей тъй е, дето се случи – да оставиш гробищата в една държава, а в друга – близките на умрелите? Да тръгнеш да идеш при брата си, сина си да тръгнеш да видиш – и да те срещне някакъв си чужд войник, дошъл кой знае отде, да насочи срещу ти пушка, нож и да каже: „Назад!“ У дома си да си, и да те пъдят. Как може да става туй, господи, как?”

Кой хвърля брат против брата и син против баща? Защо доброто го няма, а злото се шири? Да те подгони мечка, ще срещнеш вълк, да избягаш от оса – змия ще те ухапе. Няма милост, няма блага дума, няма почит: Защо, господи? Защо?

Когато купуват или продават нещо, на хората очите са в кантаря. А защо, когато съдят човека, когато животът му е на косъм, гледат през пръсти? Нема ли човек да разбере, че Милен не е направил нищо, че е прав, че е чист? Защо убиват невинния и защо притискат сиромаша? Защо, господи? Защо?

Земята ражда толкоз, колкото е раждала и по-рано. Защо има гладни, защо има голи и боси? А там, отвъд границата, що е! чуждото се взема като свое, вкъщи в къта е седнал прищълец и пъди навън стопанина, праща го като добитък в яхъра. Старците са навели глави, мъжете стискат зъби и мълчат. Защо в таквоя усилено време криеш себе си, господи? Защо?”

Минават тъй часове. развиделява се, прозорецът става червен – слънце изгрява. Вълкадин става, подкарва пред себе си кравата и излиза вън от село. Гор е на

фи végighallgatta, azonban egy szót sem szólt. Megvacsoráztott, bement a szobájába, és mint mindig, korán nyugovóra tért. De alig telt el egy-két óra, felébredt, kinyitotta a szemét, mintha nem is aludt volna. A gondolatai meg mint rokkán a fonál, szakadatlanul, folyton-folyvást forogtak a fejében, ahogy tegnap, meg tegnapelőtt és annak előtte:

„Kik azok, akik ítélik az emberek felett és intézik a világ dolgait, kitől kapták ezt a hatalmat, istenük van-e nekik? Hát nem anya szülte-e őket is, nem halandók-e, mint minden ember? Hogyan lehet csak úgy találomra meghúzni a határt és a temetőt az egyik államban hagyni, a másikban meg a halottak hozzátartozóit? Elindul az ember hazulról a testvérbátyjához, vagy hogy a fiát meglátogassa és egy idegen katona állja az útját, aki nem tudni, hogy honnan jött, aztán rád szegezi a puskáját, a szuronyát és rád rivall: „Vissza!“ Az otthonából űzik ki az embert. Hogyan történhet ez meg, Istenem, hogyan?”

Ki uszítja egymásnak a fivérek, a fiút az apja ellen? Hova tűnt az emberekből a jóság, miért csak a gonoszság terjeszkedik? Ha megmenekülsz a medvétől, farkas állja utadat, ha elkerülöd a darázs fullánkját, kígyó mar meg. Nincs kímélet, nincs egy jó szó, kiveszett a tisztelet. Miért, Istenem, miért?

Adásvételnél az emberek szeme a mérlegen csüng. És miért van az, amikor valaki felett bíraskodnak, amikor az élete egy hajszálon függ, máshol kószál az emberek tekintete? Olyan nehéz lett volna felfogni, hogy Milen nem követett el semmit, hogy ártatlan, hogy vértlen? Miért ölik meg az ártatlant, és miért szipolyozzák ki a szegény embert? Miért, Istenem? Miért?

A föld annyit terem, mint amennyit korábban is ternett. Miért van annyi éhező, annyi nincstelen ember? Ott pedig, a határon túl, mi van? Elveszik a másét, mintha a sajátjuk lenne. Befészkelődnek a jöttmentek a ház egyik zugába, és kiűzik otthonából a gazdát, a lóistállóba küldik lakni. Az öregek leszegett fejjel járnak, a férfiak összeszorított fogakkal és hallgatnak. Ilyen szörnyű időben miért rejtezkedsz, Istenem? Miért?”

Órák telnek így. Pirkad, vörösen izzik az ablak, előbújik a nap... Valkadin felkel, kihajtja legelni a tehenet, kimegy a falu határába. Föl a dombra. Leül a szilfa alá, és innen néz oda át, a határon túlra, a gondolatai pedig szakadatlan, szüntelenül sorjáznak.

Úgy tíz napra rá Milena megint.

Ahogy Kadra fogadta, higgadt, komoly tekintetéből megértette, hogy semmi jóra nem számíthat.

– Megmondtad atyusnak? Mit szólt hozzá?

– Juj, Milenka. Ha legalább megszólalt volna, ha jót nem mond, mondjon rosszat. Az istenadta összeszorítja az ajkát és hallgat. Elmondtam neki, elmondtam neki mindent. Nesze, fogd. Ezt adta nekem...

баира той сяда под бряста, гледа отсам, гледа отвъд границата и мислите му се нижат безспир, безкрай. Десетина дни по-късно Милена пак дойде. Като я посрещна Къдра, каквато мъдра и замислена беше, разбра, че няма да чуе нещо добро.

– Каза ли на тейка? Какво рече?

– Ух, Миленке. Да продумаше барем, че ако не каже добро, зло да каже. А човека си заключил устата и мълчи. Казах му, казах му аз всичко. Ей на – даде ми туй...

Тя развърза един възел, светнаха златни пари: три поедри махмудии и двацетина рубета.

– Дай ги, кай, на Милена. Давам ѝ прошка. Нека прави каквото господ я е научил.

– Друго не каза ли?

– Толкоз каза. И туй са всичките му думи, що съм чула от него от година насам.

Милена не взе парите. Остави възела на земята.

– Че аз пари не съм искала от него – рече тя. – Аз искам да ми каже добра дума, да ме напъти. Защо ми дава тоз наниз?

– Знам ли, Миленке. Мисля си и аз и ми дойде на ум, че той беше се врекъл да ти даде нещо – помниш ли, кога вършахме, кога мъжете бяха още на война? Той каза тогаз, че ще ти даде нещо. Може туй да е.

Изведнъж Милена си спомни оная вечер и си я спомни тъй ясно, като че я виждаше пак: месечина беше, свекър ѝ я накара да изпее „Милен Милени думаше“. Тя се просълзи. „Той обеща да ми даде нещо – помисли си тя, – това ще да е“

– Аз пари не ща! – извика тя с болка. – Искам да ми каже една добра дума, да ме разтуши. Аз ще го чакам. И днес, и утре ще стоя тук и ще го видя.

Тя наистина реши да го чака, но като постоя и поприказва с Къдра, хвана я мъка.

– Не мога, ще ида да го намеря. Де ходи той?

– Де ще ходи. Горе над селото нали има бряст? Все там, под този бряст стои.

Милена постъпки забрадката си и тръгна. Докато минаваше през село, никого не видя, никой не я срещна. Пое нагоре из баира. Какъв благ, какъв мъдър човек беше едно време свекър ѝ – мислеше си тя. – Колко шеги е правил, колко са се смели. Ох, то неговата и нейната мъка са като морето големи – що да се прави, станалото станало, умрелият от гроба няма да се върне. Защо бяга от нея, защо не ѝ продума?

Тя беше горе на баира и погледна: под бряста стои свекър ѝ. И какво прави? Отпуснал глава на коленете си, мисли. Или ще обърне очи нагоре – клонете на бряста ли гледа, или към небето поглежда?

Милена е близо до него, но той не я забелязва. Но ето видя я, пообърна се наляво, пообърна се надясно, като че гледаше де да се скрие, и стана.

– Тейко! Тейко! – извика Милена.

Kibontotta a csomóra kötött kendőt, amelyben aranypénzek csillogtak: három nagy Mahmud érem és vagy két tucat apró rubieh.

– Add oda ezeket Milenának – így mondta. Megbocsátok neki. Tegye azt, amire az Úristen tanította.

– Mást nem mondott?

– Ennyit mondott. Ez volt az összes szava, amit az utóbbi egy évben hallottam tőle.

Milena nem vette el a pénzt. Ott heverték az érmék a földre terített kendőben.

– De én pénzt nem kértem tőle – szólalt meg. – Azt szerettem volna, hogy szóljon egy jó szót, hogy tanácsot adjon. Miért adta nekem ezt a pénzt?

– Honnan is tudhatnám, Milenka. Csak arra gondolok, az jutott az eszembe, hogy megfogadta, ad majd neked valamit – emlékszel, amikor csépeletünk, amikor a férfiak még a fronton voltak. Akkor ígérte meg, hogy adni fog neked valamit. Lehet, hogy erre gondolt.

Hirtelen Milenában felidéződött az akkori este és olyan tisztán emlékezett rá, mintha újra látná: telihold volt, az apósa azt kívánta, hogy énekelje el a „Milenának mondta Milen“-t. Könnybe lábadt a szeme. „Azt ígérte, hogy ad majd nekem valamit – gondolt vissza rá az özvegy, – ez lesz az.“

– De nekem pénz nem kell! – szakadt ki belőle a fájdalom. Azt szeretném, hogy egy jó szót szóljon, hogy megvigasztaljon. Megvárom. Se ma, se holnap innen el nem mozdulok, látni akarom.

Valóban elhatározta, hogy megvárja az apósát, de ahogy múlt az idő és beszélgetett Kadrával, a szíve összeszorult a fájdalomtól.

– Nem bírom itt kivárni, elmegyek és megkeresem. Hova szokott menni?

– Hova is mehetne. Ugye tudod, hogy hol van a szilfa a faluvégi dombon? Mindig ott, a szil alatt üldögél.

Milena megigazította a fejkendőjét és elindult. Amíg végigment a falun senkit sem látott, senkivel sem találkozott. Nekivágott a dombnak. Milyen jószágos, milyen bölcs ember volt hajdanán az apósa – gondolkodott magában. – Mennyit tréfálgozott, milyen sokat nevettek együtt. Jaj, ket-tejük kínja óriási, tengernyi, de mit lehet tenni, ami megtörtént, az megtörtént, a holtakat a sírból nem lehet feltámasztani. De hát miért kerüli, miért nem beszél vele?

Felér a dombra, és mit lát: a szilfa alatt ül az apósa. És mit csinál? A térdére horgasztja a fejét, gondolkodik. Aztán meg felnéz, vagy a szilfa lombjait vizslatja, vagy az eget kémleli?

Milena mellette áll, de mégse veszi észre. Egyszer csak rápillant, kissé balra fordul, kissé meg jobbra, mintha azt keresné, hova is bújhatna, aztán feláll.

– Atyus! Atyus! – szólítja Milena.

Sietősre fogja, a menyé meg a nyomában. Már a sarkában

Вълкадин забърза, след него и тя. Понастигна го, той чуваше стъпките ѝ, но пак не се обърна.

– Тейко чакай... Що бягаш от мене? Тейко, моля ти се, тейко...

Той все вървеше, като да беше глух. Обхваната от мъка, Милена заплака с глас. Тогава той се обърна – висок, с брада, черна по краищата, бяла в средата, с тежък, дръпнат навътре поглед, замислен. И пак не каза нищо.

– Човече, продумай ми! – рече Милена с плач. – Що бягаш от мене?

Вълкадин все тъй я гледаше.

– Кажи ми думица... Продумай, тейко!

Тя тръгна към него. Вълкадин дигна ръка и я спря:

– Иди си. Остави ме. Какво искаш да приказвам?

Няма какво да приказвам. Аз приказвам с бога...

Той се обърна и тръгна. Милена си остана тъй, слисана, объркана. Изведнъж тя като че разбра туй, което искаше да ѝ каже, и не тръгна вече след него.

Погледа, погледа подире му, след туй се върна. По лицето ѝ затекоха сълзи.

van, utol is éri, Valkadin a lépteit is hallja, de nem fordul meg.

– Atyus, várjon... Miért szalad előlem? Atyus, szépen kérem, atyus...

Valkadin megállás nélkül szaporázta a lépést, akár a süketek. Milena szívét összeszorította a fájdalom, hangosan felzokogott. Erre megfordult. A magas férfi arcát fekete szakáll keretezte, amely az állán már őszbe csavarodott, mélyen ülő szigorú tekintete töprengésről árulkodott. Ám ezúttal sem szólt egy árva szót sem.

– Jó ember, szólj már hozzám! – mondta könnyekkel küszködve Milena. – Miért menekülsz előlem?

Valkadin tekintete semmit sem változott.

– Egyetlen szót szólj... Szólalj meg, atyus!

Az asszony elindult feléje. Valkadin kezét felemelve megállította:

– Menj haza. Hagyjál békén engem. Mit akarsz, miről beszéljek? Nincs miről beszélnem. Nekem az Úristennel van beszélni valóm...

Sarkon fordult és faképnél hagyta. Milena ott állt földbe gyökerezett lábbal, összezavarodva.. Hirtelen mintha felfogta volna, hogy mit is akart az apósa mondani és már nem eredt a nyomába. Hosszan nézett utána, aztán hazaindult. Az arcán csurogtak a könnyek.

Иван Русков

Литературно кафене „“

Признавам още в началото: не знам как да кръстя кафенето. Затова кавичките стоят, без да загръщат име. Колебая се между „Йотата“, „K&K“ и „Надеждна млада поетеса“. Защо?

В своето изследване „Съвременният български роман“ Боян Ничев вижда връзката между романа от втората половина на XX век и „класическата ни литература“ (да се разбира възрожденско-вазовския модел за изобразяване на света) в „Трите **К**“: **къщата**, **кръчмата**, **къра** – местата, в които най-често се развива действието. Вместо *къщата* (дома) – или заедно с нея – можем да срещнем *църквата* (Божия дом). По сходен начин могат да се редуват-съвместяват като територии за специфична човешка дейност *кръчмата* и *кафенето* (или ханът, механата), *кърът* (полето) и *чаришията*... А какво е празник без виещо се хоро на мегдана?

Къщата, *кръчмата*, *кърът* образуват, образно и популярно казано, оста на един свят, в който „колелото на живота“ се върти бавно, улегнало, без резки отклонения от утъпкания път на деди и прадеди. Това е свят, в който нещата изглеждат видимо същите, каквито са били по-рано: кръгът на познатото и повторимото е най-често белег за хармония, добруване, благонравие. Свят на родословната приобщеност, на „корените и гранките“ (по израза на Димитър Талев): на вкоренялостта, разбираана като цялостна представа за съществуването, в което съкровената, опорната, притегателна-и-жизнеопределяща точка, благото е Домът (семейството, челядта, нашето...). Философията на този вид добруване-съществуване се оглежда в новозаветната притча за Блудния син, като не забравяме и за втъкания в нея богословски смисъл. *Къщата*, *кръчмата*, *кърът* са три места, три измерения на човешкото разпростиране в рамките на същото.

Божият дом – църквата, е по-особено пространство. Храмът най-често е можело да бъде построен след преодоляване на пречки, чрез които една или друга власт (не само властта на турци или гърци, но и на политкоми-сари) се е опитвала да формира съзнанието на българина. Затова пътят към храма е белязан и с драматизъм, и с историзъм. „Разсъжденията“ на тема колко набожен или безверник е българинът; или пък колко прагматична „заземена“ била вярата му и други подобни, нерядко се правят чрез твърде произволни съпоставки с други народи и най-често въз основа на литературнохудожествени текстове. Тук предпочитам да остана извън спекулативния ищях да се чоплят подобни въпроси, защото както „критериите“, така и „местата“, от които се правят едни или други „наблюдения-заключения“, са твърде рехави, за да

Ivan Ruszkov

Irodalmi Kávéház „“

Bevallom, már az elején: nem tudom, hogyan nevezzem el a kávéházat. Ezért a két idézőjel, és köztük semmi név. Habozom a „Jotta“, a „K&K“ és „A reményteljes ifjú költő-nőhöz“ közt. Hogy miért?

A kortárs bolgár regény című tanulmányában Bojan Nicsev úgy tárgyalja a XX. század második felének regényei és „klasszikus irodalmunk“ közti kapcsolatot (ez alatt a világ ábrázolásának Újjászületés-kori, vazovi modellje értendő) mint a „Három K“ találkozását: *konyha*, *kocsm*a, *kapálás* – azok a helyek, ahol a leggyakrabban játszódik a cselekmény. A *konyha* (otthon) helyett – vagy azzal együtt – találkozhatunk a *templommal* (Isten háza) is. Hasonló módon helyettesíthető egymással, mint a specifikus emberi tevékenység színtere, a *kocsm*a és a *kávéház* (vagy fogadó, borozó), valamint a *kapálás* és a *piac*... És mit ér az ünnep, ha nem kigyózik a körtánc a *főtéren*?

A *konyha*, *kocsm*a, *kapálás* alkotja, képletesen és népiesen szólva, egy olyan világ tengelyét, amelyben „az élet kereké“ lassan, lomhán forog, nem térve le hosszabb időre a régiek, az ősök kitaposott útjáról. Olyan világ ez, amelyben a dolgok látszólag ugyanolyanok, amilyenek korábban voltak: az ismerős és megismételhető dolgok köre leggyakrabban a harmónia, boldogulás, erkölcsösség jele. A nemzetséghez tartozás, a „gyökerek és ágak“ (Dimitar Talevvel szólva) világa ez, a megcsontosodottságé, amely a lét egészének felfogásaként értendő, amelyben a titkos támasz, a vonzás és létmeghatározás pontja, a legfőbb jó az Otthon (család, gyerekek, a mieink...). Az ilyesfajta boldogulás-létezés filozófiája a Tékozló Fiú újszövetségi példabeszédében tükröződik, s ne felejtjük ki belőle a beleszótt teológiai értelmet se. A *konyha*, *kocsm*a, *kapálás* az a három hely, az a három távlat, ameddig az ember, ugyanennek keretein belül, terjeszkedhet.

Isten háza, a templom már különlegesebb tér. A templom leggyakrabban csak olyan akadályok leküzdése árán volt felépíthető, amelyekkel egyik vagy másik hatalom (nem csak a törökök vagy a görögök hatalma, hanem a politikai biztosoké is) megpróbálta formálni a bolgár ember tudatát. Ezért a templomhoz vezető utat drámaiság és történetiség is jellemzi. Annak a témának „mérlegelése“, mennyire istenes vagy hitetlen a bolgár ember; vagy hogy mennyire gyakorlatias, „földhözragadt“ a hite és hasonló, nem ritkán más népekkel való meglehetősen önkényes összehasonlítások útján történik, és a leggyakrabban szépirodalmi szövegek talaján. Itt szeretnék kívül maradni a hasonló kérdések boncolgatásának spekulatív szándékán, mert mind a „kritériumok“, mind a „helyek“, amelyekből ilyen vagy olyan „megfigyeléseket-következtetéseket“ vonnak le, túl-

прозрат същините на човешкия дух.

Домът е свое място. В него естествено съжителстват мъжът и жената, възрастни и деца; с две думи, той е центърът на семейно-родовия свят – все едно дали по патриархална привычка повечко се чува думата на мъжа, или пък той е „олабил юздите“ и (го) командва жената. В една или друга степен, свое място може да бъде и *полето*: не само в смисъл, че нивата може да е моя, а не да работя чужда земя. Без да е равнозначно с дома, ревниво пазещ ред кътчета от чужди очи..., полето също е територия, на която семейно-родовият свят допуска принципно цялата челяд: и мъже и жени, и възрастни и деца. В полето е най-видима и пряка връзката природа – човек. При множеството разлики между тях, за които тук няма да говоря, домът и полето разкриват естествената жизнеопределяща връзка между мъжкото и женското начало. Показват особената изначална *впрегнатост* на жената и мъжа, впрегнатост, която понякога се осмисля като бреме, тегло, изпитание, ярем. Но ако това е ярем, той е отреден-и-благословен свише, от самата Природа, от самия Бог. И всъщност е знак за свързаността, за неразчлени-мостта на мъжкото и женското начало, докато има живот. А в него радостното и скръбното едва ли се редуват според желанията ни, но трябва да се споделят, да се съпреживеят.

Чаршията се отличава твърде много от полето. В нея няма да чуем екналия смях или песен на моми и жени, закачки между моми и момци, плач на дете... Чаршията е място само за мъже. Строгите еснафски правила контро-ли-рат всичко: мястото на жената е у дома – да меси хляба и да гледа децата. Чаршията е мястото, където мъжете (чираци, калфи, майстори) печелят пари „колкото за хляба“... „Железният светилник“ на Талев обхватно разкрива присъщното за

сăгосан zavarosak ahhoz, hogy az emberi lélek lényege áttetszőek rajtuk.

Az otthon a magánélet helye. Természetes módon él itt együtt a férfi és a nő, az öregek és a gyermekek, egyszerűen ez a családi-nemzeti világ középpontja – mindegy, hogy patriarchális szokás szerint kissé többet hallatszik a férfi szava, vagy pedig „nekieresztette a gyepelőt“, és az asszony parancsol (neki). Ilyen vagy olyan mértékben a magánélet helye lehet a föld is: nem csupán olyan értelemben, hogy a szántóföld lehet a sajátom, nem idegen földet művelek. Bár nem egyenértékű az otthonnal, amely féltékenyen őriz számtalan zugocskát az idegenek szemétől, a szántóföld szintén olyan terület, amelyre a családi-nemzeti világ odaengedi elvileg az egész családot: férfit és nőt, időseket és gyerekeket. A szántóföldön látható legjobban és legközvetlenebbül a természet–ember kapcsolat is. A köztük levő különbségek sokasága ellenére, amelyekről itt nem fogok beszélni, a ház és a föld természetes módon tárja fel a férfi és a női alapelv természetes létmeghatározó kapcsolatát. Megmutatják a nő és a férfi különös, eredendő kötelesség-tudását, azt az elkötelezettséget, amely olykor teherviselés, igavonás, megpróbáltatás, járom értelmet nyer. De ha nem járom, akkor felülről elrendeltetett és áldott kötelék, magától a Természettől, magától az Istentől. És valójában a kötődés, a férfi és női őselv megbonthatatlanságának jele, amíg az élet létezik. Az öröm és a fájdalom pedig aligha a kívánságaink szerint váltja egymást benne, mégis meg kell osztani, együtt kell átélni.

A piactér igen sokban különbözik a szántóföldtől. Itt nem halljuk a lányok és asszonyok gyöngyöző kacagását vagy dalát, lányok és legények kötődését, gyermekek sírását... A piactér csak a férfiak helye. A szigorú kispolgári szabályok ellenőrzik mindent: az asszony helye otthon van – da-

чаршията и общината, за дома и църквата, за училището и читалището...

Друго мъжко пространство е *кръчмата, кафенето*. В класическата ни лите-ра-тура няма да срещнем жени в кръчми и кафенета. Освен ако те самите не са кръчмарки (баба Марга от „Гераците“ на Елин Пелин) или ханджийки. Йовковата Сарандовица от „Вечери в Антимовския хан“ омагьосва мъжете и те вдигат чашка след чашка, жадни за нейните обятия... Елин-Пелиновата Цековица от „Нечиста сила“ обаче буквално ги кара да полулягат и оскотяват, да вършат престъпления, след като са съблазнени-подмамени от пицната ѝ плът...

Кръчмата е мястото на мъжките страсти: у едни е страстта по пиене; у други – по мохабет, лакърдия да има (и пак пиене...); у трети – за екстазни закани към някого, за перчения, за вайкания. В зависимост от времето и мястото, кръчмата може да бъде и „патриотическо гнездо“; в което се срещат „народни хора“, и място за изблик на социално недоволство, на състрадание или безразличие към чуждо нещастие (Вазов – „Немили-недраги“; Ботев – „В механата“; кръчмата на Дочо Царски в Гюргево по описанието на Захарий Стоянов в „Христо Ботйов. Опит за биография“; кръчмите у Елин Пелин, Йовков...). В кръчмата най-напред пристигат новините за свои и чужди, от близо и от далеч; в нея се оформя „обществено мнение“ (което после преминава през редакторската вещина на жените...) и се „бистри политиката“ (в това отношение жената е пренебрегната: „к'во ти разбира жена от политика...“). Иначе казано, в кръчмата човекът на семейно-родовите присъщия среща и повече или по-малко се отваря към „широкия свят“: Горчив живот, кисело и „кръщавано вино“, простотия, а там някъде – е-хе, какви неща ставали, какви хора има, какъв свят...

Преди да се смесят и съвместят-унищожат традиционните норми и вкусове, преди своето и чуждото, ориенталското и „модерното“, виното и шербетлията кафе да се съешат така, че да не може да се разбере къде е началото или края на едното и другото, кафенето – както го помним от Вазов – е мястото на разговор-ката на „бистра глава“. Ако виното мъти главата, кафето я избистря... Иначе и двете се пият на юнашка вересия. Все пак виното си е наше пиене, докато в сърбането на кафе има нещо, заето от достолепието на турчина владетел. Бистрата глава и господарското достолепие подтикват нашенеца към дълбоко-мислие. Ето защо Вазов нарича кафенето „парламент“ – като да е знаел, че чичовщината ще бъде средишна в разговорките на народните събрания у нас. Дълбоко-мислието дълбае свръхземните въпроси, които никога не разреши: „восточния въпрос!“, „правописание-то“, „волтерианството и елинизма“, „амери-кан-

gasszon kenyeret és nevelje a gyermekeket. A piactér az a hely, ahol a férfiak (inasok, segédek, mesterek) megkeresik a „mindennapi betevőt“... Talev „Vasmécses“-e bő terjedelemben tárja fel a piac és a község háza, az otthon és a templom, az iskola és az olvasókör lényegét...

Egy másik férfiúi színhely a kocsmá, a kávéház. Klasszikus irodalmunkban nem találunk nőket a kocsmákban és kávéházakban. Kivéve, ha ők maguk a kocsmárosok (Marga anyó Elin Pelin A Gerákok c. kisregényében), vagy fogadósok. Jovkov Szarandovicája az „Esték az antimovói fogadóban“ ciklusból elbűvöli a férfiakat, s azok sűrűn emelgetik a poharat, ölelésére szomjazva... Elin Pelin Cekovicája azonban a „Tisztátalan erő“-ben szó szerint az őrléthez és elállatiasodásba kergeti őket, bűnözőkké válnak, miután elcsábította-elbódította őket pompás teste...

A kocsmá a férfiszexuális színtere: egyeseknél az ivási szenvedélyé; másoknál a henyélésé, ejtőzészé (és megint ivásé...); megint másoknál az extatikus fenyegetődzésé, hetvenkedésé, kesergésé. Időtől és helytől függően, a kocsmá lehet a „hazafiság fészke“ is, amelyben „a nép fiai“ találkoznak, és a szociális elégedetlenség, együttérzés kifakadásának helye, vagy a mások baja iránti közönyé (Vazov – Hazátlanok, Botev – A kocsmában, Docso Carszki gyurgyevói kocsmája Zahari Sztojanov „Hriszto Botjov. Életrajz-kísérlet c. művében, Elin Pelin, Jovkov kocsmái...) A kocsmába jutnak el legelőször a hírek a mieinkről és másokról, közeli és távoli; itt formálódik a „közvélemény“ (amely azután átmegy a nők hozzáértő szerkesztői kezén...), itt „tisztul le a politika“ (ilyen tekintetben a nő melőztetik: „ugyan, mit ért egy asszony a politikából...“). Más szóval, a kocsmában a családi-nemzeti lényegű ember találkozik és többé vagy kevésbé megnyílik a „nagyvilág“ felé. Keserű élet, savanyú és „keresztelt“ bor, faragatlanság, ott pedig, valahol messze, hű, micsoda dolgok történnek, micsoda emberek vannak, micsoda világ...

Mielőtt összevegyülnének és helyettesítenék-megsemmisítenék egymást a hagyományos normák és ízlések, mielőtt a saját és az idegen, az orientális és a „modern“, a bor és a szirupos kávé úgy összekeveredne, hogy felismerhetetlenné válik, hol végződik az egyik és hol kezdődik a másik, a kávéház – Vazovtól tudjuk – a „tisztafejű“ beszélgetések színtere. Míg a bor megzavarja az ember fejét, a kávé kitisztítja... Amúgy mind a kettőt úri becsületszóra isszák. Mégis: a bor a mi italunk, míg a kávé szürcsölésében van valami kölcsönvett a török uraságok méltóságából. A tiszta fej és az úri méltóság mélyenszántó gondolatokra sarkallja a mieinket. Ezért nevezi Vazov a kávéházat „parlament“-nek – mintha előre tudná, hogy a sógor-komaság adja majd nemzetgyűléseink otthonosságát. A mélyenszántó gondolkodás földöntúli kérdéseket boncolgat, amelyeket egyetlen század sem oldott meg: a „keleti kérdés“-t, a „helyesírás“-t, a

ското“ и „молдовското“, „революционно“ и „эпикурейското“.

Кафенето е бойно поле: в него рицарят мъж, още неизкусен от теорията на Аристотел за реториката и поетиката, в стил „едно си баба знае...“ влиза в словесен дуел в защита на своята чест (или честа на „фамелията“!) и излиза от него все същия, т. е. победител... Защото по гръб не пада, защото говори, но не възприема какво му казва другият. Така в теория може да понакуцва, но на практика сърбащият кафе нашенец сърба пряко от извора на източната мъдрост и я излива щедро в словесен поток, опиянен, види се, от „на изтока светлика“ и „на юга аромата“. В кафенето се раждат първите изкусни ритори (темата няма значение, но как нещо спорят...), то е задължителното условие (актът на посвещаване) и в същото време трамплин към писателския занаят: справка – Иван Вазов и Иванчо Йотата.

Шегата настрана. Много неща са изписани в различни художествени, мемоарни и литературнокритически текстове за кръчмите и кафенетата. И както се пише за културни средища в един или друг период от историята на България, така се разказват най-различни случки, станали в кръчми и кафенета. Появява се и названието „литературни кафенета“, защото там са отсядали, там е било любими-мото място на поети и писатели. Тази тема е дълга и интригуваща. Мнозина Иванчо-Йотовци с претенции, че са Иван-Вазовци, са се увирали в кафенетата. Струва ми се, че при всичките им дарби, приятелства и вражди, при всичките им групички и дружества, приближеност до „величия“ сред властимащите и т. н., българските „братя по перо“ забравиха да отредят във всяко кафене кътче, маса, или поне стол на Йотата. [Аз, както изглежда, отивам в другата крайност, защото искам да кръстя на негово име цяло кафене: *Литературно кафене „Йотата“ Или Литературно кафене „i“?*]

Нещо повече – писателите изневериха на традицията. (Други казват, че традицията се е променила – пусти реализъм, все се оправдава с живота!) Жената бе допусната в кафенето и кръчмата: това е най-осезаемата граница между „класическо“ и „модерно“ и като форма на живот, а и като литература у нас. За удобство пишещите продължават да говорят за кафенета, но една значителна част от тях предпочитат кръчмите, където предимно благовъзпитано заничат по женски прелести и рядко, ама много рядко, под напора на силни винени пари („бакхически чувства“) се поозъбват я на сервитьорка, я на друга „свежарка“. Роди се и крилатата фраза „надеждна млада поетеса“. И как иначе, веднъж допусната в кафенето, жената стана творец, звънлива арфа. Неслучайно една от тях изписа лирическия шедевър: „Опъвай ме, опъвай ме и аз ще зазвъня!“. „Надеждните млади поетеси“

„Voltaire-ianизмус és hellenизмус“-t, az „amerikaiság“-ot és a „moldovaiság“-ot, a „forradalmiság“-ot és az „epiku-reizмус“-t...

А кавѐхаз күздѐтѐр: itt a гáncs nélküli lovag, akit még nem kísértett meg Arisztotelész elmélete a retorikáról és a poétikáról, „csak az öreganyám tudja...“ stílusban két szópárbajra becsülete védelmében (vagy a „família“ becsületéért!), és mindig ugyanúgy, vagyis győztesként kerül ki belőle... Nem bukhat el, mert beszél ugyan, de azt nem fogja fel, hogy mit mond a másik. Így elméletileg talán kissé sántít, de a gyakorlatban kávéт szűrőсzőő atyánkfia egyenesen a keleti bölcsesség forrásából szűrőсzőő, s бőségesen ontja szóáradatában, szemlátomást megrészegülve, a „kelet fényét“ és a „dél aromáját“. A kávéházban születnek az első mesterszónokok (a téma lényegtelen, de lám, milyen ügyesen vitatkoznak...), ez kötelező feltétel (beavatási aktus) és ugyanakkor ugródeszka az írói mesterség felé: lásd Ivan Vazov és Ivancso Jotta.

Félre a tréfával. Sok mindent írtak már le különböző szépirodalmi, memoár- és irodalomkritikai szövegekben a kocsmákról és kávéházakról. És mint ahogy írnak Bulgária történelme egyes periódusainak kulturális közegeiről, ugyanúgy mesélik a legkülönbözőbb kocsmái és kávéházi történeteket is. Felbukkan az „irodalmi kávéházak“ elnevezés is, mert ott üldögéltek, kedvenc törzshelyükön bizonyos költők és írók. Hosszú és érdekfeszítő téma ez. Számtalan Ivancso Jotta, Ivan Vazovvá lenni törekedvén, húzta meg magát a kávéházakban. Azt hiszem, hogy minden tehetségük, barátkozásuk és ellenségeskedésük, minden csoportosulásuk és egyesülésük, a hatalmon levő „nagyságok“-hoz való dörgölődzésük stb. mellett a bolgár „testvérek a tollban“ megfellebbeztek arról, hogy valamennyi kávéházban egy sarkot, egy asztalt vagy legalább egy széket szenteljenek Jottának. (Úgy látszik, én a másik végletbe esem, amikor egy egész kávéházat akarok róla elnevezni: „Jotta“ *Irodalmi Kávéház*. Vagy „I“ *Irodalmi Kávéház*?)

Mi több – az írók hűtlenek lettek a hagyományhoz. (Mások azt mondják, hogy a hagyomány változott meg – átkozott realizmus, mindig az étellel takaródzik!) Beengedték a kávéházba meg a kocsmába a nőt, ez a legérzékenyebb határ a „klasszikus“ és „modern“ között nálunk, mind életformaként, mind irodalomként. A tollforgatóknak továbbra is kényelmesebb a kávéházzal beszélni, de jelentős részük jobban kedveli a kocsmákat, ahol leginkább a női idomokat vizslatja jól nevelten, és csak ritkán, nagyon elvétve, erősen borgőzös állapotban („bacchusi érzések“) vicсорít mosolyt hol egy pincémőre, hol egy „friss husi“-ra... Megszületett a „reményteljes ifjú költőnő“ közhely is. Nem is lehetne másként, a nő, mihelyt egyszer betette a lábát a kávéházba, nyomban alkotó lett, zengő hárfa. Nem véletlenül írta le egyikük a „Feszíts ki, feszíts ki engem, és megzendülök!“ lírai gyöngyszemet. „Reményteljes ifjú költőnők“ ékesítet-

красяха и красят не една маса - обещаващо... Боже, колко талант има на този свят, Боже!

Кафенето и кръчмата, кафето, виното и бирата не значеха и не значат нищо в големия път на „надеждната млада поетеса“. А и Йотата (Иванчо Йотович Ничтожний) се промени и стана Джон по начин на пиене-мислене: „Уиски, със фъстъци! И от време на време – с бадеми...“. Кърът изчезна от литературата ни – остана само „кърската любов“, като вместо каруца (вж. Елин Пелин - „Кумови гости“) точно по американски, както би припознал промяната дори Вазовият Хаджи Смион, любовта запулсира в леки коли, мотели, хотели... Креватът скъса пружини и бе изместен от канапето и креслото, а домът – от кабарето. Жената майка стана безинтересна тема, а курвата преуспяващо завзе нови територии. Леблебията кафе бе „шгътнато“ в архива, и еспресото с цигарка, ведно с коняка и уискито, с кока-колата и кокаина притиснаха семейно-родовата идиличност и въобще старите патриархални разбирания така, че светът на корените бе подменен със света на коелела...

[При толкова много К-та, как да кръстиш кафенето К&К? Един ще разбира д-р *Кръстю Кръстев & Кръстю Куюмджиев (критика & красноречие)*, друг *кафе и кола*, трети *коняк и каки*, четвърти *кибик и кинти*... Звезди ще наизредят-сдвоят както им падне *капучино i кино, кадаиф i култура, камера i кратуна* (разбирай *кандидатура*...). Ще каканижат, та ум да ти зайде. И все пак – К&К... Богатство, многозначност, пък и модерно някак изглежда, отвсякъде! Обаче малко се и притесня-вам, че някои, лишени от класово съзнание и коалиционен контрол люде, ще политизират названието, като му придадат било криминално-кардинален, било комуникативно-комедиен куко-и-куклообразен характер: *кметове и кърсофра, крилице и кълка, кюфте и кебанче*... Няма съмнение, че преди още да се наситят както подобава с месните драгоценности, радикално ще капитализират своя кафе-кон-тактен опит и творчески патос в категоремии-идеологемии: *Кире и Киро (Либе-ра-ло и Цар Киро)*, *комунизъм и конспирация, корумпирани и кокошкарци, командоси i келепир, Коман-дира и Кинжала, Камарата и Конститу-ционния съд, Кабинета и Краля, Кукубенд и Камасутра, а не Кума Лиса и Кумчо Вълчо*... Къде сте, блажени приказни времена?!... Сладка е многозначността, ама е и рискована!] Хайтов и Васил Попов писаха за изтриването на традиционните ценности, по свой начин видя този процес и Радичков. Пригласяха им много други. Вкоренялостта, чувството за традиция и до/чуване-тачене на разбиранията на деди и прадеди бе окончателно пометена с идеологическа метла, изрязана с идеологически скалпел (тия изрази, драги читателю, са си и *книжници, и клишетата* - накратко К&К): *комунизмът &*

тек és *ékesítenek* nem egy asztalt – sokat ígérően... Istenkém, mennyi tehetség van ezen a világon, Istenkém!

A kávéház és a kocsmá, a kávé, a bor és a sör nem jelentettek és nem jelentenek semmit a „reményteljes ifjú költőnő“ nagy útján. Meg aztán Jotta (Ivancso Jotovics Nyicstozsnyij) is megváltozott, Dzsón lett belőle, az a „Whisky földimogyoróval! És néha-néha mandulával!“ ivás-filozófia alapján. A szántóföld eltűnt irodalmunkból – csak a „szántóföldi szerelem“ maradt, mintegy szekér helyett (lásd Elin Pelin: „Komáék vendégei“), pontosan amerikai módra, amint a változást felismerné akár még Vazov Hadzsi Szmonja is, a szerelem autókban, motelekben, hotelekben kezdett pulzálni... Az ágy rugói eltörtek, felváltotta a kanapé meg a fotel, az otthont pedig a kabaré. Az asszony, az anya érdektelen téma lett, a kurva pedig rohammal vesz be újabb területeket. A cikóriakávé a „sutba“ vágta, a presszókávé meg a cigaretta, konyakkal és whiskyvel, coca-colával és kokainnal sarokba szorította a családi-nemzeti idillt és általában a régi, patriarchális felfogást, így tehát a gyökerek világát felváltotta a kerekék világa...

[Ilyen sok K betű mellett hogyan keresztelhetnénk a kávéházat K&K-ra? Az egyik dr. Krasztju Krasztev&Krasztju Kujumdzsievet (kritika&költőiség) fog érteni rajta, a másik kávé és kólát, a harmadik konyak és khakit, a negyedik kибик és kинти... A tréfamesterek találomra párosítják össze a szavakat: kapucsinó és képtár, kadaif és kultúra, kamera és kobak (értsd: *kandidatúra*...) Kákognak, hogy beleöszülsz. És mégis – K&K... Gazdagság, sokrétűség, meg aztán valahogy modernül is néz ki, akárhonnan nézem! Azért egy kicsit aggaszt, hogy némelyek, akikből hiányzik az osztályöntudat és a koalíciós kontroll, politizálják majd az elnevezést, mert vagy kriminális-kardinális, vagy kommunikatív-komédiás képre és lépre csálnak bennünket: *kisbírók és kosborok, kukák és kakukkok, kjufta és kebacse*... Kétségtelen, hogy még mielőtt betelnének, amint illik, a helyi kincsekkel, radikálisan kapitalizálják közvetlen kávé-tapasztalataikat és alkotói pátoszukat olyan kategoréma-ideológémiákban, mint: *Kire és Kiro (a Liberális és Kiro Vajda)*, *kommunizmus és konspiráció, korruptak és kurvapecérek, kommandósok és kótyagosok, Keresztes vitéz és Kard, Kamara és Konstitúciós Bíróság, Kabinet és Király, Kuku-együttes és Kámaszútra*, nem pedig *Róka Koma és Farkas Koma*... Hol vagytok, boldog meseidők?!... Édes dolog a többértelműség, de kockázatos is!]

Hajtov és Vaszil Conev írt a hagyományos értékek elköptetéséről, a maga módján látta ezt a folyamatot Radicskov is. Sokan mások kontráztak nekik. A megcsontosodottságot, a hagyományérzéklet, az elődök és ősök felfogásának érzékelését-tiszteletét végérvényesen elsöpörték ideológiai söpörűk, kivágták ideológiai szikék (ezek a kifejezések, kedves olvasó, egyrészt *könyvízők*, másrészt *klisék*, tehát röviden

капитализмът се вчепкаха здраво & кулаците у нас се сгушиха из къщите си. Комсомолът запя: „Хей, поле широко, широко, зелено, хей!“ – изтика думата „кър“ сред просторечието & съвсем в духа на книжовните норми колективизаторите събраха нивите в „необятното кооперативно стопанство“ и така полето се оказа в плен на текезесето, в което останаха да се мъчат абдалите, а оправните (хитригите) станаха пролетарии в градовете. Ивайло Петров – особено след като се роди – представи този жесток акт на оскобяване-увълчване у хората, толкова дълбок и страшен, че прекъсна библейско-родовия мирогледен модел. След него иде *хайката*: зима, студ, обезлюдени домове... В селската кръчмица се опитва виното: дали от него ще изскочи истината, или тя ще се изгуби в бялата пустота, в ледената снежна прегръдка, в която чезне артистичното начало, импровизацията, невместимостта в никакви калъпи, все неща, въплътени в образа на Иван Шибилев – Пенкилера? А и кръчмица ли беше, или хоремаг? Въсъщност, колко от нас знаят какво е това хоремаг?

– Е, с подобни въпроси к'во целиш? Какъв е тоя дух на носталгия и ретроградност?! Айде, чупка! Какво хоро и хоремаг, какъв мегдан? Шшшш, ало, шо беше т'ва валс и румба, танго... – простотии. Тц! „Бира, секс и рокендрол! Бира, секс и...“

Народнопесенният *свенлив реализъм*, по определението на Пенчо Славейков, бе „рапиран“: чезнещият от любов по „малки моми“ юначина сега стене-вие от неудържим мерак по „женките-фенките“. Ами „каквите“? „Ле-ле, какоооу...!“ – един се заканва на каква си, друг се оплаква, че неговата каква така го прецака... Я по-добре да се сгушим в кафенето. В литературното кафене. „Заповядайте, заповядайте! Ле-ле, колко сме срамежливи...!“ Ами че влизайте де, е, хубава работа! Такива млади и надеждни поетеси...“

– Ами какво стана с името на кафенето? К&К?

– Абе какво име бе, ти гледай сега поетесите...

– Корени&Космос? Кравай&Коктейл? Клюк&Концепт? Кючек&Кадрил?

– *Кютек&Комити!*... „Како що е тая чаша пълна со вино...“

К&К) а *kommunizmus&kapitalizmus* alaposan helyben hagyta egymást, és a *kulákjaink* meghúzták magukat a konyhájukban. а *Komszomol* dalra fakadt: „Hej, тágас mez, тágас, zöld mező, hej!“ – kitúrta а „kapálás“ szót а köznyelvből & а kollektivizálók egészen а irodalmi normák szellemében gyűjtötték be а földesekéket а „beláthatatlan közös gazdaságba“, így aztán а mező а téész fogságába került, csak а tökéfeűek maradtak ott kínlódni а дörzsöltek viszont városi proletárok lettek. Ivajlo Petrov – különösen miután megszületett – bemutatta аз emberek elállatiasításának, fenevaddá változtatásának ezt а kegyetlen aktusát, amely olyan mély és rettentő volt, hogy megszакította а bibliai-nemzetségi világnézeti modellt. Utána jött а horda: тél, hideg, elnéptelenedett házак... А falusi kocsmában а bort kóstolgatják: vajon kiugrik-e belőle аз igazság, vagy elvész а fehér pusztaságban, а jeges hó ölelésében, amelyben ott enyészик а művésзiség, аз импровизáció, а beszakutylázhatatlanság, csupa olyan dolgok, amelyek Ivan Sibilev-Penkilera alakjában öltенек testet?

Egyáltalán, kocsmа ez még, vagy szövetkezeti italbolt? Ugyan, hányan tudják közүlүnk egyáltalán, mi аз а szövetkezeti italbolt?

– Eh, mit akarsz аз ilyen kérdésekkel? Mi ez а nosztalgikus és retrográd szellem?! Hagyd а fenébe! Mi аз, hogy kőrtánc, meg italbolt, meg főtér? Pszt, hé, mi аз hogy keringő, rumba, tangó... – csupa hülyeség. Frászt! „Sör, szex, rock and roll! Sör, szex és...“

А népdalbeli szemérmes realizmus, Pencso Szlavejkov meghatározása szerint, „átment rap-be“: а „kis leánykák“ után szerelmesen sóvárgó legényke most „lökött csajok“ után olthatatlan vágyától vinnyog-vonít... És а „nyanyák“? „ajaj, nyanyuuus...!“ – fenyegetődзик аз egyik, а másik azt panaszolja, hogy átvágta а nyanyája...

Húzzuk csak meg inkább magunkat а кávéházban. Az irodalmi кávéházban. „Csak tessék, tessék! Ej-ej, tán csak nem vagyunk szégyenlősek?!... Лépjenek már be, szép dolog! Ilyen fiatal és reményteljes költőnők...“

– Szóval mi is lett а кávéház nevével? К&К?

– Ugyan már, mit törőдsz а névvel, nézd inkább а költőnőket...

– Kert&Kozmosz? Kifli&Koktél? Karattyolás&Konceptió? Kőcsek&Keringő?

– *Kütek&Komitácsi!*... „Ugyan mi ez а pohár itt, borral van tele...“

Божана Апостолова*

*

Просто време е – стапя се лятото
в аромати, зърна и очакване.
Нанагоре по стръмната уличка
много бавно и някак тържествено
мери стъпка по стъпка старица.
Дълги грижи и радости кратки
са привели снагата ѝ ниско.
Трополят под нозете ѝ камъни,
мокра пръст изпод чехлите лепне,
а старицата сякаш нехае
и прихваща по-здравото товара си –
плодове е набрала в престилката.
...Още миг – и ще стигне до равното,
дето внуците палаворумени
ще поемат ръцете ѝ сбръчкани,
ще издумат слова благодарствени
и ще хукнат отново. Ах, милите,
те едва ли ще чуят в играта си
простосмъртните бабини думи:
„Да стареят устата ви медени
и да люшнете внуци на скута си...“

*

И пак оживяват в кръвта ми безсънни вселени:
на връх да застана, да свирна с тревица зелена,
прозрачен и див, остър звук да споходи гората
и птици да пръхнат криле сред зеления вятър.
Над мен – водопади безоблачно синьо и светло,
в нозете ми – галено-алени преспи омайниче.. Ето,
от ниското долу пълзи като сън марањята
и Струми и Арди, Марици и Мести разсъмват земята.
Свещена кърмилница... Колко сега ми напомня
на писана, пълна догоре, бълбукаща нашенска стомна
в ръце на мома родопчанка, приседнала в сенките горе...
Дъхти на малини и греят бакърени в утрото борове,
дълбоко кънтят хлопатари, люлеят се медени чанове...
Усещаш магия в кръвта си – ах, някакво чудо ще стане!
И ето...
Защо ли все тъй ми намира да плача,
когато се ройне над мене таз
„Бела съм, бела, юначе...“?

Bozsana Aposztolova*

Egyszerű idő – zamatokban, magszemekben,
várakozásban olvad szét a nyár.
Fölfelé a meredek kis utcán föl
lassan és valahogy ünnepélyesen
lépteit méri csak egyre anyóka.
Hosszú gondok s rövid boldogságok
hajlítják természetét le mélyre.
Talpa alatt kövek rosognak,
ragacsos föld cuppan papucsáról,
az anyóka pedig mintha mit se törődne,
markolja erősen terűjét –
gyümölcsöt szedett volt kötényébe.
... Egy pillanat – és leér a síkra,
ahol a pajkos, pozsgás unokák
ráncos kezét megragadják,
köszönő szavakat szólnak
és szaladnak tovább. Ó, játékokban
ők majd aligha is hallják
az egyszerű nagyanyai szokat:
„Mézesen vénüljenek ajkaitok,
öletekben unokákat ringassatok...“

És véremlen álmatlan végtelenek élednek föl megint:
álljak ki bérctetőre, zöld fűszállal fütyögösek,
metsző, áttetsző, szilaj hang járja be az erdőt
és rebbentsék madárkák szárnyuk a zöld szélben.
Fölöttem – felhőtlen kék és derűs vízesések,
lábam alatt kényes-fényes gyömbérvirágözön... Alant
a mélyben, igen, akárha álom, kúszik a hőség
és Sztrumák, Ardák, Maricák, Meszták pirkasztják a földet.
Fölnevelő szent bölcsőhely... Főlig festett
csobogó korsó fönn árnyasba húzódó
rodopei leány kezében... mely igen ezt idézi bennem...
Málna illatoz és rézrőten ragyognak a hajnali fenyők,
kolompok konognak mélyen, lengenek gingallók...
Véremlen mágia gyűl – ó, csoda esik meg!
És íme...
Mért szorongat egyre csak hogy sírnék,
mikor fölsajdul fölöttem...
„Bjala vagyok, fejér, deli vitézem.“

Szondi György fordítása

* Божана Апостолова (1945) – поет и писател, меценат на културата. Автор на шест поетични книги, един роман и приказки за деца. Собственик е на Полиграфически комплекс и „Издателска къща Жанет – 45“ ООД – Пловдив.

* Bozsana Aposztolova (1945) – költő, író, a kultúra mecénása. Hat verseskötet, egy regény és több gyermekese szerzője. Nyomdatulajdonos és az övé a plovdivi Zsannet 45 Kiadó Kft. is.

Традицията е всичко най-добро Разговор с Николай Иванов

Николай Иванов е музикант, композитор, художник. Всичките му търсения от края на осемдесетте години насам са повлияни повече или по-малко от „глобалната етнологизация“ на изкуството. „Днес самата задъханост и истерия на съвременната ни цивилизация ни карат да търсим и се връщаме към праенергиите, които бликат от традицията“. Крайната цел е един много тънък синтез на стилистики, който на практика ражда нови форми.

С Николай Иванов разговаряхме при едно от честите му посещения в Будапеща, където го връщат много творчески и приятелски контакти.

Каква е вашата представа за твореца днес?

С цялата си творческа дейност се стремя да се адаптирам към това, което се случва като еволюция около нас. Трябва да си дадем ясна представа, че ситуацията в средата, в която живеем се изменя с невероятно темпо. Живеем в една истерично бързо развиваща се консумативна цивилизация. И в цялата тази обстановка творецът, според мен, не може да си позволи да остане в онези стари рамки, стари представи, които имаме дори само от преди петдесетина години. Аз бих уподобил тази ситуация с времето на ренесанса. Имаме безброй много примери. Един Микеланджело е архитект, поет, художник, скулптор, теолог и какво ле ни още. Трябва да прибавим, че днес ситуацията е още по-сложна оттогава, тя е по-скоро с обратен знак, защото в съвременния живот изкуството е в много неблагоприятна позиция. То все повече отпада като необходимост за днешния човек, замества се от медиите, технологиите, компютрите. И в такава обстановка, ако творецът не си даде сметка, че трябва да бъде наистина комуникативен и да се бори неговите идеи, неговите послания, неговото изкуство да стигнат до максимален брой хора, т.е. консуматори, той просто ще бъде обречен да бъде встрани от живия живот. А най-важното за твореца е той да може да реализира своите послания. Така че аз правя музика, и то най-различен тип музика, рисувам картини, правя неща в интериор, което е по-монументален тип изкуство. От друга страна се опитвам да правя инсталации, перформънси на живо, да пиша текстове към тях...

Това значи ли, че творецът използва всички технически възможности на медиите, за да може така да се каже по техния утъпкан път да доведе нещо до хората?

Според мен означава, че най-оптималното което може да се направи, това е един много добър синтез между традиция и съвременност. Творецът трябва да

А hagyomány: mindenből a legjobb Beszélgetés Nikolaj Ivanovval

Nikolaj Ivanov zenész, zeneszerző és festőművész. Útkeresésére a nyolcvanas évek vége óta nagyobb vagy kisebb mértékben a művészet „globális etnológizációja“ van hatással. „Ma modern civilizációnk ki- fulladása és hisztériája arra sarkall minket, hogy a hagyományból fakadó ősergiát keressük, és ahhoz térjünk vissza.“ A végső cél a stilsztikák finom szintézise, amely új formákat szül.

Nikolaj Ivanovval gyakori budapesti látogatásai egyike alkalmával beszélgettünk, fővárosunkhoz nagyon sok alkotói és baráti kapcsolat köti.

Mi a véleménye napjaink művészeről?

Egész alkotói tevékenységgel arra törekszem, hogy alkalmazkodjam ahhoz, ami evolúcióként körülöttünk történik. Világosan kell látnunk, hogy abban a közegben, amelyben élünk, a helyzet hihetetlen ütemben változik. Egy hisztérikus gyorsasággal fejlődő fogyasztói civilizációban élünk. És ebben az egész milióban a művész, szerintem, nem engedheti meg magának, hogy azon régi keretek, régi fogalmak között maradjon, amelyek akár csak ötven évvel ezelőtt születtek. A jelenlegi helyzetet a reneszánsz idejéhez hasonlítanám. Rengeteg példánk van. Michelangelo például építész, költő, festőművész, szobrász, teológus és még sok minden más is volt. Hozzá kell tennünk, hogy a mai helyzet még bonyolultabb, mint akkor, inkább fordított előjelű, mivel a mai korban a művészet nincs túl kedvező helyzetben. Egyre kevésbé jelent szükségletet a mai ember számára, helyettesíti a média, a technika, a számítógép. Ebben a helyzetben, ha a művész nem látja világosan, hogy kommunikatívnak kell lennie, és harcolnia kell azért, hogy az ötletei, az üzenete, a művészete a lehető legtöbb emberhez, vagyis fogyasztóhoz eljusson, arra lesz kárthatva, hogy kívül maradjon az eleven életen. A művész számára az a legfontosabb, hogy meg tudja valósítani üzeneteit. Így én zenét, még hozzá a legkülönbözőbb típusú zenét szerzek, képeket festek, lakberendezéssel foglalkozom, ami egy monumentálisabb típusú művészet. Másrészt megpróbálok installációkat készíteni, élő performance-okat létrehozni, szöveget írni hozzájuk...

Ez azt jelenti, hogy a művész a média minden technikai lehetőségét kihasználja, hogy, úgymond, az azok által kitaposott úton juttasson el valamit az emberekhez?

Szerintem azt jelenti, hogy a legoptimálisabb, amit tehetünk, hogy egy nagyon jó szintézist csinálunk a hagyomány és a modern dolgok között. A művésznek ismernie kell és tudnia kell használni az ábrázolás összes nyelvét.

познава и да може да използва всички изобразителни езици. Защото няма как да правя внушенията си по друг начин. Днес има невероятно разслоение в публиката, огромни разлики в степента на подготвеност и степента на сензитивност. Съвременният човек все повече губи сетивата си за изкуството, все повече губи сетивата си за красивото, той е атакуван от реклами, от един лош саунд и акустична среда – в кафенето, в трамвая той слуша едни и същи звуци. Така че да отвориш този човек, да влезеш в неговата душа е изключително сложна задача.

Предполагам, че няма рецепта как да се прави това ново творчество, обединило всички изкуства и техниките на медиите, но какъв е вашият път?

Творя в много сложна ситуация. На едни географски ширини, които от една страна са крайно провинциални от гледна точка на тенденциите, които се развиват в световното изкуство. Защото и днес икономически силните зони, белязани със силно развитие на технологиите, са местата, където най-бурно се развива изкуството.

Но колкото и да е трудна ситуацията, в която живея, все пак мисля, че творците в Източна Европа са щастливи да се родят в това време, да попаднат в тази ситуация, защото те не са обвързани от конюнктурата, която се е установила в западната организация на изкуството. Те са много по-свободни и могат да си позволят да правят най-свободно синтетични смесвания. Да смесват стилови направления, да използват собствените си корени, които са изключително жизнени и автентични – а за мен това е много важно. Мога да кажа, че съм човек, който се чувства извънредно космополитен, но в същото време съм дълбоко свързан с традицията и съм истински балкански творец. Всичко, което правя е абсолютно белязано. Макар че днес това е световен процес.

Каква е връзката между музиката и картините, които рисувате? В тях видях много син цвят.

Естествено паралелите между звук и цвят са занимавали творческия ум от дълбока древност. Аз съм се занимавал да проследя в различните култури какви емоционални и утилитарни натоварености носи цветът, от една страна, какви са разбиранията за паралелите му със звука. И съм на мнение, че това е една и съща вибрация, която се изразява по различен начин. Наистина може да се каже, че моите картини са музикални, както и музиката ми е много изобразителна, много картинна. Много често, през цялото това време откак концертирам, при мен идват хора и казват, че слушайки музиката ми виждат картини и си представят различни неща – имат веднага визуализирани представи. Това е като че ли основната посока, която може да се каже, че изчерпва моите търсения. Синият цвят е цветът, който е най-трансцендентален,

Mert másképp nem tudok sugalmazni. Ma a közönség nagyon vegyes, nagy különbségek vannak felkészültségük és érzékenységük tekintetében. A modern ember egyre inkább elveszti a művészethez való érzékét, egyre inkább elveszti szépérzékét, a reklámok kereszttüzében él, egy rossz hang- és akusztikus környezetben – a kávéházban, a villamoson ugyanazokat a hangokat hallja. Ezért rendkívül nehéz feladat nyitottá tenni ezt az embert, és közel kerülni a lelkéhez. *Feltételezem, hogy nincs recept arra, hogyan kell ezt az új alkotó művészetet csinálni, amely minden művészeti ágat és a média összes technikáját egyesíti, de meséljen a saját útjáról.*

Nagyon bonyolult helyzetben alkotok. Olyan földrajzi szélességen, amely egyrészt rettentően provinciális azon irányzatok szempontjából, amelyek a világ művészetében létrejönnek. Mert ma is a gazdaságilag erős övezetek, amelyekre a technológiák intenzív fejlődése a jellemző, azok a helyek, ahol a legviharosabban fejlődik a művészet.

De bármennyire nehéz is a helyzet, amelyben élek, mégis úgy gondolom, hogy a kelet-európai művészek boldogok, hogy ebben a korban születtek, hogy ebben a helyzetben élnek, mert nem kerültek annak a konjunktúrának a hálójába, amely a nyugati művészeti szervezeteket uralja. Sokkal szabadabbak, és megengedhetik maguknak, hogy a legszabadabb módon hozzanak létre szintetikus ötvözeteket. Hogy stílusirányzatokat ötvözzenek egymással, hogy felhasználják saját gyökereiket, amelyek nagyon élők és autentikusak – számomra mindez nagyon fontos. Azt mondhatom, hogy olyan ember vagyok, aki rendkívüli mértékben kozmopolitának érzi magát, de ugyanakkor nagyon kötődöm a hagyományokhoz és igazi balkáni alkotóművész vagyok. Minden, amit csinálok, abszolút predesztinált. Bár ma ez az egész világot érintő folyamat.

Milyen kapcsolat van a zene és az Ön által festett képek között? A képeken nagyon sok kék színt láttam.

A hang és a szín közötti párhuzamok már az ókortól kezdve foglalkoztatják a művészek elméjét. Én is foglalkoztam olyan kutatásokkal, hogy a különböző kultúrákban milyen emocionális és utilitárius többletet hordoz a szín egy részről, és hogyan fogják fel párhuzamait a hanggal. És azon a véleményen vagyok, hogy ez ugyanaz a vibráció, amely különböző módokon fejeződik ki. Valóban azt lehet mondani, hogy a képeim muzikálisak, amint a zeném is nagyon ábrázoló, nagyon képi. Amióta koncertezem, nagyon gyakran jönnek oda hozzám az emberek, akik azt mondják, hogy a zenémet hallgatva képeket látnak maguk előtt, és különböző dolgokat képzelnek el – azonnal vizuális képeket alkotnak. Úgy tűnik, ez az alapvető irány, amelyről azt mondhatom, hogy kimeríti az útkeresésemet. A kék az a szín, amely a legtranszcendentálisabb, amely a végtelenség, a kozmosz, az isteniség érzését adja nekünk – az elenged-

той ни дава усещане за безкрай, за космос, за божественост – за едно необходимо отваряне към по-ново и по-различно съзнание. Затова вибрацията на синия цвят е много важна. Макар че използвам най-различни комбинации и по-интензивни звукове като цветове. Разбира се, твърде много време съм отделил да изучавам различните внушения, които различните комбинации могат да ни дадат.

Не е ли малко студен?

Синия? Не знам, това е въпрос на нагласа, но според мен не е.

Вие не влагате това в него?

Не, не. Категорият студен в случая мисля, че е някак си продукт на клиширани представи за това как трябва да изглеждат нещата, които са наслоени от някакви минали периоди. Днес можем да видим безкрайно много интериори, които ни създават уют, чувство за релакс и хармония, които са издържани в таква – студени, ако можем да ги наречем най-елементарно – цветове.

Какво ви отведе към киното?

Моята музика е наистина много изобразителна и там мога пълноценно да подкрепя общата идея. За мен най-важното от работата ми в киното – мисля, че това е най-големия проблем на българите въобще – е да създадем пълноценен екип и пълноценен колектив. Пътувайки толкова много и срещайки се с различни хора, бих могъл да кажа, че имам бетонно самочувствие. От една страна, въз основа на това, до което съм успял да се развия, и от друга страна, защото ние българите сме наистина изключително талантиливи. За съжаление, обаче много трудно правим екип. И когато работя във филмов екип основният ми стремеж е да подкрепя идеята на режисьора, на актьорите, да подкрепя драматургията и да помогна максимално за цялостното внушение. Повечето филми, за които съм правил музика – общо шестнайсет на брой, са документални и късометражни – филми за планини, за легенди, за български светии, за Родопите, за интересни места и интересни истории. Моята музика много добре стои, подкрепя основния замисъл и по-голямата част от тези филми бяха изключително успешни като въздействие. Последните ми два големи проекта, върху които работих през последните години са два български игрални филма. Първият е българо-македонския филм „Подгряване на вчерашния обед“ по сценарий на един от най-утвърдените македонски писатели Миле Неделковски, с режисьор Костадин Бонев. Това е една доста тежка балканска история – животът на една жена на Балканите. Може би тема, която е малко преекспонирана, но ми се струва, че ние успяхме да я погледнем от нов аспект. За мен беше голямо предизвикателство, защото във филма има няколко линии: има един жив оркестър, който свири по

hetetlen nyitáshoz egy újabb és másfajta tudat felé. Ezért a kék szín vibrációja nagyon fontos. Bár a legkülönbözőbb kombinációkat és intenzívebb hangokat használok színeként. Természetesen nagyon sok időt fordítottam arra, hogy azokat a sugallatokat tanulmányozzam, amelyeket a különböző kombinációk adhatnak.

Nem hideg egy kicsit?

A kék szín? Nem tudom, ez beállítottság kérdése, de szerintem nem.

Ön nem érzi ezt benne?

Nem, nem. A hideg kategóriája ebben ez esetben szerintem azon sablonos elképzelések terméke, amelyek azt mondják ki, hogy kell kinézniük a múlt különböző periódusai által egymásra rétegzett dolgoknak. Ma nagyon sok olyan enteriőr láthatunk, amelyek kényelmet, a relaxáció és a harmónia érzését nyújtják, pedig ilyen – hideg, ha ilyen elementárisan fogalmazunk – színekből állnak.

Mi vonzotta Önt a filmművészethez?

A zeném valóban nagyon ábrázoló, és ott tudom a legnagyobb mértékben elősegíteni az ötlet megvalósítását. A filmművészeti munkámban számomra az a legfontosabb – és azt hiszem ez a bolgárok legnagyobb problémája általában –, hogy nagyon jó csapatot, nagyon jó kollektívát hozunk össze. Mivel sokat utazom, és nagyon különböző emberekkel találkozom, azt mondhatom, hogy betonszilárdságú az önérzetem. Egyrészt az alapján, ahova sikerült eljutnom a fejlődésben, másrészt pedig azért, mert mi bolgárok valóban hihetetlenül tehetségesek vagyunk. Sajnos azonban nagyon nehéz csapatot összehoznunk. Amikor filmes csapatban dolgozom, az az alapvető törekvésem, hogy támogatassam a rendező, a színészek ötletét, a dramaturgiát, és hogy maximálisan segítsék az összbenyomás létrehozásában. A legtöbb film, amelyhez én írtam a zenét, összesen tizenhat dokumentumfilm és rövidfilm, a hegyekről, a legendákról, a bolgár szentekről, a Rodope-hegységről, érdekes helyekről és érdekes történetekről szól. Nagyon jól illik hozzájuk az én zeném, erősíti az alapötletüket, és a filmek legnagyobb része igen sikeres volt, ami a hatásukat illeti. A legutóbbi két nagy projektem, amelyeken az elmúlt években dolgoztam, két bolgár játékfilm. Az első A tegnapi ebéd felmelegítése című bolgár-macedón film, amely az egyik legnépszerűbb macedón író, Mile Nedelkovszki forgatókönyve alapján készült, rendezője Kosztadin Bonev. Ez a film egy nagyon kemény balkáni történetet mesél el – egy balkáni asszony életét. Talán ez egy kicsit túlexponált téma, de nekem úgy tűnik, hogy sikerült új aspektusból megközelítenünk. Számomra nagy kihívás volt, mivel a filmben több vonal van: van egy zenekar, amely az utcán játszik, több ezer macedón dalt kellett tanulmányoznom. Nagyon elégedett vagyok, mivel sikerült a hagyományt teljesen más formában exponálnom, és nagyon modern hatású lett. A

улиците, трябваше да изуча хиляди македонски песни. Много съм доволен, защото успях да експонирам традицията в съвсем друг вид и въздействието е много съвременно. Филмът получи наградата „Златната роза“ на фестивала във Варна, получи награди за главна женска роля, за оператор, за сценарий и беше българският претендент за Оскар, което е достатъчно добра атестация. Другият филм „Една калория нежност“ е на Иванка Гръбчева, която имаше невероятен екип, много съм впечатлен от нея като режисьор. Филмът е по сценарий на известния български писател Георги Данаилов, една пиеса, която е играна шест години в Москва. Сега е адаптирана за филм. Играят най-добрите български актьори като Цветана Манева, Мария Каварджикова, Пламена Гетова, Валентин Ганев. Там направих минималистична камерна музика, която смесих много фино с български фолклор. През цялото време звучи кавал соло, което я прави много интересна.

Вие сте работили не само с български екипи. Какви са впечатленията ви от работа с един многонационален екип?

За съжаление мога да кажа, че България и нейните институции, които се занимават с култура са твърде встрани от идеите, които възбудят най-прогресивните хора в изкуството днес. Много е трудно за българина, който прави подобен тип музика. Затова съм щастлив, че навън ме приеха с изключително доверие и успях да доведа в България много добри и интересни музиканти. Но това става много трудно, тъй като няма отвореност. Днес за всички е ясно, че светът върви към глобализация. Ние трябва да общуваме. Иначе нашите национални ценности се размиват. Най-фрапантното в българската музикална култура в момента е комерсиалния поп-фолк, който просто показва, как традицията може да бъде унищожена. Ние трябва да се опитаме да контактуваме със света и да влезем в глобализацията. Нямаме друг избор. Имам различни проекти – например с индийския перкусионист Ромер Сотам, който живее в Кьолн, една изключителна звезда в този род музика; с норвежкия саксофонист Карл Саглем, с един голям испански саксофонист, с швейцареца Кристи Доран, смесваме най-различни култури. Свирил съм и с най-известните унгарски музиканти, като цигуларя Золтан Лантос например, който е един изключителен музикант, рядко музицира в Унгария, перкусионистът Корнел Хорват, които успях да заведа и в България. Редовно работя с моите приятели Шандро Сабо, много интересен китарист, който има издадени 7-8 диска, и Балаж Майор, перкусионист. Събираме идеи от целия свят, от класическата музика, от спонтанната импровизираност и се получава world music, едно усещане за но-

film a várnai fesztiválon elnyerte az Arany Rózsa díjat, díjat kapott a női főszereplő, az operatőr, a forgatókönyv, és ezt a filmet jelölték Bulgáriából Oscar-díjra, ami nagyon jó minősítés. A másik film, az Egy kalória gyengédség Ivanka Grabcseva filmje, aki remek csapatot hozott össze, nagyon nagy benyomást tett rám rendezőként. A film forgatókönyvét az ismert bolgár író, Georgi Danailov írta, egy olyan színdarabról van szó, amelyet Moszkvában hat évig játszottak. Most átírták filmre. A legjobb bolgár színészek, Cvetana Maneva, Marija Kavardzsikova, Plamena Getova, Valentin Ganev játszanak benne. Ehhez a filmhez minimalisztikus kamarazenét írtam, amelyet nagyon finoman ötvöztem a bolgár folklórral Egész idő alatt furulyaszólót lehet hallani, ami nagyon érdekessé teszi.

Ön nem csak bolgárokkal dolgozott együtt. Milyen benyomásai vannak a soknemzetiségű csapatokkal végzett munkáról?

Sajnos azt mondhatom, hogy Bulgária és a kultúrával foglalkozó bolgár intézmények nagyon messze vannak azoktól az gondolatoktól, amelyek ma a művészetben a legprogresszívebb embereket foglalkoztatják. Nagyon nehéz egy olyan bolgárnak, aki ilyenfajta zenét csinál. Ezért vagyok boldog, hogy külföldön nagy bizalommal fogadtak, és sikerült elvinnem Bulgáriába nagyon jó és érdekes zenészeket. De ez nagyon nehezen megy, mivel hiányzik a nyitottság. Ma mindenki számára világos, hogy a világ a globalizáció felé halad. Kommunikálnunk kell, különben a nemzeti értékeink elmosódnak. A bolgár zenei kultúrában a kommersz pop-folk jelenleg a legmeghökkenőbb, amely megmutatja, hogy lehet megsemmisíteni a hagyományt. Meg kell próbálnunk kapcsolatot teremteni a világgal, és belépni a globalizációba. Nincs más választásunk. Vannak különböző projektjeim – például az indiai ütőhangszeres Romer Sotammal, aki Kölnben él, és aki ennek a fajta zenének hatalmas csillaga; a norvég szaxofonossal, Karl Saglemmel, egy nagy spanyol szaxofonossal, a svájci Kristi Dorannal különböző kultúrákat ötvöznék. A legismertebb magyar zenészekkel is játszottam, például Lantos Zoltán hegedűművésszel, aki kiváló zenész, ritkán lép fel Magyarországon vagy az ütőhangszereken játszó Horváth Kornéllal, akit sikerült elvinnem Bulgáriába is. Rendszeresen dolgozom a barátaimmal, Szabó Sándorral, aki nagyon érdekes gitáros, már 7–8 CD-je jelent meg és az ütőhangszeres Major Balázssal. Az egész világról gyűjtjük az ötleteket, a komolyzenéből, a spontán improvizációból, és ebből alakul ki a world music, amely egy új együttműködés érzése, szerintem ez az egyetlen dolog, amely képes megmenteni minket mint emberi lényeket. Nagyon remélem, hogy támogatásra találok, mivel nagyon jó zenészek vannak, akik készek arra, hogy eljöjjenek Bulgáriába. Jó kapcsolatokkal rendelkezem, amelyeket szeretnék kihasználni. Úgy gondolom, hogy csak így módon tudunk megszilárdítani egy új fogal-

ва съпричастност, което според мен единствено е в състояние да ни спаси като човешки същества. Много се надявам да получа подкрепа, защото има много добри музиканти, които са изяви́ли готовност да дойдат в България. Имам добри контакти, които бих искал да използвам. Мисля, че само така можем да утвърдим една нова представа за българската култура. Традицията е хубаво нещо, но тя не може да бъде консервирана – тя също се развива. Днес хората се раждат с други сетива, възприемат по друг начин света.

Това означава ли, че досегащото изкуство може да се възприема като предмет на историята, на някаква носталгия?

Не, аз съм много далече от подобни позиции. Познавам разбира се хора, които искат да са само авангардни, искат да използват компютъра, медиите или други техники, за да се изразят. Не. В моите картини може да се види, например, една фактура, която е изключително близка до византийските традиции, да речем, има препратки към изтока, има сакрални неща. Самата фактура е изградена от златни пасти и е изключително традиционна от една страна, а от друга въздейства модерно. Видях неотдавна проекта на един филмов композитор Майкъл Найман, който е много известен с филма „Пианото“. Последният му диск е нап-

mat a болгáр културáро̀л. А хaгyомáнь jó дoлoг, de nem szabad konzerválni – annak is fejlő́dnie kell. Ma az emberek más fogékonyságokkal születnek, más módon fogják fel a világot.

Ez azt jelenti, hogy az eddigi művészetet a történelem, valamiféle nosztalgia tárgyaként kell felfogni?

Nem, én távol állok ettől a felfogásmódtól. Természetesen ismerek olyan embereket, akik csak avantgardisták akarnak lenni, csak azért akarják felhasználni a számítógépet, a médiát és más technikai eszközöket, hogy kifejezzék önmagukat. Nem. Az én képeimen olyan faktúra látható például, amely közel áll a bizánci hagyományokhoz, mondjuk úgy, hogy vannak utalások a keleti világra, vannak szakrális dolgok. Maga a faktúra aranyfestékkel van megfestve, és egyrészt nagyon tradicionális, másrészt viszont modern hatású. Nemrég láttam egy filmzeneszerző, Michael Nauman projektjét, aki A zongora című filmjével vált híressé. Az utolsó CD-jét nyolc hónapos indiai tartózkodás után adta ki. Valami különleges dolgot hozott létre, a hagyományos indiai zenészeket a londoni zenekarával együtt szerepelteti. Egy csodálatos szintézis jött létre. Egy olyan dologról beszélek, amelyben megmaradt a hagyomány. A hagyomány mindenből a legjobb, amit az embernek sikerült az idők során felhalmoznia – az ősidőktől kezdve. Másrészt a hagyomány az, ami értékessé tudja tenni az átmenetet az új művészetek felé. Egy rodopei dalnak például olyan kozmikus

равен след осеммесечен престой в Индия. Направил е нещо изключително, използвайки традиционните индийски инструменталисти заедно със своя лондонски оркестър. Получил се е един прекрасен синтез. Говоря за нещо, в което традицията остава. Традицията е всичко най-добро, което човекът е успял да натрупа през всички тези времена – от правремената насам. От друга страна, тя е която може да направи прехода към новите изкуства стойностен. Една родопска песен например има такава космична вибрация, която може да потресе човека. Това е много характерно за българския фолклор, който е крайно спиритуален. Но той може да се трансформира и в онзи тип музика за забавление, за пиене, който носи една много примитивна реакция. В този случай стойността в традицията е изчезнало. Аз съм за обратния път, да съхраним традицията, като ѝ придадем нова форма. Или да я обогатим, да я развиваме.

Според мен най-важното е да осъзнаем, че трябва да се трансформираме ежедневно и ежечасно, да се обърнем навътре в себе си и да намерим онези вътрешни потенциали на хармония, онези дълбочини на нашето вътрешно аз, което в тази истерична всекидневна забързаност забравяме. Моето изкуство цели да докосне именно тези дълбини на Аз-а. Все пак, независимо от всичко, което става, аз съм един дълбок оптимист, че ние като човешки същества можем да съхраним своята вътрешна красота и хармоничност, с която сме създадени.

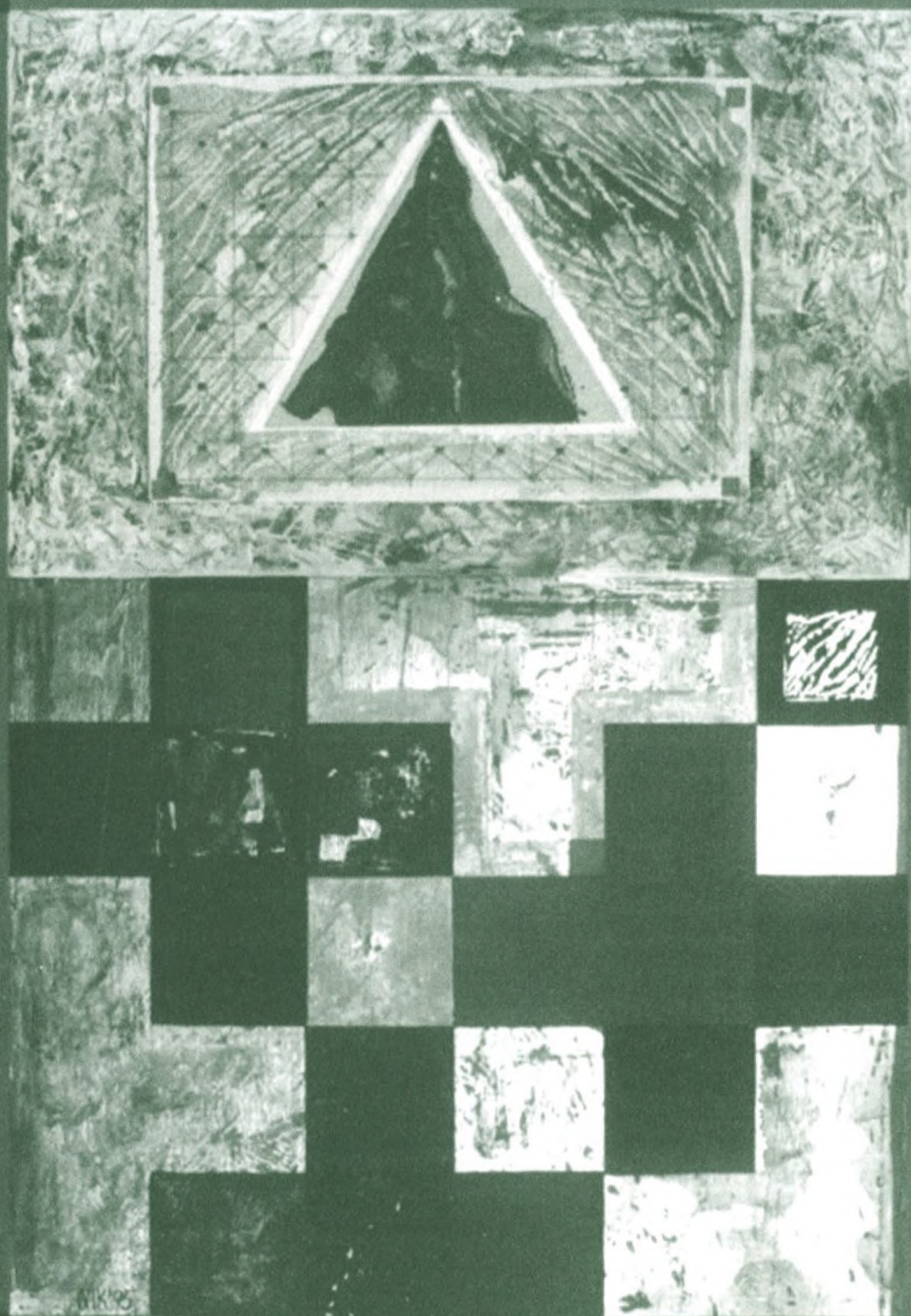
vibrációja van, amely képes megrázni az embert. Ez nagyon jellemző a bolgár folklórra, amely a végsőkéig spirituális. De a folklórt lehet olyan szórakoztató, ivászi zenévé transzformálni, amely nagyon primitív reakciót hordoz. Ebben az esetben eltűnik az, ami értékes a hagyományban. Én a fordított útra esküszöm, arra, hogy úgy kell megőrizni a hagyományt, hogy közben új formát adjunk neki. Vagy gazdagítsuk, fejlesszük.

Szerintem az a legfontosabb, hogy ráébredjünk: minden nap, minden órában át kell alakulnunk, magunkba kell fordulnunk és meg kell találnunk azokat a belső harmóniapotenciálok, belső énként azon mélységeit, amelyekről a hisztérikus mindennapi sietségben elfeledkezünk. Az én művészetem éppen az Én ezen mélységeit akarja megérinteni. Én függetlenül mindattól, ami történik, nagyon optimista vagyok abban a tekintetben, hogy mi, emberi lények képesek vagyunk megőrizni azon belső szépségünket és harmóniánkat, amellyel a világra jöttünk.

2003

Az interjút Kjoszeva Szvetla készítette
Genát Andrea fordítása

2003
Разговаря: Светла Къосева

Хайку от български поети

Писането на хайку няма особено дълги традиции в българската литература – за сметка на това настоящото му присъствие може да се оцени като осезаемо и твърде експанзивно. Без да се придържат към каноните, тристишия пишат автори като Александър Геров, Борис Христов и Блага Димитрова; но първият, който съвсем директно се идентифицира с хайку и вмести стиховете си в класическата японска парадигма, е Димитър Стефанов, който по-късно става председател на Българския хайку-клуб, основан през септември 2000 г. и е член на Световната хайку-асоциация. В него членуват над сто автори на хайку-поезия, които за последните три години развиват забележителна активност: над 50 авторски книги с хайку, четири тематични антологии, многобройни четения и хайку-пърформанси, включително и театрални спектакли, които по същество представяват хибрид между театър Но и хайку. Доста по-рано, в началото на 90-те години, покойния вече поет Иван Методиев основава списание за кратки поетични форми, наречено „Нава“, като зад това наименование се крие всъщност българския адекват на хайку.

Българското хайку е твърде разнообразно и разноразно. От една страна то се свързва с традициите на японското класическо хайку, което е превеждано и коментирано професионално през 80-те и 90-те години. В същото време много автори обвързват интереса си към хайку с философията на зен-будизма, както и с битническата поезия в нейния хайку вариант. Не са редки и случаите, в които е търсен хибрид между хайку и българската култура, най-вече на територията на фолклорното, или в които хайку посяга към абсурда, пародирайки само себе си. Най-убедителни обаче са тези автори, които търсят пресечната точка между традиционната пустота, населваща стиха в японското хайку, и дълбочината на неизказаното в неговите философски или иронични проекции: в това отношение могат да бъдат дадени за пример редица хайку на Иван Методиев, включително и контрастно провокативните такива от „Гъзове и облаци“, серията хайку в „Лапидариум“ на

Гинка Билярска

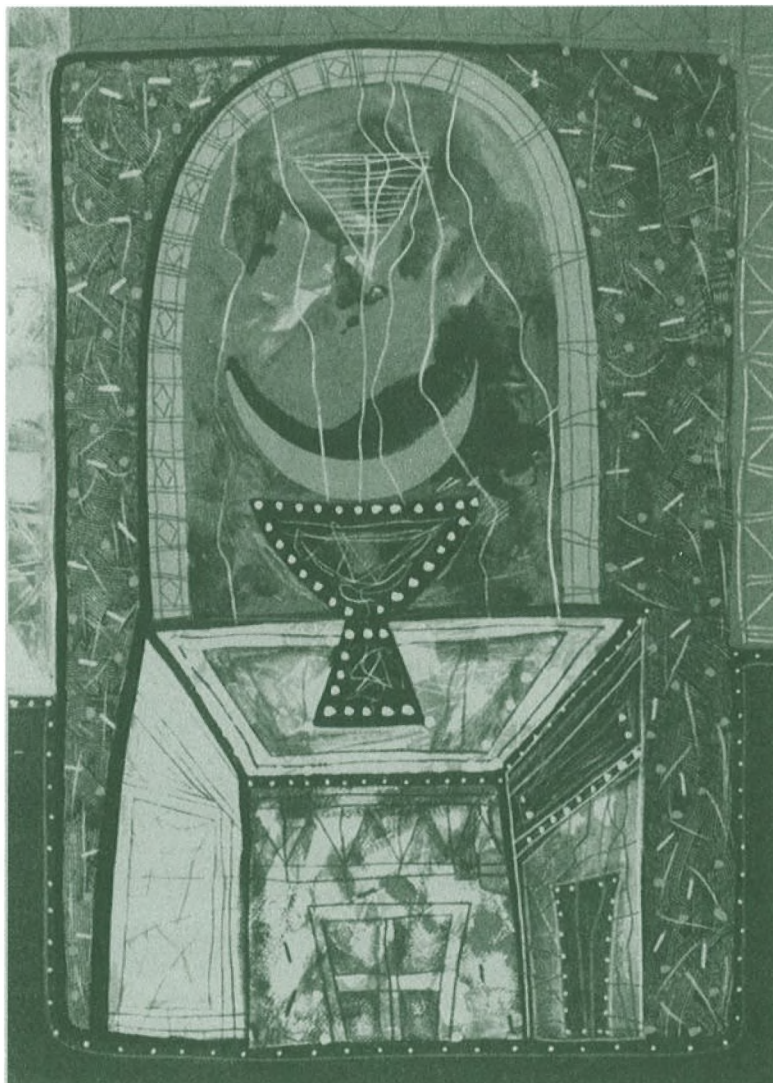
Зад рамото
на спящото море –
прозяващо се слънце.

Дърветата – не,
сенките им –
в есенни листа.

Вятър
на пречупена тръстика свири.
Ято есента пресича.

Накуцващи птици.
Несъвършени.
Човеците.

Невидимият бряг е близо!
На кораба – врабче,
пресирило от радост.

Ginka Biljarszka

Az alvó tenger
vállá mögött –
ásító nap.

A fák – nem,
árnyékaik,
ősz leveleken.

Szél füttyül
a kettétört nádszálon.
Madárraj szeli át az őszt.

Bicegő madarak.
Tökéletlenek.
Az emberek.

A láthatatlan part közel!
A hajón – kis veréb,
örömeiben berekedt.

Bolgár haiku

A haiku írásának nincsenek különösebben nagy hagyományai a bolgár irodalomban – mai jelenléte azonban jelentősnek és meglehetősen terjedőnek értékelhető. Bár a kánonokhoz nem tartják magukat, olyan szerzők írnak háromsorosokat, mint Alekszandar Gerov, Borisz Hrisztov és Blaga Dimitrova; de az első, aki egészen közvetlenül azonosul a haikuval és belehelyezi verseibe a klasszikus japán paradigmát, az Dimitar Sztefanov. Ő idővel a Bolgár Haiku Klub elnöke lett, amely 2000 szeptemberében alakult meg, és tagja a Haiku Világszövetségnek. E klubnak száznál több haiku-költő tagja van, akik az utóbbi három évben komoly aktivitást mutatnak: több mint 50 szerzői haiku-kötet, négy tematikus antológia, számtalan felolvasóest és haiku-performance, beleértve színházi bemutatókat is, amelyek lényegében a No-színház és a haiku ötvözetei. Jóval korábban, a 90-es évek elején alapította meg az azóta elhunyt Ivan Metodiev költő a rövid költői formák folyóiratát, a Nava-t az elnevezés mögött valójában a haiku bolgár megfelelője rejtőzik. A bolgár haiku meglehetősen sokarcú és sokirányú. Egyrészt kapcsolódik a japán klasszikus haiku-hagyományokhoz, amelyek a 80-as és 90-es években kerültek lefordításra és szakszerű kommentálásra. Ugyanakkor sok szerző összeköti a haiku iránti érdeklődését a zen-buddhizmus filozófiájával, valamint a beatnik-költészettel, annak haiku-változatában. Nem ritkák azok az esetek sem, amikor a haiku és a bolgár kultúra hibridjét keresik, leginkább a folklór területén, vagy amikor a haiku, önmagát parodizálva, az abszurdal érintkezik. A legmeggyőzőbbek azonban azok a szerzők, akik a japán haiku verssoraiban lakozó hagyományos köpárságnak és a ki-nem-mondott mélységének metszéspontját keresik annak filozófiai és ironikus tükrözéseiben: ilyen tekintetben példaként említhető Ivan Metodievnek több haikuja, beleértve olyan ellenpontozottan provokatívokat is, mint az Ülepek és felhők, Georgi Goszpodinov Lapidarium c. haiku-sorozata, vagy Petar Csuhovnak a sajtóban elszórtan megjelent háromsorosai. A haiku-költészetben fellelhető más hagyományokkal összehasonlítva a bolgár változat mindenek előtt sokoldalúságával és körbejárhatóságával tesz ránk benyomást –

Георги Господинов или пръснатите в периодиката тристиция на Петър Чухов. В сравнение с други традиции в хайку поезията, българският вариант прави впечатление преди всичко със своята многостранност и обтекаемост – той не се стреми да пробие някакъв хоризонт на традицията или да наложи на всяка цена някакво нова и единствено българска новаторска визия за хайку, а по-скоро си играе, експериментира и паралелно обгича различните хайку-практики, стремейки се да опита всичко и да проникне навсякъде.

Едвин Сугарев

Хайку за мен е колеблива междинна несигурност. Тръгва и пристига. Двусъставно, двучленно е. От – до. Между тях, да: единствеността на центробежното нежно напрежение – тя опитва да го разсейва, разтърси... Тъкмо в интимно премятане. Откъсва от нещо цяло, ала го откъсва ако... и то е елемент с присъщна цялост. Моментът на откъсването е задължително (желателно) възпоказване: ето. Помръдване от... е опит за живот в думи до там. Или обратно отдотам доотук. А междувременно и междусловно: едно скърцане на вирната глава, едно дивно мълчание, едно безспирно дудукане, едно дори допиране на начало и край... Леко точният път на ясното между. Може би, понякога, дай Боже и игриво. И окова обикновено на изящно и естествено броење.

Дьорд Сонди

Мина Йоанова

Бор
Върхът изсъхва
Самотен е

Легло
Телефон
Ще звънне ли
Следобед
Кремави ивици по небето
Съдбовност

Червени скали в нощта
Манастирска камбана
Огнени езици

Петър Чухов

Най-дългата нощ:
гарван краде очите
на снежен човек.
Забих флейтата
в пръстта, до нея ножа –
кое ще цъфне?

Малък параклис.
Отсреща казиното.
Залагам на Бог.

Заспи и слушай:
с тиха песен в теб смъртта
се подмладява.

Залез. Декември.
В косите на зимата
ледена роза.

Щом се съблече,
повехнаха розите
по роклята ѝ.

Валя цяла нощ.
Сутринта пред вратата –
дъгата и ти.

Есенно утро.
Жълт гарван сред клоните
дъвче дъжда.

Mina Joanova

Fenyő
Csúcsa kiszárad
Magányos

Ágy
Telefon
Megcsörren-e

Délután
Krémszínű szalagok az égen
Sorshatalom

Vörös sziklák az éjben
Kolostorharang
Lángnyelvek

Petar Csuhov

A leghosszabb éj:
holló tolvajolja el
hóember szemét.

Földbe leszártam
fuvolám, mellé a kést –
ki melyik virágzik?
Kicsi kápolna.
Vele szemben kaszinó.
Istenre teszek.

Aludj és hallgasd:
halk dallal benned a halál
megifjúdik.

Alkony. December.
A tél deres hajában
jégrózsa nyílik.

Mikor levetkőzött,
ruháján a rózsza
elhervadt mind.

Esett álló éjjel.
Reggel az ajtó előtt –
te s a szívárvány.

Őszi reggel.
Az ágak közt sárga holló
rágja az esőt.

nem törekszik arra, hogy áttörje a hagyomány valamiféle horizontját, vagy mindenáron ránk kényszerítsen valamilyen új és kizárólag bolgár találmányú haikuvíziót, inkább játékos, kísérletező, és párhuzamosan járja körbe a különböző haikumódozatokat, arra törekedve, hogy kipróbálja mindent, és behatoljon mindenhová.

Edvin Szugarev

Csikhelyi Lenke fordítása

A haiku számomra köztes biztonság. Indul és elér. Kéttagú, kétszemélyes. Tól-ig. Közöttük, közben, igen: a centripetális gyöngéd feszültség egyedisége – szórja szét... Éppen át bukfencben. Kiszakít valamiből – de csak teljességeleműt. A kiszakítás mozzanata kötelező (kívánatos) felmutatás: íme. Elmozdulás innen... a szavakban élés kísérlete – odáig. Vagy fordítva: odától innenig. Közben és szöközben: a fejfelszegés csikordulása, egy megejtő hallgatás, egy végtelenített dünnögés, a kezdet és a vég érintése, mi több. A közöttiség enyhén pontos útja. Lchet, olykor, adj Isten – játékos is. S általában a szép és természetes számlálás béklyója.

Szonlí György

Ginka Biljarszka 1946-ban született – gyermekkönyvek, rádiódramák, tévénovellák szerzője. A haiku világsszövetséghez tartozó Bolgár Haiku Klub elnöke. Öt haikukötete jelent meg.

Mina Joanova 1941-ben született Plovdivban. A gyerekkorát a Bacskovoi kolostorban töltötte, mivel az apja az ottani papneveldeben tanított. 1955 óta Budapesten él. Építészeti tanult és hosszú évekig építészként dolgozott sok szakmai sikert is elérve. Haiku költéssel három éve foglalkozik – az tömörségével és a lényegie törésével elkáprázza őt, a számozott szótagok sajátosságos dallamossága pedig ajándék annak, aki belemérül az olvasásban.

Petar Csuhov (1961) Szófiában született, könyvtárosi diplomával rendelkezik. Öt könyvet jegyez – verseskötetek, miniatűrök, közöttük a 2003-ban különdíjas regény, a Hóemberek (Sznezni csoveci). Performance-ok résztvevője, rock-együttesben gitározik, dalszövegeket ír.

Гинка Билярска е родена през 1946 г. Автор на книги за деца, радиопиеси, телевизионни новели. Председател на Българския хайку-клуб към Световната хайку-асоциация. Издала е пет сборника с хайку.

Мина Йоанова е родена през 1941 г. в Пловдив. Ранното си детство прекарва в Бачковския манастир, където баща ѝ е преподавател в Духовната семинария. От 1955 г. живее в Будапеща. Завършва архитектура и работи като архитект. Със стихове хайку се занимава от три години. Те я привличат „със своята сбитост и изразяването на същественото с малко думи, а броените срички дават една специфична мелодия за този, който се задълбочи в четенето им“.

Петър Чухов (1961) е роден в София, завършва библиотечния институт. Издал е пет книги – стихосбирки, миниатюри. Романът му „Снежни човеци“ получи специалната награда за 2003 г. Участва в перформънси, свири на китара в роксъстави, пише текстове за песни.

Димитър Стефанов е роден през 1932 г., поет и преводач. Творчеството му включва над двайсет книги (стихотворение, есета) и множество художествени преводи – предимно от чешки, словашки и руски език. Превеждан е на много езици, на които са му издавани самостоятелни стихосбирки, сред тях и двуезични. Самостоятелният му сборник с хайку „Гората от глухарчета“ е издаден през 1988 г. През 1989 получава наградата „Рачо Стоянов“.

Едвин Сугарев (София, 1963), поет, литературен историк, главен редактор, политик. Има значителна литературно организационна дейност. Автор на повече от десетина стихосбирки, голяма част от тях издадени през последните години. Сред тях е и сборникът с хайку „Хайку от Камен бряг“.

Димитър Стефанов

Дъждовен сумрак.
По трамвайните релси
тече светлина.

Кози пътеки,
бръчки край око на вир.
Време, старееш.

Подземни звуци
от концерт за лява ръка
и водопад.

Под пищни цветя
лятно кокиче в пръстта
чака снежен час.
Пчели претърсват
жълтите глухарчета.
Пролетта дойде.

А млад е дъбът
с пръсти в сивокосата
есенна мъгла.

Лятната врата
скрибуцна, затвори я
последно шурче.

Признак за празник:
сламката за гнездото
в калната човка.

Dimitar Sztefanov

Esős alkonyat.
A villamossíneken
fény folyik tova.

Kecskeösvények,
tengerszem sarkában ráncok.
Vénülsz, idő.

Balkezes szonáta
földmélyi dallama
és vízzuhatag.

Dús virágok alatt
havas órát áhít
nyári hóvirág.

Méhek motozzák
a sárga pityangmezőt.
Megjött a tavasz.

És ifjú a tölgy
ujjakkal a dérhajú
ősz kék ködben.

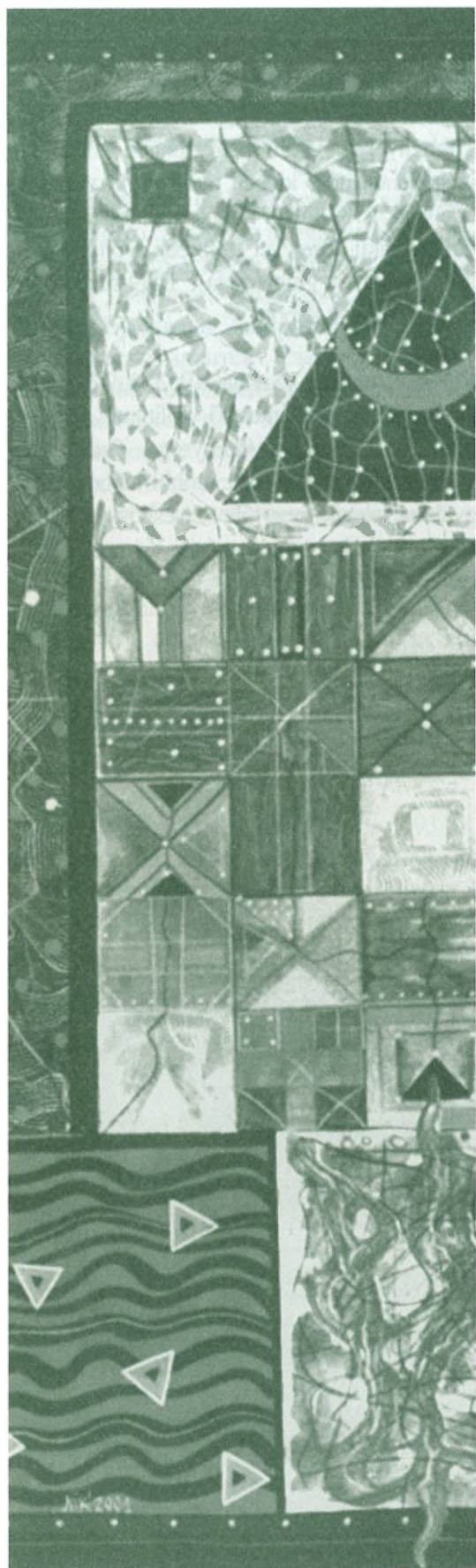
Megcsikordul a
nyári kapu, utolsó
tücsök becsukja.

Ünnepnap jele:
fészekhez a szalmaszál
a sáros csőrben.

Dimitar Sztefanov 1932-ben született költő és műfordító. Életműve eddig több mint húsz könyv (versek, esszék) és számtalan műfordításkötet – főleg csehből, szlovákból, oroszról. Több nyelvre lefordították, önálló kötetek is megjelentek tőle idegen nyelven, köztük két nyelvűek is. A bolgár költők közül jelentkezett önálló haiku-könyvvel 1988-ban *A pitypangerdő* (Gorata ot gluharcseta). 1989-ben Racso Sztojanov-díjat kapott.

Edvin Szugarev (Szófia, 1953) költő, irodalomtörténész, főszerkesztő, politikus. Jelentős irodalomszervezői tevékenysége. Tucatnyinál is több kötet szerzője, az utóbbi időben kivált gyakran jelenik meg tőle verseskönyv, köztük tisztán haikukat tartalmazó is: *Kamen Brjag-i haikuk* (Haiku ot Kamen brjag).

Едвин Сугарев

По цял ден слушам вълните
А вечер варя чорба
Толкова прост е животът

Я гледай
Изял си охлювът къщичката
И сянката ѝ сребрее

Гмурваш се
Резкият хлад
Твоего аз разсъблича

Не питай дали ще замина
Не питай дали ще се върна
Просто ме вдигвай – издишвай

Селца
Наклякали по хълма
Бърборят си в привечерта

Малко дете е
Нощта
С динен фенер в ръката

Поле от зряла ръж и цъфнали щурци
Ухаещо на смърт
Ухаещо на щастие

Някой вече си е заминал
Друг пък не се е състоял
Помежду тях лъкатуша

Оголени дървета
Със сламчици от сенки
Свиват си врабчетата гнезда

Капки дъжд
Над гладката вода
Никнат водни стръкчета

Ръждиво слънце
С тънък сърп септември
Коси далечни птичи гласове

Колко много пчели
Колко много цветя
И една пеперуда

Водни кончета
Нежни бразди
По лицето на вятъра

Edvin Szugarev

Egész nap hallgatom a hullámokat
Este levest főzök
Ilyen egyszerű az élet

Nicsak ni
Megette a csiga a házát
Árnyéka ezüstlik

Alámerülsz
A metsző hideg
Éned levetkőzteti

Ne kérdezd elmegyek-e
Ne kérdezd jövök-e vissza még
Lélegezzél engem egyszerűen ki és be

Kicsi falvak
Guggolnak a dombon
Dünyögnek az alkonyatban

Kicsi gyermek
Az éjjel
Dinnyelámpással kezében

Érett rozsmező és virágzó tücskök
Illata halálnak
Illata boldogságnak

Valaki már elment
Más meg nem jött létre
Köztük tébolygok

Kopárodott fák
Árnyékszalmaszálakból
Fonják fészük a verebek

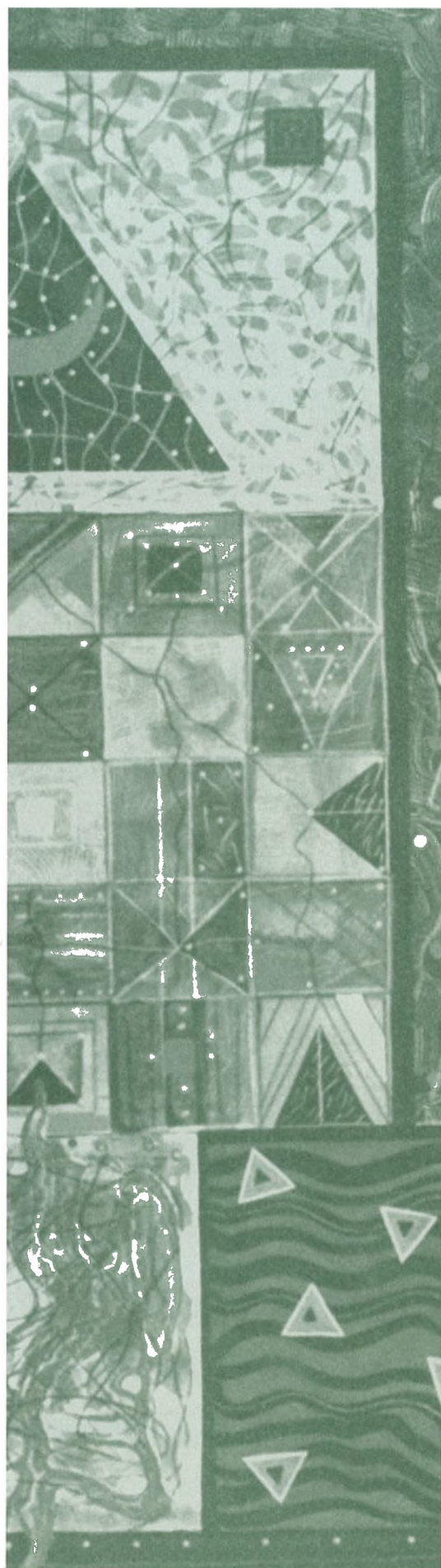
Esőcseppek
A sima tapon
Vízi virágszálak sarjadnak

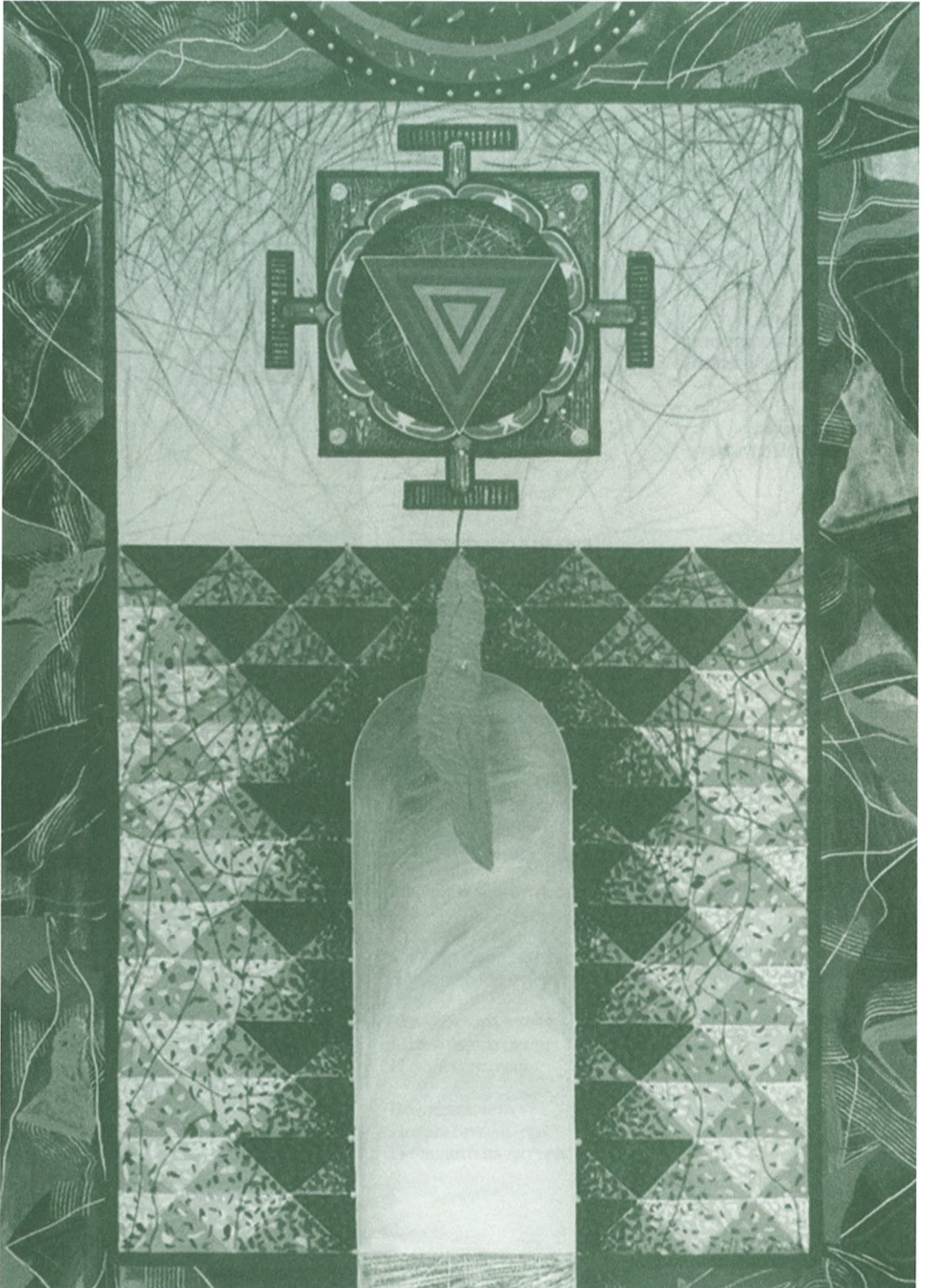
Rozsdás Nap
Sarjú sarlóval szeptember
Távoli madártrillákat kaszál

Mennyi sok méh
Mennyi sok virág
És egy pillangó

Szitakötők
Szelíd barázdák
A szél arcán

Szondi György fordítása

Димитър Русев Гмуркане

Скромните рамки на настоящето есе няма да ме възпрепятстват да засегна мимоходом някои въпроси от по-общо естество, тъй като те представляват важна съставка на всякогашните ми размишления. „Полу-българин“, живеещ в Унгария, поставен пред въпроса за националната си принадлежност, аз изпитвам смут в душата си. И не случайно: многочислеността на факторите, определящи този вид самоличност затруднява йерархизацията им, нужна тъй като всички те влияят с различна сила. А пък на макрониво същите тези фактори обуславят съществуването, интегритета на дадена общност. И тъй като човек е обществено същество, принадлежност се отъждествява едва ли не с автентичността на човешкото битие – основен въпрос на повечето философски школи и религии, подразбиран в контекста на други; алфата и омегата на човешкото мислене.

Гореспоменатият смут е сроден с объркването, обземащо ме, чувайки понятието култура. Знам, че то се използва в не един контекст, съвкупността от които навярно би покрила целостта на човешкото битие – защото то се откроява на фона на всемира с този си белег, който подлага на прословутата „обработка“

Ruszev Dimitar Merülés

A jelen esszé szerény keretei nem fognak megakadályozni abban, hogy mellékesen néhány általánosabb jellegű kérdést is érintsek, mivel ezek mindenkori töprengéseim fontos összetevői. Magyarországon élő „fél-bolgárként“ nyugtalanság támad lelkeemben, amikor nemzeti hovatartozásomról kérdeznek. És nem véletlenül: az identitást meghatározó tényezők nagyszámúsága megnehezíti hierarchiájuk kialakítását, melyet tényezőik eltérő súlya tesz szükségessé. Makroszinten pedig ugyanezen tényezők határozzák meg léteben és integritásában az adott közösséget. És mivel az ember társas lény, a hovatartozás alighanem egyet jelent az emberi lét autenticitásával – alapkérdés a legtöbb filozófiai iskola és vallás számára, kimondatlanul pedig a többieknél; az emberi gondolkodás alfája és omegája.

A fent említett nyugtalanság rokon azzal a zavarral, amely a kultúra fogalom hallatán lép fel. Tudom, hogy nem egy szövegösszefüggésben használják, melyek összessége alighanem az emberi lét egészét lefedné – hiszen ez utóbbi a mindenségből azzal a sajátosságával tűnik ki, mely minden útjába kerülőt, létezőt alávet nevezetes „művelésének“.

всичко съществуващо в своя обсег.

Колкото и научното безпристрастие да изисква от съствието на оценка, често надделява усетът, че индивидът на потребителското общество вече не създава културата, ами просто преживява нещо поднесено на (пласт)масова тепсия. Опасността се крие там, че светът (т.е. интерпретацията на съществуващото като цялост и в неговите части), чиято предпоставка е битът (осъзнат или спящ затворен в себе си) на един разум, дух, душа – както ви харесва, – та този свят е способен да пороби, дори да погуби обитаващия/обитаващите го дори и само чрез прокуждането им, чрез заточението им в техния собствен и вече изолиран свят-фрагмент (най-простият пример е този на лудите: техният свят е до известна степен несъвместим с

Бáрмennyire is megkövetelné a tudományos elfogulatlanság az ítéletmentességet, gyakran felülkerekedik az a benyomás, hogy a fogyasztói társadalom egyede már nem teremti a kultúrát, csupán kérődzi (kérdés helyett) azt, amit műanyag tálcán tolnak elébe. A veszély abban rejlik, hogy a világ (vagyis a létező értelmezése egészében és részleteiben), melynek előfeltétele egy intellektus, szellem, lélek – ahogy tetszik – (tudatos, vagy magába zárva szendergő) léte; tehát ez a világ képes arra, hogy bebörtönözze, sőt elpusztítsa lakóját/lakóit, pusztán már azáltal, hogy kiközösíti, száműzi saját és immáron izolált töredék-világába (a legkézenfekvőbb az örültek példája: az ő világuk valamilyen mértékben összeférhetetlen a „normálissal“, amelyre

„нормалния“, за който също нямаме точна дефиниция. Но дори и пренебрегвайки тежките, хронични и антисоциални случаи, пред нас остава цяла палитра от „тикове“, мании, фикс-идеи, с чиято шарения – защо да крием – и ние се оплескваме.) В атмосферата на този чуден жесток свят употребата на етикета „глобален“ добива все по-глобални мащаби, чувството за национална принадлежност бие на кухо, то е разклатено в същността си и се рее нейде във всемирния ефир, интерферирайки с ТВ-излъчванията. При това положение е почти нелепо да се говори за жив и действащ фолклор като колективно народно творчество, с изключение на малкото непокътнати анахронични „островчета“, запазили невинността си.

И така, какво представляват народните танци за мен? Дали просто отнасяне от едно модно течение към устието на безразличието или пък точно обратното – отчаян опит срещу течението, напук на него, пъстървен (пъстър и настървен) скок към извора?

Убеждението, че първичният акт на сътворение е неразделно присъщ на всеки, дава автономия на същото това мнение, но тя не може да бъде пълноценна, докато обратното въздействие на света не е разкрито. След като видяхме колко общи и безсъдър-

зистен нямаме дефиниции. De még a súlyos, krónikus és antiszociális eseteket félretéve is „rángások“, rögeszmék, fixa ideák teljes palettája marad előttünk, melynek tarkaságával mi is – hiába is tagadnánk – bemaszatoljuk magunkat.) Ennek a gyönyörű, kegyetlen világnak közegében a „globális“ jelző használata egyre globálisabb méreteket ölt, a nemzeti hovatartozás alapjaiban aláásva kongóan kiüresedett, az éterben sodródik, TV-sugárzásokkal interferálva. Ebben az esetben szinte oktalanság élő és tevékeny folklóról mint kollektív népművészetről beszélni, leszámítva azon kevés anakronisztikus, érintetlen „szigetet“, mely megőrizte ártatlanságát.

Nos, mit jelentenek számomra a népi táncok? Vajon pusztán egy divatfolyam általi elragad(tat)ás a közömbösség torkolata felé, vagy éppen ellenkezőleg – elkeseredett kísérlet az áramlás ellenében és dacára, pisztrángszőkellés a forrás felé? Azon meggyőződés, mely szerint a teremtés elsődleges aktusa mindenkinek elidegeníthetetlen sajátja, ugyanezen meggyőződést autonómiával ruházza fel, de ez utóbbi nem lehet teljes, amíg a világ visszahatása nincs feltárva. Miután láttuk, mennyire általános és tar-

жатели са авторитетът и основателността на едно по-висше, „светско“ съдилище, пак следва да се обърна към себе си, да заговоря и да се вслушам в своя собствен глас.

И ето какво ми шепне той (връщайки се към по-горната алегория): важното е гмуркането, опиянението със сладки, (с)родни води. Ако изкуството е най-върховният будител на човешката душа, то дори и в кошмарни и болни времена няма да изгуби аполоновата си жилка; митът за единството на красотата и истината няма да изтлее. И в апотеозния танц този миг се пробужда и разжарява – в сложната тъкан на музика, форма и движение, зрител и изпълнител се приобщават, обединяват в тайнството на нещо страшно далечно и тъй близко, сладка рана и озадачаваща цялост, хармония, чийто вкус друг не може да разбере. Ала преди тази смислова стихия да е помрачила завинаги ума ми, един зов се вкопчва в мене, първото нещо, което е било способно за озапти тази река, името ѝ – *Янтра*.

декември, 2003 г.

talmatlan egy magasabb „világi" ítélőszék tekintélye és megalapozottsága, újfent magamba kell fordulnom, megnyilatkoznom, belehallgatnom saját hangomba.

És íme mit súg ő nekem (visszatérve a fenti allegóriához): fontos alámerülni, édes, honi vizekkel megrésze-gülni. Amennyiben a művészet az emberi lélek legfelsőbb ébresztője, még ilyen lidércnyomásos és beteg időkben sem vesztheti el apollói vénáját; nem hamvadhat el a szépség és igazság egységéről szóló mítosz. És a felmagasztosult táncban ez a pillanat feléled és felparázslík – zene, forma és mozgás összetett szövetében előadó és néző közösséget alkotnak, egyesülnek valami szörnyen messzi és mégis oly közeli szentségben – édes seb és nyugtalanító teljesség ez, harmónia, melynek ízét más nem értheti. De még mielőtt ez a gondolatáradat örökre elsöpörné, elveszejtené eszemet, egy hívó szó belém kapaszkodik, az első dolog, amely képes volt megfékez-ni azt a folyót, amelynek neve – Jantra.

2003. december

ХЕМУС HAEMUS

Списание за обществен живот и култура
Основано от
Дружеството на българите
в Унгария през 1991 г.

Издание на Българското
републиканско самоуправление
Отговорен издател: Данчо Мусев

Списанието се издава
с материалната подкрепа на
Фонд „За националните и
етнически малцинства в Унгария“

Светла Кьосева: главен редактор
Росен Русев: художествен редактор

Редакционна колегия:
Андреа Генат, Ася Събева-Юричкаи,
Габриела Хаджикостова,
Дьорд Сонди, Иван Русков,
Кристина Менхарт, Ленке Чикхеи,
Райна Симеонова,
Светослав Стойчев, Тошо Дончев

Печатница: Globe Print
Адрес на редакцията:
1097 Будапеща, ул. „Лоняи“ №41.
Тел.: 216-0197

Цена на броя: 500 форинта.
Годишен абонамент: 2000 форинта
ISSN 1216-2590

Társadalmi és kulturális folyóirat
Alapította
1991-ben
a Magyarországi Bolgárok Egyesülete

A Bolgár Országos
Önkormányzat kiadványa
Felelős kiadó: Muszev Dancso

Megjelenik negyedévenként
a Magyarországi Nemzeti
és Etnikai Kisebbségekért
Közalapítvány támogatásával

Kjoszeva Szvetla főszerkesztő
Ruszev Roszen képszerkesztő

Szerkesztőbizottság:
Csíkhelyi Lenke, Doncsev Toso,
Genát Andrea, Hadzsikosztova Gabriella,
Juricskayné Szabeva Aszja,
Menyhárt Krisztina, Szimeonova Rajna,
Ruszkov Ivan, Szondi György,
Sztojcsev Szvetoszlav

Nyomda: Globe Print
A szerkesztőség címe:
1097 Budapest, Lónyay u. 41
tel.: 216-4210

Egy szám ára: 500 Ft
Előfizetés egy évre: 2000 Ft
ISSN 1216-2590

Haemus

A quarterly of social and cultural issues
Founded in 1991 by the Association of Bulgarians in Hungary
Issued by the Bulgarian Self Governing Council
Senior Editor: Dancso Muszev
The quarterly is published with the support of the Foundation
for Hungarian National and Ethnic Minorities

Szvetla Kjoszeva, editor-in-chief
Roszen Ruszev, art editor

Board of Editors:
Lenke Csíkhelyi, Toso Doncsev,
Andrea Genát, Gabriella Hadzsikosztova, Aszja Szabeva Juricskayné, Krisztina Menyhárt,
Rajna Szimeonova, Ivan Ruskov, György Szondi, Szvetoszlav Sztojcevev

Printed by Globe Print
Editorial offices: 1097 Budapest, Lónyay u. 41., tel.: (36-1) 216-4210
Consumer price: Ft 500
Yearly subscription price: Ft 2000

Contents

In Focus:

John Atanasoff's "calculating machine" – A talk at the round table dedicated
to the inventor of the contemporary computer

The Wheel:

In order to remain – An interview with Verka Zsiyкова concerning the monument of Bulgarians,
killed during the wars between 1912-1918

Alexander Gyurov: Seven Gunpowder Years. The Hungarian response
to the wars led by the Bulgarian people for national unity (1912-1918)

Simeon Radev: What I saw during the Balkan War
(excerpt from the book with memoirs written by the well-known Bulgarian diplomat and writer)
Jordan Jovkov: Valkadin Converses with God (a short story)

In the Café:

Ivan Ruskov: A literary Café
Snezsana Apostolova: Poems

Tradition Is the Best We Have. A conversation with Nikolai Ivanov, an artist, a musician and a performing artist
Bulgarian Haiku. Ginka Biliarska, Mina Ioanova, Peter Chuhov, Dimitar Stefanov, Edwin Sugarev. Edwin Sugarev
and György Szondi on haiku. Dimiter Ruszev. A plunge (an essay)

Illustrations by Nikolai Ivanov
Bulgarian military flags
Photographs of John Atanasoff and John von Neumann

We express our gratitude to the military attaché
of Republic Bulgaria for providing various materials as well as to Győző Kovács for
the photographs of John Atanasoff and John von Neumann from his personal archive.